

Elämää diktatuureissa

- Ilmiantoja routavuosien Suomessa
- Olavi Paavolainen ja Stalinin terrori
- Psykologit sosialismin rakentajina
- Pakkosteriloiteja poikkeustilan Intiassa

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

112. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Asiantuntijatieto ja valta 137

Pia Koivunen ja Marko Tikka, Mistä on pakko valita? 139

Elämää diktatuureissa

Sami Suodenjoki, Ilmiänto valvonnan ilmapiiriin lietojana routavuosien Suomessa 143

Tuomas Laine-Frigren, Psykologia ja lastensuojelupolitiikka Unkarissa 1956 jälkeen 155

Ville Laamanen, Kulttuuridiplomatiaa Lubjankan varjossa – Olavi Paavolaisen kohtaamia Neuvostoliitossa 1939 168

Raita Merivirta, Pakkosterilointeja ja slummien hävityksiä – Köyhä väestö ja kansalaisoikeuksien rajat poikkeustilan (1975–1977) Delhissä 180

Jari Eloranta ja Pavel Osinsky, Maaillmansotien vaikutus vallankumouksiin Venäjällä, Suomessa, Espanjassa ja Kiinassa 193

Kimmo Elo, ”Tapaus Pakaslahti” ja tiedustelututkimuksen metodiikka 205

Täydennys

Mari K. Niemi, Täsmennys numeroon 1/2014: Unohtunut naishaastaja 220

Keskustelua

Jorma Kalela, Historia ja demokratia 221

Syväluotaus

Juba Janbunen, Krimin tataarit historian tekijöinä ja kohteina 230

Arvioita

Stanley G. Payne, Civil War in Europe 1905–1949. (*Vesa Vares*) 234

Samu Nyström, Poikkeusajan kaupunkielämän kerta – Helsinki 1914–1918 (*Marko Tikka*) 236

Meri Herrala, The Struggle for Control of Soviet Music From 1932 to 1948 – Socialist Realism vs. Western Formalism. (*Riikka Palonkorpi*) 236

Antti Parpola, Toivo/Häpeä – Psykiatria modernissa Suomessa. (*Petteri Pietikäinen*) 238

Hernán Cortés, Kirjeitä kuninkaalle. Suomentanut Yrjö Liimatainen. (*Vesa-Matti Kari*) 240

Taina Uusitalo, Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930 – Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä. (*Matti Hanikainen*) 242

Pekka Kaarninen, ”Tukkijätkät ja moderni” – Tukkilaisuus, metsätyö ja metsäteollisuus suomalaisissa näytelmäelokuissa. (*Jukka Kortti*) 242

Ville Pitkänen, Puolueiden keskustelutalaisuudesta mediatapahtumiksi – Television vaaliohjelmat ja niihin liittynyt sanomalehtijulkisuus 1960-luvulta 1980-luvulle. (*Raimo Salokangas*) 244

Timo Vilén, Ragnar Granitin Nobel-ura – Tutkimus tieteen palkinnoista ja palkintojen tietees-tä. (*Jyrki Paaskoski*) 245

Erkka Railo & Paavo Oinonen (toim.), Media historiassa. (*Heidi Kurvinen*) 247

Tiedemaailma

Katariina Mustakallio, Päivi Setälä in memoriam 249

Anu Lahtinen, Tilaushistoriakeskuksen ja SKS:n yhteistyö 250

Kirjoittajat 250

Kansi: Norjalainen toimittaja Eirik Sundvor (1902–1992) kuvasi Neuvostoliiton arkea vuonna 1935. Kuvajaaja: Eirik Sundvor. Kuva: Trondheimin kaupunginarkisto.

Asiantuntijatieto ja valta

"Scientia potestas est – Tieto on valtaa", toteaa latinankielinen sanonta, joka on usein viety englantilaisen filosofin Sir Francis Baconin suuhun, joskin tarkemman sisältönsä lausahdus näyttäisi saaneen häneltä vaikutteita saaneen Thomas Hobbesin tuotannossa. Olipa sanonnan aatehistoriallinen tausta mikä tahansa, kaikissa yhteiskunnissa valta näyttäisi yhdistyvän tavalla tai toisella tietoon ja sen hallintaan. Asiantuntijoita oli jo varhaisissa ihmisyhteisöissä, kun shamaani, parantaja tai ennustaja näytti tietotaidollaan pystyvän asioihin, jotka olivat yhteisön muiden jäsenten ulottumattomissa. Kehittyneemmissä yhteiskunnissa vallanpitäjät ovat usein säännösettelet ja rajoittaneet tiedon levittämistä – varsinkin sellaisen tiedon, joka saattaisi horjuttaa vallitsevia hierarkioita tai kertoisi epäedullisia asioita vallanpitäjistä.

Demokraattisissakin yhteiskunnissa tiedon saatavuudelle voidaan asettaa rajoja yleisen turvallisuuden nimissä tai poikkeustilanteissa. Suomi ei ole tässä suhteessa mikään poikkeus, jos ajatellaan vaikkapa meikäläisiä sota-ajan sanomalehtiä: tuskin kukaan enää jälkeempään väittää, että niiden avulla voi muodostaa luotettavaa kokonaiskuvaa rintamien tapahtumista tai mielialoista. Diktatuureissa harjoitettu sensuuri ja manipuloiva, propagandistinen ja suorastaan totuudenvastainen uutisointi ovat arkipäivää aivan niin kutsutuissa normaaleissakin oloissa.

Totuus on kuitenkin, kuten kaikki tietävät, suhteellinen käsite. Historiantutkijat tietävät ennen kaikkea tulkitsevansa menneisyyttä, ja samalla tavoin nykyisyydenkin ilmiöistä voi esittää hyvin erilaisia tulkintoja. Tiedon siirtymiseen ja vastaanottoon vaikuttaa myös se, miten asia esitetään – mitä siitä sanotaan ja mitä mahdollisesti jätetään lausumatta. Moderni länsimainen media on varmasti edistysellinen monessa mielessä, jos vertailukohtia haetaan menneisyydestä tai nykyisistä diktatuureista, mutta silti yksikään sanomalehti tai sähköisten medioiden välittämä uutislähetys ei kykene tarjoamaan täysin objektiivista peilikuvaa käsittelemistään asioista. Tietoa levittävät ihmiset, joilla on omat maailmankatsomuksensa, ja tiedonvälityksen resurssit ja toimintaedellytyksiä säätelevät viranomaiset ja rahoittajat, joilla on omat odotuksensa ja toiveensa.

Edes modernia asiantuntijuutta ja asiantuntijan tarjoamaa tietoa ei voi pitää täysin riippumattomana ja objektiivisena: tieteen tekijöilläkin on aatteensa ja tieto – siis tutkimustulos ja tulkinta – on yleensä hankittu jonkin osapuolen myöntämällä rahoituksella. Länsimainen vapaus saa sekin omat relativistiset kehüksensä, kun käsitettä peilaa tietoihin demokratoiksi itseään kutsuvien valtioiden harjoittamasta laajamittaisesta urkinnasta – siis omanlaisesta tietojenkeruusta, jota oikeutetaan yhä enemmän kliseeltä kuulostavalta kansallisella turvallisuudella.

Vaikka täysin objektiivista tietoa siis tuskin on olemassa, ainakaan ihmisten tuottamana, tieteentekijän näkökulmasta olisi toivottavaa, että tutkimustuloksiin perustuvaa tietoa hyödynnettäisiin enemmän yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja että tieteen perusrahoitus – siis valtion sille tarjoama osuus – kyettäisiin takaamaan jatkossakin. Tieteellinen tieto on tulokinnanvaraisuudestaan, ristiriitaisuudestaan ja muistakin puutteistaan huolimatta tutkittua ja punnittua tietoa ja siten toiminnalle aina parempi perusta kuin pelkkiin ideologioihin nojaava käsitys ja mielikuva.

Käytännössähän tieteellinen tieto on usein vallatonta siinä mielessä, että sitä on olemassa suuret määrät erimuotoisina tutkimusraportteina – esimerkiksi artikkeleina ja kirjoina. Kaikki tieteellinen tieto ei välttämättä löydy edes toisia tieteentekijöitä saati poliitikkoja ja virkamiehiä, joten sitä ei hyödynnetä eikä sillä ole yhteiskunnallista vaikutusta. Kiireinen päättäjä voi haluta tietonsa helposti pureksittavassa muodossa eikä jaksa kahlata jonkin tutkimusprojektin tuottamaa 300-sivuista englanninkielistä artikkelikoelmaa lävitse sikäli kuin edes tulisi tietoiseksi koko teoksesta. Suomalaisessa kontekstissa tarvitaan yleensä jokin yleisesti merkittäväksi koettu ilmiö kuten ilmastomuutos tai itsenäisen Suomen poliittinen tapahtumahistoria ennen kuin tutkimustiedolla on mahdollisuuksia tulla sovelletuksi. Silloinkin se on altis eri eturyhmien aatteellisille tai talouslähtöisille tulkinnoille.

Näin tullaan yliopistojen kolmanteen tehtävään, yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen. Tutkijoiden olisi muistettava, että kissan hännän nostaa vain kissa itse. Tieteellistä tietoa olisi jaksettava popularisoida ja suunnata aktiivisesti yhteiskunnan eri kerroksiin, mutta myös valtiovallan kehittelemien tutkimusrahoitusmittareiden

pitäisi arvostaa popularisoimista ja kolmatta tehtävää enemmän varsinkin humanististen tieteenalojen kohdalla, koska ne harvemmin tuottavat sellaista tietoa, joka voidaan patentoida ja hyödyntää sellaisenaan taloudellisesti.

Historiallisen Aikakauskirjan tehtävä on toimia tärkeimpänä suomenkielisenä historia-alan aikakausjulkaisuna, mutta samalla se pyrkii taivoittamaan laajemmankin yleisön kuin suomenkieliset tai suomen kieltä ymmärtävät ammatti-historioitsijat. Historiallisen Aikakauskirjan toimittajia ja taustavaikuttajia valittaessa tietotaitoa on perinteisesti pidetty keskeisimpänä kriteerinä. Kaikkien ihmisryhmien tavoin Historiallinen Aikakauskirjakin kohtaa aika ajoin muutoksia henkilörakenteissaan, mutta lehden teko pyritään pitämään asiantunteissa käsissä.

Veikko Kallion viime vuonna tapahtuneen kuoleman jälkeen toimitussihteeriksi valittiin historian tutkija Elina Katainen, joka valittiin sittemmin myös Tieteentekijöiden liiton asiamieheksi ja joka on nyt keskittynyt siihen tehtävään. Uudeksi toimitussihteeriksi valittiin alkuvuodesta yli kahdeksankymmenen hakijan joukosta historian tutkija Heidi Kurvinen Oulun yliopistosta. Toinen merkittävä henkilömuutos on tapahtumassa tänä vuonna Historiallisen Aikakauskirjan taustarakenteissa, kun Tiedekeskus Heureka:n suunnittelupäällikkö Jaakko Pöyhönen on luopumassa pitkäaikaisesta tehtävästään Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajana. Tätä kirjoitettaessa hänen seuraajansa valintaprosessi on vielä kesken, mutta se vietäneen loppuun aivan lähiaikoina. Historiallinen Aikakauskirja tarjoaa siten jatkossakin laadukasta ajatuksia herättävää luettavaa.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@historia.su.se
marko.lamberg@uta.fi

Elämää diktatuureissa

Pia Koivunen ja Marko Tikka

Mistä on pakko valita?

Venäjän ja lännen suhteiden kiristymistä on alettu viime vuosina verrata jälleen kylmään sotaan ja viimeistään Ukrainan kriisi on nostanut autoritaarisen vallankäytön ja kylmän sodan aikaiset käsitteet uudelleen kiinnostuksen kohteeksi. Samaan aikaan kun länsimedia julistaa venäläisen yhteiskunnan luisuvan kohti tiukempaa kontrollia, monet venäläiset kokevat, ettei kriisi ole muuttanut heidän elämäänsä suuntaan tai toiseen. Nyt on jälleen ajankohtaista pohtia, mikä oikeastaan tekee valtiosta autoritaarisen ja mikä rooli kansalaisilla on tässä kehityksessä.

Vaihtoehtottomia yhteiskuntia on ollut läpi ihmiskunnan historian, mutta historian tutkimus on painottunut pitkälti kahden 1900-luvun karkean malliesimerkin, Neuvostoliiton ja Hitlerin Saksan tarkasteluun. Totalitarismin teorian klassikko, yhdysvaltalainen politiikantutkija Hannah Arendtin *The Origins of Totalitarianism* (1951), on nyt ajankohtaisempi kuin ehkä kertaaakaan kylmän sodan päättymisen jälkeen.

Arendtin kirja kuvastaa hyvin kylmän sodan aikana vallinnutta ajattelutapaa, jossa totalitaarinen järjestelmä (fasismi tai neuvostososialismi) nähtiin demokratian vastapuolena. Totalitaristinen teoria keskittyi valtion harjoittamaan totaaliseen kontrolliin, yhtenäiseen ideologiaan

ja keskitettyyn hierarkkiseen valtaan. Kansalaiset nähtiin passiivisina uhreina, jopa aivopestyinä, tahdottomina objekteina.¹ Nytemmin tutkimuksen lähestymistapa totaaliseen vallankäyttöön on muodostunut monisyisemmäksi. Se näkyy myös tämän teemanumeron teksteissä.

Totalitaarista paradigmaa on alettu haastaa 1960-luvulta lähtien, jolloin esimerkiksi Neuvostoliiton tutkimuksessa revisionistisen koulukunnan edustajat suuntasivat katseensa politiikan ja vallanpitäjien sijaan sosiaalihistoriaan ja ruohonjuuritason toimijoihin.² Sosialistisen järjestelmän romahdettua 1980–1990-lukujen taitteessa sekä Neuvostoliiton ja muiden sosialistimaiden että kansallissosialistisen Saksan ja Italian tutkimus on monimuotoistunut ja monipuolistunut. Valtion harrastaman aivopesun sijaan tutkimus on siirtynyt pohtimaan, mitkä tekijät oikeastaan mahdollistivat diktaattoreiden nousun valtaan, ketkä hyötyivät kontrolloiduista oloista ja millä tavalla autoritaarinen valta lopulta vaikutti ihmisten arkielämään ja kokemuksiin.

Saksan historian spesialisti Mary Fullbrook pureutuu entisten itäsaksalaisten muisteluiden kautta DDR:n arkipäivään tutkimuksessaan *The People's State: East German Society from Hitler to*

1. Hannah Arendt, *Totalitarismin synty*. Suom. Matti Kinnunen. Vastapaino 2013.

2. Ks. esim. Sheila Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1932*. Cambridge University Press 1979.

Honecker (2005). Fullbrook korostaa tutkimuksessaan sitä, että aiemman historiankirjoituksen tuottaman, ”pahan diktatuurin” narratiivin rinnalla elää myös ruohonjuuritasolta nouseva kertomus ”normaalista elämästä” Itä-Saksassa. Fullbrookin teos tuo merkittävän lisän itäsaksalaisen yhteiskunnan tutkimukseen tarkastelemalla, kuinka nämä kaksi ristiriitaista narratiivia saattoivat elää rinnakkain sekä miten ja millaista ”normaaliutta” Itä-Saksan oloissa rakentui ja rakennettiin.³

Mussolinin Italian aikaisia päiväkirjoja, kirjoitettuja ja muistelmia tutkinut Christopher Duggan painottaa tutkimuksessaan kokemuksellista näkökulmaa totalitaariseen yhteiskuntaan. Teoksessaan *Fascist Voices: An Intimate History of Mussolini's Italy* (2013) Duggan pureutuu tavallisten italialaisten tunteisiin ja ajatteluun fasistisessa järjestelmässä. Dugganin aineisto sisältää muun muassa laajan otoksen Mussolinille lähetyttyjä kirjoitettuja, joissa kansalaiset tuovat ilmi lojailuttuaan il Ducea kohtaan. Nämä kirjeet antavat vastauksia kysymyksiin siitä, miksi autoritaarista johtajaa kannatettiin ja miksi monet italialaiset näkivät fasistisen vallan ja Mussolinin ainoana vaihtoehtoina 1930-luvun historiallisessa tilanteessa.⁴

Viime vuosina tutkimuksessa on myös tarkasteltu selviytymisstrategioita totalitaarisissa oloissa. Tunnetuin esimerkki neuvostojärjestelmässä luovimisessa lienee yhdysvaltalaishistorioitsija Stephen Kotkinin *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (1995). Magnitogorskin tehdasyhteisöä tarkastelemalla Kotkin päätyi siihen, että menestyäkseen uudessa yhteiskunnassa työläiset käyttivät hyväkseen ”arjen pieniä taktiikoita” (*little tactics of the habitat*). He omaksuivat esimerkiksi vallanpitäjien kielen – alkoivat puhua bolshevikkia (*speaking Bolshevik*) julkisissa ja valtaan liittyneissä tilanteissa.⁵

Brittihistorioitsija Timothy Johnston on laajentanut Kotkinin ajatusta. Teoksessaan *Being Soviet: Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin* (2010) Johnston tarkastelee, kuinka kansa-

laiset hyödynsivät vallitsevia oloja navigointiin stalinistisessa järjestelmässä. Johnstonin käsitteellinen viitekehys painottuu neljään termiin: *re-appropriation* (uudelleen soveltaminen), *avoidance* (välttely), *bricolage* (eri informaatiolähteiden sekoittaminen) ja *performance* (esittäminen). Johnstonin mukaan neuvostokansalaiset eivät passiivisesti hyväksyneet vallanpitäjien toimia, vaan hyödynsivät järjestelmää omiin tarkoituksiinsa näiden neljän mekanismin avulla.⁶

Ihmiset eivät siis ole olleet historiassa – eivätkä nykyhetkessäkään – yksioikoisesti totaalisen vallan kannattajia tai sen uhreja. Selviytymisstrategioita ja rooleja on aina useampia kuin kaksi.

Teemanumeron teksteistä

Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero Elämää diktatuureissa on ollut erikoisella tavalla haasteellinen, sillä – yllättävää kyllä – aihepiiri ei herättänyt mitenkään suunnaton artikkelitarjoustun tulvaa. Houkuttelumme laajentaa vaihtoehtottomuuden pohdintaa ulos ilmeisistä historian tapahtumista laajemmalle tarkastelutasolle, vaikkapa 1970-luvun Suomeen tai yliopistopolitiikkaan, ei tuottanut yhtään ehdotusta. Ehkä näin likeinen lähestyminen vaihtoehtomuutta on liian haasteellista yliopistomullistusten koettelemille tutkijoille; hirtetyn miehen talossa ei puhuta köydestä.

Teemanumeroon valikoituneet artikkelit muodostavat joka tapauksessa hyvän katsauksen siihen, mihin vaihtoehtomuudessa elämisen historiallinen tarkastelu on menossa. Diktatuurin ja pakkovallan ajatuksia laajennetaan ja

3. Mary Fullbrook, *The People's State. East German Society from Hitler to Honecker*. Yale University Press 2005, viii–xii.

4. Christopher Duggan, *Fascist Voices. An Intimate History of Mussolini's Italy*. Vintage Books 2013, xi–xxiii.

5. Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. University of California Press 1995.

6. Timothy Johnston, *Being Soviet. Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin*. Oxford University Press 2010, xx–xli.

määritellään suomalaisessakin tutkimuksessa uudelleen. Vallanpitäjien ja kansalaisten suhdetta tarkastellaan tavanomaisten kohteiden lisäksi epätavallisemmissa yhteyksissä. Teemanumeron artikkeleissa diktatuureihin tai sen kaltaisiin yhteiskuntaoloihin ja niiden vaikutukseen ruohonjuuritasolla tutustutaan Suomen suuriruhtinaskunnan, Neuvostoliiton, sosialistisen Unkarin sekä 1970-luvun lopun Intian näkökulmista.

Kokonaisuuden avaavassa artikkelissa Sami Suodenjoki tarkastelee vuoden 1899 helmikuun manifestia seuranneessa tilanteessa Suomen suuriruhtinaskunnan ylimpiin hallintoviranomaisiin turvanneita kansalaisia. He lähettivät valitus- ja ilmiantokirjeitä paikallisista virkamiehistä ja muuten epäilyttäviin toimiin syyllistyneistä henkilöistä kenraalikuvernöörille. Nämä myöhemmässä historiantulkinnassa maanpetturin aseman saaneet kirjelmöijät nähdään Suodenjoen tekstissä aikaisempaa monisyisemmässä valossa. Tilanne, jossa santarmi edusti häädetylle mökkiläiselle paikallisvallasta riippumaton, objektiivista vallankäyttäjää, tekee särön perinteiseen ns. sortovuosien historiakuvaan. Kaiken politisoiva kansallinen yksituumaisuus saattoi sokin, kuten ”sortovalta” peittää alleen aikalaistulkintoja, joita tilanteesta ei sallittu. Orwellia hivenen mukailleen, toiset olivat mielestään sorretumpia kuin toiset, joten heillä oli oikeus määrittää, kenen puolella vielä sorretummat olivat, jos nämä eivät olleet kaikesta yhtä mieltä.

Tuomas Laine-Frigren kuvaa artikkelissaan, miten psykologit saivat vuoden 1956 kansannousun jälkeisessä Unkarissa tilaa sosialistisen ihmiskuvan määrittelyssä. Valtiososialistisesta järjestelmästä huolimatta siinä toimivat psykologit pyrkivät hoitamaan ihmisiä, eivät vain järjestelmän täydellisyyttä haittaavia yhteiskunnallisia ongelmia. Laine-Frigrenin artikkeli murtaa käsitystä, jonka mukaan sosialistisessa järjestelmässä koko yhteiskunta olisi ollut ylhäältä tulevan määrittelyn kohteena. Sen sijaan järjestelmän sisällä oli monenlaista toimijuutta ja tilaa,

ja yksittäinen ihminen saattoi omalla aktiivisuudellaan vaikuttaa.

Ville Laamanen käsittelee kirjailija Olavi Paavolaisen matkaa Neuvostoliittoon vuonna 1939. Paavolaisen tarkoituksena oli kirjoittaa kirja Neuvostoliitosta Saksasta ja Etelä-Amerikasta kirjoitettujen teostensa jatkoksi. Neuvostoliittokirja ei kuitenkaan koskaan ilmestynyt. Työnimellä ”Luolan salaisuus” kulkenut matkakirja osoittautui kenties liian haastavaksi toteuttaa: maailmanhistoriakin tuli väliin. Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa Neuvostoliittoa käsittelevä ”Kolmannen valtakunnan vieraina” olisi ollut kulttuurinen itsemurha. Laamanen tarkastelee Paavolaisen matkaa neuvostolähteiden kautta ja tuo esille sen monimutkaisen pelin, jonka keskellä neuvostokirjailijat joutuivat vieraansa kanssa taiteilemaan. Jos Paavolainen kamppaili luomisen tuskan ja ajan poliittisten tunteiden ristiaallokossa, neuvostokirjailijat kirjoittivat konkreettisesti henkensä edestä.

Kuten tiedämme, oli aika jolloin Suomessa johtajat olivat Kekkosia ja Intiassa Gandheja. Indira Gandhin pojan Sanjay Gandhin hivuttautuminen valtaan ja toimet melkein kaksi vuotta kestäneen Intian poikkeustilan aikana (1975–1977) ovat eräs järkyttävä esimerkki siitä, mihin suuri idealismi ja karkeat pakkokeinot sen toteuttamiseksi saattavat johtaa. Hillitäkseen Delhin väestönkasvua ja slummiutumista 161 000 ihmistä – pääosin köyhää väestöä – steriloiitiin ja 700 000 ihmistä pakkosiirrettiin nopealla aikataululla tuhoituista slummeista usein lähes yhtä asuinkelvottomille alueille. Vaikka Sanjay Gandhin ”perhepoliittinen” ohjelma sai aikaan paljon vastustusta, sillä oli myös ymmärtäjiä. Erilaisin rahallisin ja materiaalisin kannustimin steriloitaviksi houkutelletut kansalaiset saattoivat myös tietoisesti hyödyntää järjestelmää oman elintänsä nostamiseksi. Gandhin dynastian aikaisesta poikkeustilasta pyrittiin hävittämään paitsi slummit ja köyhät myös niiden historia. Raita Merivirran työ on ollut haasteellinen, sillä poikkeustilan aikaisia asiakirjoja tuhottiin ja paljossa

sen historia joudutaan kirjoittamaan tulkitsemalla poikkeustilan aikaisia tapahtumia kuvaavaa poliittista paljastus- ja pamflettikirjallisuutta.

Teemanumeromme artikkelit välittävät siis meille uutta historiantulkintaa ihmisistä, jotka

elivät totaalisen vallankäytön alla. Tässäkin tapauksessa täsmällisempi kuva on usein monisyisempi kuin kauempaa tarkasteltuna voisi olettaa. Ainakin joillakin totaalisissa tilanteissa eläneillä ihmisillä on aina ollut historiassakin vapaus päättää se, mistä on pakko valita.

Tilajat saavat maksutta käyttöönsä
Historiallisen Aikakauskirjan digilehden,
joka on luettavissa osoitteessa
<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Sami Suodenjoki

Ilmianto valvonnan ilmapiirin lietsojana routavuosien Suomessa

Maaseudun ihmisten kenraalikuvernöörin kansliaan lähettämät kirjeet yleistyivät Suomen suuriruhtinaskunnassa vuosina 1899–1905. Routavuosien poliittisen kuohunnan keskellä kirjeet kuohuttivat kansallista sanomalehdistöä, sillä kirjeiden otaksuttiin sisältävän toisiin kansalaisiin kohdistuvia poliittisia ilmiäntojoja. Sami Suodenjoki syvenyy artikkelissaan kirjeiden sisältöön ja lähettäjiin sekä pohtii, millä tavoin kansalaisten halu lähestyä kenraalikuvernööriä kytkettyi venäläishallinnon pyrkimyksiin tiukentaa otettaan suomalaisesta kansalaisyhteiskunnasta.

Suomalaisen sanomalehdistön kirjoittelua hallitsi 1900-luvun alkuvuosina Suomen ja Venäjän suhteen kriisiytyminen. Yksi tämän kirjoittelun ulottuvuuksista oli kohu salaisista ilmiannoista eli kansalaisten venäläiselle virkakunnalle lähettämistä viesteistä, jotka koskivat yksityishenkilöiden tai viranomaisten vehkeilyä hallitusvaltaa vastaan. Ilmiäntojoja ja niiden tekijöitä puitiin sanomalehtien mielipide- ja paikallisuutispalstoilla lähes viikoittain vuosina 1899–1905. Lehtikirjoittelun perusteella ilmiannot näyttäytyivät huolestuttavana massailmiönä, joka soti räikeästi Suomen vakiintunutta poliittista kulttuuria vastaan. Erityisen huolissaan ilmiannoista oli perustuslaillisesti suuntautunut lehdistö, joka tulkitsi ilmiannot osaksi kenraalikuvernööri Bobrikovin Suomeen levittämää vakoilujärjestelmää ja osoitukseksi kansakunnan moraalin rapistumisesta.¹

Perustuslaillisen lehdistön näkemys ilmiannoista siirtyi myöhemmin lähes sellaisenaan

osaksi kansallisen historiankirjoituksen rakentamaa kuvaa routavuosista. Itsenäistymisen jälkeen suomalaisessa historiankirjoituksessa oli tarkoituksenmukaista sympatisoida perustuslaillista laillisuustaistelua ja nähdä venäläishallinto kielteisessä valossa autonomisen Suomen oikeuksien polkijana.² Tähän tulkintamalliin sopi ajatus Bobrikovin hallinnon pyrkimyksistä rakentaa suuriruhtinaskuntaan vakoilu- ja urkintajärjestelmä, johon liittyi kansalaisten houkuttelu ilmiäntajiksi.³ Myös myöhemmässä tutkimuksessa on toistettu käsitystä siitä, että kenraalikuvernöörille, santarmille ja muulle venäläiselle virkakunnalle ilmiäntojoja tehneet kansalaiset toimivat hallitusvallan rekrytoimina.⁴ Näin ilmiäntäminen on tulkittu ”ylhäältäpäin” ohjailuksi toiminnaksi, joka palveli venäläisen virkavallan pyrkimyksiä valvoa ja kontrolloida kansalaisyhteiskuntaa.

Tässä artikkelissa koettelen ilmiäntojen historiakuvaa kääntämällä katseen kansalaisten virkavallalle osoittamiin kirjeisiin ja niiden lähettäjiin. Lisäksi tarkastelen kirjeiden lähettäjien, virkavallan ja mediajulkisuuden välistä vuoro-

1. Tutkimusta varten keräämässäni sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa on runsaat sata lehtijuttua, jotka käsittelevät ilmiäntojoja ja kansalaisten venäläishallinnolle lähettämiä kirjeitä. Aineiston kokoaminen on painottunut tiettyihin lehtiin ja paikkakuntiin, joten aineisto sisältää vain pienen osan kaikista aihepiiriin liittyvistä jutuista. Perustuslaillisen lehdistön suhtautumisesta ilmiäntoihin ks. Juha Ala, *Suomi-neito ja suojelusikä. Sortovuosien psykohistoriaa*. Gaudeamus 1999, 57–69; Juha Siltala, *Valkoisen äidin pojat*. Otava 1999, 623–628.

2. Perustuslaillisesti värityneestä routavuosien historiakuvasta ks. Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*. WSOY 2007, erit. 142–147; Marko Tikka, *Kun kansa leikki kuningasta. Suomen suuri lakko 1905*. SKS 2009, 16–17.

3. Esim. Bernh. Estlander, *Elva årtionden ur Finlandshistoria 1898–1908*. Söderström 1923, 206–207; Eino Parmanen, *Taistelujen kirja. II osa*. WSOY 1937, erit. 422–433, 455–456, 464–465, 494.

4. Esim. Annamari Sarajas, *V viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*. WSOY 1962, 118–123; Pertti Luntinen, *F.A. Seyn. A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland*. *Studia Historica* 19. SHS 1985, 41, 145, 223–224.

vaikutusta. Lähtökohtana on jäljittää tavallisten ihmisten henkilökohtaisia ääniä ja asettaa yksilöllinen kokemus yhteiskunnalliseen kontekstiinsa tutkimusotteella, jota voi luonnehtia *uudeksi historiaksi alhaalta* (*new history from below*). Martyn Lyonsin mukaan lähestymistavalle on ominaista alempien väestökerrosten tuottamien, usein fragmentaaristen ja ilmaisultaan puutteellisten, tekstien nostaminen analyysin kohteeksi. Olennaista on myös tarkastella tavallisia lukijoita ja kirjoittajia omaa elämäänsä aktiivisesti muovaavina toimijoina, ei jonkun muun tuottamien aatteiden ja informaation passiivisina vastaanottajina.⁵ Lähestymistavan mukaisesti valotan sitä, miten kansalaiset tulkitsevat omintakeisilla tavoillaan valtiollisen politiikan käänteitä ja miten he käyttivät näitä tulkin-toja edistääkseen yksilöllisiä päämääriään.

Suomalaisten hallinnolle lähettämiä kirjeitä on säilynyt kenraalikuvernöörin kanslian ja muiden viranomaisten arkistoissa runsaasti, mutta niiden funktioita ja roolia kansalaisten ja virkavallan vuorovaikutuksen välineenä on tutkittu varsin vähän. Artikkelissani erittelen kirjeiden lähettäjien sosiaalista taustaa sekä heidän kirjeidensä aiheita ja retorisia strategioita. Samalla pohdin, millä tavoin virkavalta suhtautui ja reagoi vastaanottamiinsa ilmiintoihin sekä miten mediajulkisuus vaikutti ilmiintoihin.⁶

Ilmiintamisen käytäntö tutkimuskohteena

Suomen kielen sanalla ilmiinto on moniulotteinen sisältö. Se voi viitata yksityisten kansalaisten viranomaisille tai tiedotusvälineille tekemiin paljastuksiin, mutta myös hallinnon tai liikeyritysten sisältä tulevien henkilöiden tietovuotoihin, jotka tuovat esiin organisaation väärinkäytöksiä.⁷ Lisäksi ilmiintajiksi voidaan kuvata henkilöitä, jotka ovat virkavallan tai muun institution värväämiä ja välittävät värväjäilleen toistuvasti tietoja, usein palkkiota vastaan. Tässä artikkelissa määrittelen ilmiannot kuitenkin rajatun: tarkoitan niillä yksityisten kansalaisten

vallanpitäjille lähettämiä viestejä, joissa syytetään toisia kansalaisia tai viranomaisia vääryyksistä ja joissa vaaditaan suoraan tai epäsuorasti ilmiannon kohteiden rankaisemista. Keskityn nimenomaan kirjallisiin ilmiintoihin, jotka toimitettiin virkavallan edustajalle ei-julkisesti kirjeen muodossa. Lisäksi lähtökohtanani on ilmiintamisen oma-aloitteinen ja vapaaehtoinen luonne. Ilmiintaja on siis periaatteessa eri asia kuin virkavallan rekrytoima informantti, jota aikalaiset nimittivät tyypillisesti *urkkijaksi* – käytännössä ero näiden välillä saattoi tosin olla häilyvä.⁸

Ilmiannon voi mieltää kansalaistoiminnan muodoksi, kansalaisten keinoksi valvoa vallankäyttöä ja korjata sen toimintahäiriöitä paljastamalla havaitsemiaan väärinkäytöksiä. Tässä mielessä ilmiinto edustaa yhtä vastademokratian keskeistä muotoa, kuten Pierre Rosanvallon esittää.⁹ Toisaalta termillä ilmiinto on kielteinen merkitysvivahde, sillä ilmiintaminen tuo mie-

5. Käsite *uusi historia alhaalta* tekee pesäeron "vanhaan" historiaan alhaalta, joka keskittyy poliittisesti tietoisien alempien luokkien kollektiiviseen toimintaan. Martyn Lyons, *A New History from Below? The Writing Culture of European Peasants, c. 1850 – c. 1920*. Teoksessa Anna Kuismin & M. J. Driscoll (toim.) *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. SKS 2013, 14–21.

6. Mediajulkisuus viittaa tässä joukkoviestintän ilmentämään päivittäisjulkisuuteen, joka antaa kansalaisille jokapäiväiset yhteiset keskustelun aiheet. Ks. Hannu Nieminen, *Kansa seisoi loitompänä. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino 2006, 29–30.

7. Organisaation sisältä tulevista paljastusten tekijöistä käytetään englannin kielessä termiä *whistleblower*, jolla on myönteisesti latautunut merkitysvivahde toisin kuin suomen kielen tietovuotaja- tai ilmiintaja-sanoilla. Ks. Pierre Rosanvallon, *Vastademokratia. Poliittikka epäluulon aikakaudella*. Vastapaino 2008, 221.

8. Ilmiannon määrittelystä ks. Sheila Fitzpatrick & Robert Gellately, Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History. *The Journal of Modern History* 68 (1996), 748–749.

9. Rosanvallon 2008, 51–53. Ks. myös Colin Lucas, The Theory and Practice of Denunciation in the French Revolution. *The Journal of Modern History* 68 (1996), 768–785.

10. Fitzpatrick & Gellately 1996, 755–756.

leen kanssaihminen kavaltamisen ja se liitetään usein totalitaarisiiin järjestelmiin ja terrorismiin. Yhteiskuntafilosofiassa ilmiannot ovatkin saaneet huomiota erityisesti kansallissosialistiseen Saksaan, DDR:ään ja Neuvostoliittoon liittyvänä ilmiönä. Tällöin ilmiantoja on tarkasteltu erityisesti kaikkialle ulottuvan valvonnan viitekehkeyksessä.¹⁰ Esimerkiksi Hannah Arendt korostaa *Totalitarismin synty* -teoksessaan sitä, kuinka samankaltaisen roolin ilmiannot saivat salaisen poliisin työtä helpottavina välineinä kansallissosialistisessa Saksassa ja Neuvostoliitossa. Arendt näkee totalitarismin ominaispiirteeksi valtion rakentaman vakoilujärjestelmän, joka tekee kaikista kansalaisista potentiaalisia virkavallan urkkijoita.¹¹

Kylmän sodan rintamalinjojen hajottua totalitaarisiiin yhteiskuntiin kohdistuva tutkimus on kiinnittänyt entistä enemmän huomiota terrorin jokapäiväisiin ilmenemismuotoihin. Tutkijat ovat alkaneet painottaa, ettei valvonnan ja terrorin ilmapiiri muodostu pelkästään ylhäältäpäin hallinnon toimenpiteiden tuloksena vaan myös ruohonjuuritasolla kansalaisten ajattelun, kielenkäytön ja toimintatapojen muutoksen vaikutuksesta. Samalla tutkimus on nostanut esiin ilmiintojen manipulatiivisen ulottuvuuden eli kansalaisten tavat käyttää niitä omien intressiensä edistämiseen yhteiskuntajärjestelmän mahdollistamissa puitteissa.¹² Tässä suhteessa ilmiintojen merkitystä totalitaarisen ilmapiirin rakentumisessa pohtii Jan Gross, joka luonnehtii totalitarismin keskeiseksi piirteeksi yksityisen ja julkisen rajan häviämistä. Tällä hän tarkoittaa sitä, että totalitaarisen järjestelmän vastaanottavaisuus ilmiannoille luo tilanteen, jossa kansalaiset voivat hyökätä ilmiintojen avulla tehokkaasti toisia kansalaisia vastaan ja näin käyttää valtion pakkokoneistoa omien kiistojensa ratkomiseen. Samalla ilmiannot kuitenkin vahvistavat totalitaarista koneistoa ja terroria, kun pelko toisten kansalaisten ilmiintamaksi joutumisesta lietsoo vainoharhaista ilmapiiriä yhteiskunnassa.¹³

Routavuosien Suomessa tehtyjen ilmiintojen vertailemisessa totalitaaristen yhteiskuntien ilmiintokulttuuriin piilee luonnollisesti anakronismin vaara. Vaikka Bobrikovin hallintokaudella Suomen suuriruhtinaskunnassa rajoitettiin kansalaisten ja lehdistön vapauksia sekä tehostettiin poliisivalvontaa ja sensuuria, hallitusvallan ote kansalaisyhteiskunnasta oli lopulta varsin löyhä.¹⁴ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei routavuosien ilmiintojen kasvualustasta voisi löytää samankaltaisia piirteitä kuin totalitaristiseksi määritetyistä yhteiskunnista. Niin totalitaarisissa järjestelmissä kuin monissa modernin ajan autokraattisissa valtioissa voidaan havaita selvä yhteys ilmiintojen lisääntymisen ja kansalaisten poliittisiin mielipiteisiin kohdistuneen viranomaisvalvonnan tiukentumisen välillä. Myös ajatus siitä, että ilmiintajat käyttivät hallitusvaltaa omiin tarkoituksiinsa samaan aikaan kun hallitusvalta käytti ilmiintajia omiinsa, sopii luontevasti ei-totalitaariseen kontekstiin.¹⁵

Maalaisten kirjeet kenraalikuvernöörille

Tutkimusaineistoni koostuu 206 kirjeestä, jotka lähetettiin eri puolilta Suomen suuriruhtinaskuntaa kenraalikuvernöörin kansliaan Nikolai Bobrikovin ja Ivan Obolenskin hallintokausina vuosina 1898–1905.¹⁶ Aineisto ei sisällä lähes-

11. Hannah Arendt 2013, *Totalitarismin synty*. Vastapaino 2013, 488, 496.

12. Fitzpatrick & Gellately 1996, 749–750; Wendy Z. Goldman, *Inventing the Enemy. Denunciation and Terror in Stalin's Russia*. Cambridge University Press 2011, 3–10, 312–314.

13. Jan T. Gross, A Note on the Nature of Soviet Totalitarianism. *Soviet Studies* 34 (1982), 373–376.

14. Vrt. Vesa Vares, *Varpuset ja pääskysset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. SKS 2000, 58–60.

15. Fitzpatrick & Gellately 1996, 760–761; Rachel Weil, *A Plague of Informers. Conspiracy and Political Trust in William III's England*. Yale University Press 2014, 140–141.

16. Aineiston säilytyspaikkoina ovat Kansallisarkisto (KA): Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK), Fa ja Fb, aktit vuosilta 1898–1905; Uudenmaan lääninhallitus – Kanslia (Ulk), Eca:8, Salaiset asiakirjat 1903; Arturin Kniperin ar-

kään kaikkia kenraalikuvernöörille lähetettyjä kansalaisten kirjeitä, sillä osaa niistä ei ole arkistoitua lainkaan tai kirjeet ovat myöhemmin kadonneet arkistosta. Lisäksi huomattava osa saapuneista kirjeistä välitettiin kenraalikuvernöörin kansliasta eteenpäin muille viranomaisille.

Olen sisällyttänyt tarkasteluun vain maalaiskunnista lähetetyt kirjeet, koska analyysini keskittyy maalaisväestön valituskulttuuriin. On kuitenkin huomattava, että samoissa kansioissa on pienempi joukko kaupunkilaisten kenraalikuvernöörille osoittamia kirjeitä, jotka sisällöltään ovat varsin samankaltaisia kuin maaseudun ihmisten kirjeet. Aineistoa rajatessani olen lisäksi sulkenut ulkopuolelle kirjeet, joiden lähettämispaikkakunta ei ollut tiedossa, sekä rutiiniluonteiset passi- ja eläkehakemukset. Samoin olen jättänyt pois kansliaan lähetetyt sadat asevelvollisten armonanomuskirjeet, sillä ne ovat aineistoni kirjeitä kaavamaisempia ja tyyppisemmin ulkopuolisen kirjurin kirjoittamia.¹⁷

Pääosa kirjeistä on luonteeltaan erilaisia anomuksia ja valituksia. Arviolta puolet kirjeistä sisältää kuitenkin myös ilmiäntoja toisten yksityishenkilöiden tai viranomaisen laittomuuksista tai virheistä. Ilmiäntoa voidaan pitää valituksen sukulaisena, mutta jos nämä lajityypit on analyytisesti tarpeen erottaa toisistaan, voidaan ajatella valituksen korostavan valituksen tekijän asemaa vääryyden uhrina, kun taas ilmiänto keskittyy osoittamaan vääryyden tekijää ja vaatimaan tämän rankaisemista.¹⁸ Käytännössä tällainen erottelu on kuitenkin hankalaa, sillä tyyppisesti kirjeet sisältävät sekä anomuksia, valituksia että ilmiäntoja lomittain, eikä läheskään aina ole mahdollista nimetä yhtä näistä kirjeen hallitsevaksi sisällöksi. Aineistossa on kuitenkin myös ”puhdaspiirteisiä” ilmiäntokirjeitä, joissa lähettäjät nimeävät hallitusvallan vihollisia mutta eivät tuo esiin itseään tai edustamaansa ryhmää koskevaa anomusta tai epäkoh-
taa.¹⁹

Varsinaisen tutkimusaineiston ohella olen käynyt läpi kenraalikuvernöörin kansliaan saa-

puneita kirjeitä Bobrikovin hallintokautta edeltäviltä vuosilta.²⁰ Tämän katsauksen perusteella kirjeiden määrä lisääntyi merkittävästi Bobrikovin kaudella samalla, kun poliittiset ilmiäntot yleistyivät kirjeiden sisällössä. Ennen vuotta 1899 kenraalikuvernöörille saapui maaseudun ihmisiltä vain kourallinen anomuksia ja valituksia vuosittain, mikä viittaa siihen, ettei maalaisväestö katsonut kenraalikuvernöörin kansliaa mielekkääksi valitusosoitteeksi vaan lähestyi mieluummin muita viranomaisia. Erityisesti senaatin eri osastot ja kuvernöörit olivat tavanomaisia kansalaisten anomusten ja valitusten vastaanottajia läpi autonomian ajan, joskin vaikiintuneen tavan mukaan monet anomukset osoitettiin muodollisesti suoraan hallitsijalle.²¹

Maaseutuväestön kirjeiden virta saavutti huippunsa vuonna 1903. Tuolloin kansliaan saapui 40 prosenttia kaikista aineiston kirjeistä eli kaikkiaan 83 kirjettä. Huomattava osa näistä liittyi uuden asevelvollisuuslain mukaisten kutsuntojen järjestämiseen. Toinen tärkeä kimmoke kirjoitteluun oli keisarin keväällä 1903 antama

kisto, D. Toiminta-asiakirjat 1900. Oulun maakunta-arkisto (OMA): Oulun lääninhallitus – Lääninkanslia (Olk), Ea5:2, Saapuneet salaiset asiakirjat 1902–1903; Pekka Ahmavaaran arkisto, Kirjeet 1903–1905. Mikkelin maakunta-arkisto: Viipurin lääninhallitus – Lääninkanslia (Vlk), Eb:9, Saapuneet salaiset asiakirjat 1903. Turun maakunta-arkisto (TMA): Turun ja Porin lääninhallitus – Lääninkanslia (TPlk), Eaf:8, Salaiset kirjeet 1904.

17. Pääosa armonanomuksista on koottu erillisiin kansioihin ja järjestetty lääneittäin. Ks. KA, KKK 1903, Ee:1–25.

18. Fitzpatrick & Gellately 1996, 747; Sheila Fitzpatrick, *Supplicants and Citizens. Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s*. *Slavic Review* 55 (1996), 85–86.

19. Esim. KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 61, K. O. Jalonen ja H. Lindgren KK:lle 8.5.1903.

20. KA, KKK 1880–1897, aktiuletet ja yleiset aktit.

21. Venäjän vallan ajan suomalainen valituskulttuuri kaipaa lisää perustutkimusta. Harvoja tutkimuksia aiheesta edustaa Maare Paloheimon väitöskirja, joka keskittyy liike-elämän toimijoiden anomuksiin hallinnolle. Maare Paloheimo, *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland*. Jyväskylän yliopisto 2012, erit. 36–41, 60–63. Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <https://jyx.jyu.fi> (27.3.2014).

poikkeustila-asetus, joka antoi Bobrikoville lisävaltuudet olojen rauhoittamiseen ja opposition tukahduttamiseen Suomessa.²² Vaikuttaa ilmeiseltä, että kutsuntojen ja valvonnan kiristymisen tulehduttama poliittinen ilmapiiri rohkaisi kansalaisia edistämään omia päämääriään lähettämällä valituksia ja ilmiantoja kenraalikuvernöörille.

Huomionarvoista on, ettei kirjeiden lähettäminen maaseudulta kenraalikuvernöörille suinkaan tyrehtynyt Bobrikovin kuoltua kesäkuussa 1904. Itse asiassa uudeksi kenraalikuvernööriksi valittu Ivan Obolenski vastaanotti vastaavia kirjeitä lähes samaan tahtiin kuin edeltäjänsä. Muutamille kirjoittajille kenraalikuvernöörin vaihdos näyttää tarjonneen suorastaan kimokkeen kirjeen lähettämiseen, sillä he olivat lähestyneet jo aiemmin Bobrikovia ja toivoivat Obolenskin suhtautuvan vetoomuksiinsa edeltäjänsä myötämielisemmin.²³

Keskityn artikkelissa kirjeiden sisältämiin poliittisiin ilmiantoihin, joissa syytettiin yksityishenkilöitä tai virkamiehiä osallisuudesta hallituksen vastaiseen toimintaan. Tällaisia ilmiantoja esiintyi kaikkiaan 53 kirjeessä eli neljäsosassa koko aineistosta. Tyypillisesti ilmiannot käsitelivät asevelvollisuuslain mukaisesti järjestettyjen kutsuntojen vastaista kiihotusta, laittoman kirjallisuuden levittämistä tai halveksivia puheita Venäjän lainsäädännöstä.²⁴ Tavanomaisia olivat myös syytökset keisarin tai kenraalikuvernöörin solvaamisesta, murhaan yllyttämisestä tai suorastaan murhan suunnittelemisesta.²⁵ Lisäksi maaseudun ihmiset raportoivat satunnaisesti Suomen venäläisväestöön kohdistuvasta syrjinnästä.²⁶ Ilmiantojen yleistyminen kytkeytyi suoraan Bobrikovin politiikan aiheuttamaan kuuhuntaan. Sitä mukaa kun hallinto esitteli uusia yhtenäistämistoimenpiteitä sekä tiukensi poliisivalvontaa ja sensuuria, lisääntyi kansalaisten halu lähestyä kenraalikuvernööriä vetoomuksillaan, joissa he vakuuttivat lojaaliuttaan ja kiinnittivät huomiota hallituksen vastaiseen vehkeilyyn elinympäristössään. Näiden vetoomusten

taustalla piili kuitenkin moninaisia motiiveja, joiden valottaminen edellyttää syventymistä kirjeiden lähettäjien elämäntilanteeseen sekä paikallisiin olosuhteisiin.

Kirjeiden lähettäjien tausta ja ilmiantamisen motiivit

Useimmat tutkimusaineiston kirjeet tai niihin liittyvät viranomaisasiakirjat sisältävät tietoja kirjeiden lähettäjien kotipaikasta, ammatillisesta statuksesta ja perhesuhteista. Lisäksi joidenkin lähettäjien sosiaalisesta taustasta on voinut saada tietoja heidän kotiseurakuntansa rippikirjoista.²⁷ Näiden tietojen perusteella olen kyennyt luokittelemaan sosiaalisiin ryhmiin kolme neljäsosaa kirjeiden lähettäjistä. Tämä joukko jakaantui melko tasaisesti neljään ryhmään: torpparit (30), talolliset (26), työläiset (25) ja muut (25). Ryhmä ”muut” koostui pääosin käsityöläisistä (11) ja kauppiaista (6). Näin ollen kenraalikuvernööriä lähestyneiden maaseudun ihmisten voidaan sanoa edustaneen maaseutuväestön koko sosiaalista kirjoa. He eivät siis lukeutuneet korostuneesti esimerkiksi maaseutuväestön alimpiin ryhmiin.

22. Poikkeustila-asetuksesta ks. Polvinen 1984, 312–313.

23. Esim. KKK 1904, 2. os. V j., akti 27/II, I. Hokkanen KK:lle 16.4.1904. Hokkanen kirje saapui kenraalikuvernöörin kansliaan vasta 20.7.1904, ja sen otsikossa vastaanottajaksi oli korjattu Bobrikovin tilalle Obolenski; KA, KKK 1905, 2. os. V j., akti 11:18, P. Nevalainen keisarille 4.1.1905 ja KK:lle 15.2.1905.

24. Esim. KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 48, O. Seppänen KK:lle 7.9.1903, M. Haapanen KK:lle 13.11.1903 ja A. Vähätalo KK:lle 18.11.1903.

25. Esim. KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 61, J. Lehtinen ym. 1.7.1903; KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27/I osa, J. Rantanen KK:lle 31.1.1904.

26. Esim. KA, KKK 1901, I os., akti 244, J. Meronen KK:lle 27.4.1899; KA, KKK 1901, I os., akti 165, T. Sergeijeff KK:lle 16.2.1901.

27. Kirjeiden lähettäjiä käsitellessä on huomioitava tutkimusetiikka, koska kirjeet kenraalikuvernöörille olivat salaisia ja käsitelivät lähettäjänsä näkökulmasta arkaluontoisia asioita. Tässä artikkelissa mainitsen yksityiskohtaisia henkilötietoja vain sellaisista lähettäjistä, joiden yhteydenpito kenraalikuvernöörin tuli lehdistön välityksellä julkiseksi jo tutkittavana ajanjaksona.

Kirjeiden lähettäjät olivat kotoisin kaikkialta Suomesta, Lappia ja Ahvenanmaata myöten. Erityisen runsaasti kirjeitä lähetettiin kuitenkin Lounais-Hämeestä sekä Turun ja Porin läänin itäosasta. Kirjeiden runsaus tältä alueelta liittyi paljolti maakysymykseen, sillä huomattava osa alueen kirjeistä koski torpparihäätöjä tai tilattomien maansaantitoiveita. Toinen syy runsauteen oli agitaatio: Lounais-Hämeessä liikkui useita oma-aloitteisia agitaattoreita, jotka yllyttivät tilattomia lähettämään viljelysmaan saamiseen tai hallitsemiseen liittyviä anomuksia viranomaisille ja kynäilivät anomuksia tilattomien puolesta. Tunnetuimpia tällaisia toimijoita olivat entinen lukkari August Erlund ja torppari Adolf Nieminen Kalvolasta. He kohosivat julkisuuteen alkuvuonna 1900, jolloin Nieminen keräsi alueen tilattomilta nimiä kahteen keisaria tukevaan adressiin, jotka Erlund sitten toimitti kenraalikuvernöörille. Seuraavina vuosina kaksikko jatkoi toimintaansa kynäilemällä lähiseudun torpparien ja tilattomien puolesta kenraalikuvernöörille erilaisia valituksia ja anomuksia.²⁸

Myös muualla Suomessa toimi yksittäisiä henkilöitä, jotka laativat kirjeitä toisten maaseudun ihmisten puolesta yllytettyään näitä mahdollisesti ensin kääntymään kenraalikuvernöörin puoleen. Heidän toimintansa johdosta eri puolille maata, esimerkiksi Lopelle, Heinävedelle ja Oulun ympäristöön, muodostui kirjeiden lähettämisen keskittymiä.²⁹ Tällaisten yllyttäjäkirjurien rooli koko ilmiantoilmiön synnyssä on kiintoisa, sillä ilmeisen monet ulkopuolisen kirjurin kynäilemistä kirjeistä heijastelevat enemmän kirjurin kuin kirjeen lähettäjäksi merkityn henkilön näkemyksiä ja pyrkimyksiä. Joskus nimenomaan kirjuri saattoi olla vastuussa siitä, että tavanomaista anomusta tai valitusta täydennettiin kolmanteen henkilöön kohdistuvalla poliittisella ilmiannolla vastaanottajan mielenkiinnon herättämiseksi.

Pohdittaessa kirjeiden lähettäjien motiiveja ei heidän vakuuttelujaan vilpittömästä halusta puolustaa keisarihallintoa vehkeilijöitä vastaan

voida ottaa annettuna. Lojaaliuden vakuutukset ja ilmiannot verhosivat tyypillisesti taakseen varsin raadollisia henkilökohtaisia syitä, jotka liittyivät taloudellisiin intresseihin. Esimerkiksi torpparitaustaiset ilmiantajat olivat tyypillisesti joutuneet tai joutumassa hädetyiksi ja heidän ilmiantonsa kohdistuivat maanomistajaan tai viranomaisiin, jotka olivat osallisina hädässä.³⁰ Talollisten lähettämien ilmiantojen taustalla oli velkaantumisen kaltaisia ongelmia, ja työläisten ilmiantoja siivittivät työehtoihin tai -oloihin liittyneet ristiriidat.³¹

Suuri osa ilmiannoista kohdistui virkamiehiin, jotka olivat langettaneet ilmiantajalle epäedullisia tuomioita tai muulla tavoin toimineet tämän kannalta haitallisesti. Esimerkiksi Korpi-lahdelta kirjoittanut itsellinen Otto Seppänen yritti kumota asettamisensa holhouksenalaisuuden väittämällä, että holhouspäätöksestä vastanneet nimismies ja kruununvouti vehkeilivät hallitusvaltaa vastaan levittämällä maanalaista kirjallisuutta.³² Juuri kruununvoudit, nimismiehet ja poliisit olivat erityisen alttiita ilmiannoille, koska he joutuivat virassaan kohtaamaan kuntalaisia epämieluisissa asioissa toimittaessaan haasteita ja ulosottoja, määrätessään sakkoja tai suorittaessaan pidätyksiä. Useat ilmiantajat ei-

28. KA, Artur Kniper, D. Toiminta-asiakirjat, A. Niemisen adressit tammi- ja maalisk. 1900; KA, KKK 1902, 1. os., akti 56, A. Nieminen KK:lle elok. 1902 ja J. Lehtonen KK:lle 16.8.1902, kirjuri A. Nieminen; KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 28, A. Erlund KK:lle 2.2.1903; KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27:103, H. Lindgrén KK:lle 9.6.1904 ja 17.9.1904, kirjuri A. Erlund; Suomenjoki 2010, 103–106, 213–215.

29. Esim. KKK 1900, akti 14:I, L. Pakarinen KK:lle 20.1.1900, kirjuri D. Jääskeläinen; KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 48, O. Nylund jne. KK:lle 7.9.1903, kirjuri J. Lindström; KKK 1902, 1. os., akti 56, A. Rautiainen KK:lle 14.4.1902, kirjuri V. Huusari.

30. KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 48, I. Karlsson KK:lle 16.11.1903; KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 61, K. O. Jalonen ja H. Lindgrén KK:lle 8.5.1903; KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27:103, H. Lindgrén KK:lle 9.6.1904.

31. OMA, Pekka Ahmavaara, J. Hokkanen KK:lle 6.7.1903.

32. KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 48, O. Seppänen KK:lle 7.9.1903.

vät kirjeissään vaivautuneet edes suuresti peittelemään sitä, että he ilmiannollaan pyrkivät kostamaan heitä kohtaan epäedullisesti toimineelle virkamiehelle. Monelle ilmiantajalle tyydytystä saattoi tuoda jo pelkkä kenraalikuvernöörin kanslian ilmiannon johdosta käynnistämä tutkinta, joka pakotti virkamiehen vastaamaan itseensä kohdistuneisiin syytöksiin. Tällöin ilmianto täytti tarkoituksensa häirinnän välineenä, vaikka se ei olisikaan johtanut virkamiehen erottamiseen.

Ilmiantajilla oli tyypillisesti taloudellisia intressejä puolustettavanaan, mutta heidän toimintaansa ei voi kuitata pelkästään laskelmoiduksi materiaalisten etujen tavoitteluksi. Yhtä lailla ilmiantoja saattoivat selittää ideologiset ja uskonnolliset vaikuttimet. Maaseutuväestön maailmankuvaan liittyi 1900-luvun alussa yhä yleisesti käsitys keisarivallan jumalallisesta alkuperästä ja ihmisen velvollisuudesta totella maallista esivaltaa. Tämä käsitys perustui lukuisiin Raamatun kohtiin, jotka iskostuivat kaikkien 1800-luvulla varttuneiden suomalaisten mieleen kirkollisessa alkeisopetuksessa käytetyn Lutherin Vähän Katekismuksen välityksellä.³³ Näin ollen osa kansalaisista saattoi aidosti käsittää keisarin uhmaamisen jumalallisen järjestyksen vastaiseksi ja siksi ärsyntyä perustuslaillisten peittelemättömästä vastarinnasta hallitusvallan asetuksia kohtaan. On mahdollista, että tällainen ärsytys itsessään sai jotkut kansalaiset raportoimaan virkavallalle vastarintamiesten toiminnasta ilman että heidän kimmokkeenaan olivat henkilökohtaiset riidat ilmiannon kohteiden kanssa.

Huomionarvoinen ilmiantojen taustatekijä oli myös maaseutuväestön sisäinen eriytyminen, joka lisäsi maanomistajien ja tilattomien välisiä jännitteitä 1800-luvun lopulta alkaen. Nämä jännitteet ilmenivät lukuisten kenraalikuvernöörille lähetettyjen kirjeiden kielenkäytössä, ja eräiden kirjeiden maininnat ”sortajista”, ”Suomen kansan sorretuista” tai ”köyhästä ala-arvoisesta rahvaasta” viittaavat myös sosialistisen retoriikan

vaikutukseen.³⁴ Yksittäisillä ilmiantajilla olikin jo varmasti henkilökohtaisia yhteyksiä sosialistiseen työväenliikkeeseen, joka näihin aikoihin levittäytyi vähitellen suomalaiselle maaseudulle.³⁵

Toiminta työväenliikkeessä ei kuitenkaan ollut suoranaisesti ilmiantoihin altistava tekijä; päinvastoin suomalainen työväenliike tuomitsi jyrkästi ilmiannot ja ylipäänsä kansalaisten turvautumisen kenraalikuvernööriin, koska monet työväenaktiiveista lukeutuivat itsekin keisarihallinnon yhtenäistämispolitiikan aktiivisiin vastustajiin.³⁶ Niinpä ilmiantokirjeiden ”herravihainen” kielenkäyttö pohjautui luultavasti ennemminkin maalaisyhteisössä eläneeseen kiistämissen kulttuurin traditioon, piilotettuun vastarintaiseen asenteeseen vallanpitäjiä kohtaan, kuin työväenjärjestöissä omaksuttuun ideologiaan.³⁷ Lisäksi on huomattava, että hallitusvalta käytti omassakin maaseudun tilattomalle väestölle osoittamassaan viestinnässä ”herrojen” ja ”köyhän kansan” vastakohtaisuutta rakentavaa retoriikkaa.³⁸ Kirjeiden luokkavastakohtaisuutta ko-

33. Kuoppala 1963, 39–49; Steven Duncan Huxley, *Constitutionalist Insurgency in Finland*. Studia Historica 38. SHS 1990, 194–195.

34. KA, KKK 1905, 2. os. V j., akti 11:18, P. Nevalainen keisarille 4.1.1905; KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27/II, I. Hokkanen KK:lle 16.4.1904; KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27:91, W. Gyldeén KK:lle 22.9.1904.

35. Esimerkiksi urjalalainen suutari Vihtori Lindholm, joka lähetti ilmiantoja vuonna 1903, toimi samaan aikaan aktiivisesti paikallisessa työväenyhdistyksessä. KA, KKK 1903, 1. os. I j., akti 78:7, V. Lindholm KK:lle 30.3.1903.

36. Antti Kujala, *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Historiallisia Tutkimuksia 194. SHS 1995, 184–216.

37. Kiistämisen kulttuurista ks. esim. Suodenjoki 2010, 35–36.

38. Esim. Minkätähden torpparit eivät käänny valituksiin paikallisten virastojen puoleen? *Suomen Sanomat* 29.10.1901, 3; Torppari-kysymys, *Suomen Sanomat* 30.6.1903, 4. Ks. myös Viljo Rasila, *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909*. Historiallisia Tutkimuksia LIX. SHS 1961, 196–197; Taimi Torvinen, *Finlandskaja Gazeta, ”rauhan ja luottamuksen edistäjä”*. Teoksessa Pentti Virrankoski et al. (toim.) *Turun Historiallinen Arkisto 31*. Turun Historiallinen Yhdistys 1976, 254.

rostavat ilmaukset ovatkin yksi esimerkki siitä, miten valtiollisen politiikan areenoilla käytetty kiihkeä retoriikka levisi osaksi kansalaisten arkista kielenkäyttöä. Lähettäjät ammensivat kirjeisiinsä ilmiselvästi aineksia sekä hallitusvallan virallisista julkaisuista että puoluelehdistön viholliskuvia maalailevasta kirjoittelusta. Tästä kertoo esimerkiksi ilmiantojen kohteiden nimeäminen ”ruotsikiikhoiksi”³⁹, ”kapinoitsijoiksi”⁴⁰, ”viikinkikapitalisteiksi”⁴¹ ja ”passiivin miehiksi”⁴². Ilmaukset viestittävät osaltaan maaseudun ihmisten tavasta hahmottaa poliittista tilannetta, asemoida itsensä suhteessa valtiollisen konfliktin osapuoliin ja tulkita virkavallan heihin kohdistamia odotuksia.

Virkavallan vastaanottavaisuus

Kenraalikuvernöörin kanslia vastaanotti auliisti anomus- ja valituskirjeitä, sillä se saattoi käyttää niitä osoituksena kansalaisten lojaaliudesta keisaria ja hallituksen politiikkaa kohtaan. Kirjeiden sisältämät ilmiannot puolestaan tarjosivat hallinnolle käyttökelpoisia todisteita suomalaisten separatistien alati lisääntyvästä vehkeilystä. Tästä syystä kenraalikuvernöörin kanslia otti kansalaisilta saamansa verraten harvalukuiset viestit vakavasti ja pyrki mahdollisuuksien mukaan reagoimaan niihin. Ilmiantojen kohdalla kanslia lähetti yleensä asianomaisen läänin kuvernöörille tutkintapyynnön kunkin ilmiannon todenperäisyydestä. Kuvernöörit puolestaan välittivät pyynnön kruununvoudeille tai nimismiehille, jotka käynnistivät kuulusteluja tai muuten selvittelivät asiaa paikallistasolla. Tutkinta päättyi usein siihen, että paikallinen poliisiviranomainen totesi ilmiannon perättömäksi ja kuvernööri raportoi tästä kenraalikuvernöörille. Näissä tapauksissa paikallispoliisi perusteli ilmiannon perättömyyttä toisinaan ilmiannon tekijän rikollisella taustalla tai muutoin huonolla maineella.⁴³

Kenraalikuvernöörin kanslian käynnistämät lukuisat tutkinnat osoittavat kanslian keränneen ahaasti näyttöä hallituksen vastaisesta toimin-

nasta Suomessa. Näytön saaminen ei kuitenkaan ollut helppoa, sillä nimismiesten ja poliisien resurssit perusteelliseen todisteiden etsintään olivat kenraalikuvernöörin näkökulmasta riittämättömät. Ongelmia aiheutti myös luottamuspula, sillä 1900-luvun alussa Venäjän hallitus suhtautui epäluuloisesti suuriruhtinaskunnan paikallispoliisin poliittiseen luotettavuuteen. Hallitusvalta epäili, että paikoitellen poliisikunta oli suorastaan halutonta tutkimaan hallituksen vastaista liikehdintää perustuslaillisten sympatioidensa takia.⁴⁴

Paikallispoliisin ohella hallitusvalta saattoi turvautua santarmiin, joka oli Venäjän sisäministeriön alainen valtiollinen poliisi. Suomessa santarmilla oli läheinen yhteys kenraalikuvernööriin, ja sen vahvuutta ja valtuuksia lisättiin merkittävästi Bobrikovin hallintokaudella. Santarmin toimintamahdollisuuksia rajoitti kuitenkin kansalaisluottamuksen puute: santarmihenkilöstö joutui usein toimimaan suorastaan vihamielisessä ympäristössä.⁴⁵ Lisäksi santarmin

39. KA, KKK 1903, 1. os. I j., akti 80:1, A. Sankala 11.5.1903.

40. KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27/II, I. Hokkanen KK:lle 16.4.1904.

41. KA, KKK 1903, 1. os. I j., akti 78:7, V. Lindholm KK:lle 29.3.1903.

42. KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27:24, H. H. KK:lle 23.1.1904; KA, KKK 1905, 2. os. V j., akti 11:109, D. Jääskeläinen KK:lle 13.2.1905.

43. Esim. KA, KKK 1901, akti 127, F. A. Seyn Viipurin l. kuvernöörille 16.5.1901; KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 61, KKK Oulun l. kuvernöörille 3.6.1903 ja Simon piirin nimismies Oulun l. kuvernöörille 13.10.1903; KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27:24, Kuopion l. kuvernööri KKK:aan 11.2.1904 (H. H.:n kirjeestä); Ilmianto, *Säkkijärven Sanomat* 18.5.1901, 3; Ilmianto, *Säkkijärven Sanomat* 29.3.1902, 4.

44. N. I. Bobrikoff, *Kenraalikuvernööri Bobrikoff'in kertomus Suomen hallinnosta syyskuusta 1898 syyskuuhun 1902*, A.-B. Varias Boktryckeri 1905, 141–150; Jonathan W. Daly, *The Watchful State. Security Police and Opposition in Russia 1906–1917*. Northern Illinois University Press 2004, 113; Heikki Ylikangas, *Wallemanni*. Suomen Nimismiesyhdistys 1996, 247–249.

45. Osmo Jussila 1979, *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914*. Historiallisia Tutkimuksia 110. SHS 1979, 55–56; Polvinen 1984, 302–303.

toiminta rajautui paljolti kaupunkeihin; maalaispitäjien asukkailla ei ollut santarmeihin useinkaan kuulopuheita läheisempää kosketusta. Maalaisväestön mielikuvat etäisestä santarmista eivät olleet kuitenkaan yksinomaan kielteiset. Esimerkiksi Yyterin kartanon mailta häädetty mökkiläinen, joka vetosi kenraalikuvernööriin häätonsä kumoamiseksi, pyysi asiansa valvojaksi nimismiehen sijaan santarmia, ”sillä ne on varmaan riittävä eikä pidä rikkaan puolta”.⁴⁶ Nähtävästi santarmi edusti kirjoittajalle paikallisesta valtahierarkiasta riippumatonta keisarivallan edustajaa, joka saattoi nimismiestä paremmin turvata vähäosaisimpien kansalaisten oikeuksia.

Eräiden viranomaislausuntojen ja oikeuden pöytäkirjojen perusteella santarmit solmivat myös henkilökohtaisia yhteyksiä kirjeiden lähettäjiin tai jopa värväsivät heitä informantteikseen. Esimerkiksi iiläinen talollinen Juho Hokkanen vieraili useasti Oulun santarmin luona välittämässä tietoja paikkakuntansa maanalaisesta aktivismista.⁴⁷ Näin tiivis yhteydenpito virkavallan ja kirjeiden lähettäjien välillä oli kuitenkin poikkeuksellista. Kaikesta päätellen suurin osa ilmiantajista toimi täysin oma-aloitteisesti, vaikka he ehkä toivoivatkin virkavallalta jonkinlaista vastiketta antamistaan tiedoista. Hallitusvallan vähäisten resurssien vuoksi informanttien laajamittainen rekrytointi ei olisi ollut edes mahdollista Bobrikovin ja Obolenskin hallintokausina. Todennäköisesti informanttien värväminen alkoi yleistyä Suomessa vasta 1910-luvulla – tämän todentaminen tosin edellyttää lisätutkimusta.

Ilmiantojen merkitystä virkavallan pyrkimyksissä tukahduttaa routavuosien suomalaista oppositioliikehdintää on vaikea hahmottaa käytössä olevalla aineistolla. Bobrikovin kaudella maanpetoksellisesta toiminnasta epäiltyjen pidätykset ja kotien tarkastukset yleistyivät, ja vuoden 1903 poikkeustila-asetuksen turvin hallinto myös karkotti maasta kymmeniä separatisteiksi luokiteltuja henkilöitä.⁴⁸ Koska venäläishallinnolla oli varsin vähän resursseja tarkkailla

poliittista liikehdintää paikallistasolla, on syytä olettaa, että ainakin joissakin tapauksissa hallinto sai näyttöä maanpetoksellisesta toiminnasta nimenomaan kansalaisten tekemistä ilmiannoista. Esimerkiksi iiläisen kauppiaan Pekka Aulinin maastakarkotusta kesällä 1903 edelsivät lukuisat kenraalikuvernöörille ja santarmille lähetetyt ilmiannot, jotka koskivat Aulinin osallisuutta asevelvollisuuskutsuntojen vastaiseen kiihotukseen.⁴⁹ Ilmiannot varmasti vähintäänkin vahvistivat virkavallan käsitystä Aulinin karkotustarpeesta. Eräät muutkin routavuosina karkotetut aktivistit joutuivat ilmiantojen kohteeksi ennen karkottamistaan, mutta yleensä ilmiannot tuskin olivat ainoa tai edes tärkein syy karkotuspäätökseen.⁵⁰

Huolimatta maastakarkotuksista hallitusvallan toimet suomalaisen oppositioliikehdintään tukahduttamisessa olivat varsin maltillisia verrattuna turvallisuuspoliisin menettelytapoihin muualla Venäjällä. Jälkikäteen on helppo sanoa hallinnon harjoittaman ”sorrion” olleen Suomes-
sa hyvinkin lievää. Aikalaisperspektiivistä tilanne näytti kuitenkin synkemmältä, sillä suomalaiset eivät hakeneet hallitusvallan menettelytavoille vertailukohtia niinkään muualta keisari-

46. KA, KKK 1905, 2. os. V j., akti 11:109, V. Lindfors KK:lle 30.1.1905.

47. OMA, Kemin tuomiokunta CIVa:175, lin ym. kuntien talvikäräjät 17.4.1902, § 125; OMA, Pekka Ahmavaaran arkisto, J. Hokkanen kenraalikuvernöörille 6.7.1903. Ks. myös KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 61, poliisikonstaapeli Niilo Pekka Huhtalan todistus 6.10.1903 ja Simon piirin nimismies J. Wuorio Oulun läänin kuvernöörille 13.10.1903; Santarmipaperia, *Kaleva* 27.11.1905, 3.

48. Karkotuksista esim. Polvinen 1984, 312–314; Parmanen 1937, 369–531.

49. OMA, Olk, Saapuneet salaiset kirjeet 1902–1903, KKK Oulun läänin kuvernöörille 14.7.1903, liitteenä Matti Tapi-
on kirje August Toloselle 10.5.1903; KKK 1903, 1. os. I j., akti 80:1, A. Tolonen ja J. Hokkanen A. Ivanoffille 14.5.1903; OMA, Pekka Ahmavaaran arkisto, J. Hokkanen KK:lle 6.7.1903; Ulkomaille, *Louhi* 6.8.1903, 2.

50. Urjalalan Matkun kartanon omistajaa Axel Wahrenia vastaan tehdyistä ilmiannoista ja hänen karkottamisestaan kesällä 1903 ks. Suodenjoki 2010, 199–200.

kunnasta kuin suuriruhtinaskunnan aikaisemmasta tilanteesta. 1800-luvun idylliin verrattuna hallinnon toimet näyttäytyivät brutaalina ja käsittelemättömänä oikeuksien loukkauksena ainakin niiden kansallismielisten aktivistien näkökulmasta, jotka joutuivat kiristyvän silmälläpidon kohteiksi.⁵¹ Hallinnon toimeenpanemat pädätykset, kotitarkastukset ja karkotukset muoivasivat vähitellen vahvistuvaa pelon ja valvonnan ilmapiiriä, joka alkoi väijäämättä vaikuttaa kansalaisten käyttäytymiseen. Tässä kontekstissa on helppo ymmärtää, miksi ilmiannot synnyttivät todellista määräänsä suuremman kohun. Vaikka kenraalikuvernöörin kansliaan saapui enimmilläänkin vain muutamia kymmeniä ilmiantokirjeitä vuodessa, epämääräiset tiedot ilmiannoista riittivät herättämään raivoa paikallisyhteisöissä ja ennen kaikkea sanomalehtien palstoilla.

Julkisuus ilmiantojen tukahduttajana

Kansalaisten kenraalikuvernöörille lähettämät kirjeet olivat harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta tarkoitettu käsiteltäväksi luottamuksellisesti. Eräät kirjoittajat vetosivat kirjeissään suorasanaisesti vastaanottajaan, jotta heidän viestinsä ja henkilöllisyytensä pidettäisiin salassa.⁵² Muutamat puolestaan pyrkivät estämään henkilöllisyytensä paljastumisen käyttämällä salanimeä tai kirjoittamalla kenraalikuvernöörille kokonaan nimettömästi.⁵³ Tämä oli tosin harvinaista, sillä ylivoimainen enemmistö lähettäjästä allekirjoitti kirjeensä omalla nimellään – nimettömät ilmiannot eivät nähtävästi kuuluneet kansalaisten ja virkavallan välisen viestinnän kulttuuriin routavuosien Suomessa.

Omalla nimellä esiintyminen oli kuitenkin aina kirjeen lähettäjälle riski, sillä ilmiannoista ja anomuksista tihkui routavuosien oloissa herkästi tietoja julkisuuteen. Jos virkakoneisto käynnisti ilmiannon johdosta tutkinnan, ilmiantajan henkilöllisyys tuli herkästi yleiseen tietoon viimeistään paikkakunnalla aloitettujen kuulustelujen aikana. Virkakoneistolta saattoi vuotaa ul-

kopuolisille tietoja salaisista kirjeistä myös siksi, että virkakunnassa työskenteli Bobrikovin toteuttamista puhdistuksista huolimatta edelleen laillisuustaistelua sympatisoivaa henkilöstöä.⁵⁴ Vuotoihin viittaa se, että lehdistö näyttää ajoittain saaneen hyvinkin nopeasti vihiä kenraalikuvernöörille lähetetyistä ilmiannoista ja niiden lähettäjästä.⁵⁵ Lehdistön tietolähteitä on kuitenkin näissä tapauksissa vaikea jäljittää.

Suomalaisen lehdistön suhtautuminen ilmiantoihin oli yleisesti ottaen tyrmäävä. Vuosisadan vaihteesta alkaen sanoma- ja aikakauslehtien palstoilla julkaistiin satamäärin juttuja, joissa raportoitiin paikallisista ilmiannoista tai käsiteltiin ilmiötä yleisesti. Ilmiantajat joutuivat jutuissa jyrkän arvostelun ja stigmatisoinnin kohteiksi.⁵⁶ Kiinnostavaa on, etteivät ilmiantoja tuominneet ankarasti vain perustuslailliset vaan yhtä lailla myöntäväisyysmieliset lehdet, joskin nämä syyttivät ilmiannoille otollisen ilmapiirin muodostumisesta osittain perustuslaillisia kiihkoilijoita. Vanhasuomalaisten mielestä laillisuusmiehet olivat maanlaisissa lehdissään kirjoitelleet nimettömästi häpäiseviä ja valheellisia syytöksiä maanmiehistään, mikä oli murentanut kansalaisten oikeuskäsitystä ja näin yllyttänyt moraalisesti ryhdittömiä henkilöitä ilmiantoihin.⁵⁷

51. Vares 2000, 58–59.

52. Esim. KA, KKK 1902, I os., akti 56, M. Nylander KK:lle 25.5.1902.

53. TMA, TPlk, Salaiset kirjeet 1904, "Etsiä Pertteli"; KA, KKK 1903, 2. os. V j., akti 63, "Torpan poika" KK:lle.

54. Ilmiantokirjeensä sisällön vuotamisesta ulkopuolisten tietoon mainitsee mm. KA, KKK 1904, 2. os. V j., akti 27:24, H. H. KK:lle 23.1.1904.

55. Esim. David Jääskeläisen luottamuksellisesta yhteydenpidosta kenraalikuvernöörin raportoitiin tuoreeltaan sanomalehdissä keväällä 1899. Smänotiser, *Hufvudstadsbladet* 4.5.1899, 5.

56. Esim. Om falska angifvelser, *Hufvudstadsbladet* 22.12.1900, 4; Juttu vapaaherra G. Z. Yrjö-Koskista vastaan, *Työmies* 3.4.1901, 3–4; "Opettaja", Surullinen kokemus, *Kansakoulun lehti* 15.12.1903, 20–24; Ilmiantojärjestelmän poistaminen, *Vaasa* 28.1.1905, 1.

57. Ikävä ilmiö, *Uusi Suometar* 24.7.1903, 2; Salaisista ilmiannoista, *Koitar* 12.12.1903, 3.

Harvinainen löytö.

Harvinainen eläinlaji, todennäköisesti matelijan, kiipijän ja ketun sekasikiö, on äsken löydetty Peräseinäjoelta. Otuksen tieteellinen nimi on: Titulus Koskela-inius.

Ilmiantajat ja muut kenraalikuvernöörielle salaisia kirjelmää lähettäneet kansalaiset nostettiin parrasvaloihin myös pilalehdissä. Bobrikoville toistuvasti kirjoittanut peräseinäjokelainen Juho Koskela päätyi pilakuvan aiheeksi Matti Meikäläisessä 30.3.1899 (nro 7A, 2).

Useimpien maaseudun ihmisten arkielämää lehtikohu ilmiannoista tuskin kosketti erityisen syvästi. Tilanne kuitenkin muuttui, jos julkisuudessa alkoi levitä huhuja omalta paikkakunnalta tehdyistä ilmiannoista. Etenkin jos ilmiantajaksi epäiltiin jotakuta tuttua. Tällaisessa tilanteessa sanomalehtien kirjoittelu ilmiantojen turmiollisuudesta ja yhteydestä venäläiseen sortokoneistoon muuttui merkitykselliseksi: se muodosti tulkintakehikon, jonka varassa ihmiset määrittivät millaisia ihmisiä ilmiantajat olivat ja mikä heidän toimintaansa motivoi. Onkin ilmeistä, että lehdistön jyrkkä kirjoittelu edisti ilniantajiksi syytettyjen yksilöiden stigmatisointia ja syrjintää paikallisyhteisössään. Yhteisöllisestä syrjinnästä on runsaasti jälkiä ilmiantajiksi epäiltyjen kenraalikuvernööreille lähettämässä kirjeissä, joissa he kirjoittivat saamastaan ikävästä julkisuudesta ja anoivat apua itseensä kohdistuneiden vastatoimien lopettamiseksi.⁵⁸

Ankarimpaan julkiseen myllytykseen joutuivat sellaiset kirjeiden lähettäjät, joiden henkilöllisyys paljastui syksyn 1905 suurlakon tuoksinnassa. Lakon aikana kansanjoukot hätistivät santarmit pois toimipaikoiltaan useissa kaupungeissa ja penkoivat santarmin arkistoja. Arkistoista paljastui kymmeniä ilmiantajien nimiä ja ilmiantokirjeitä, joita julkaistiin seuraavina viikkoina sanomalehdissä.⁵⁹ Suurlakon pidäkkeettömässä ilmapiirissä perustuslaillisten raivo sortohallinnon käytyreitä kohtaan saattoi purkautua vielä avoimemmin kuin edeltävinä vuosina, minä monet ilmiantajaksi paljastuneet kokivat asuinympäristössään. Suurlakon poliittinen murros vei ylipäänsä kasvualustan pois ilmiannoilta, kun keisarin ja kenraalikuvernöörin auktoriteetti rapautui heidän jouduttuaan taipumaan kansanjoukkojen vaatimuksiin yhtenäistämistoimien keskeyttämisestä ja kansanvaltaisista reformeista. Ilmiannot näyttävät kuitenkin yleistyneen Suomessa taas vuosikymmenen loppulla, kun hallinto ryhtyi jälleen kaventamaan suuriruhtinaskunnan autonomiaa ja kiristämään valvontaansa.⁶⁰

Ilmiantoilmiö pelkojen ja odotusten heijastajana

Mediajulkisuus nosti kansalaisten hallitusvallalle tekemät ilmiannot parrasvaloihin 1900-luvun alun Suomessa. Hallitusvallasta riippumaton, kansallismielisen eetoksen omaksunut lehdistö saattoi varsin vapaasti tuomita ilmiannot ja ottaa yksittäiset ilmiantajat maalitauluikseen, sillä Bobrikovin ja Obolenskin hallintokoneistot eivät pystyneet ohjaamaan lehdistön kirjoittelua haluamaansa suuntaan. Näin lehdistön ilmaisema julkinen mielipide varmasti osaltaan hillitsi ilmi-

58. Esim. KA, KKK 1901, akti 16, J. Koskela KK:lle 15.3.1901; KA, KKK 1903, 2. os V j., akti 48, D. Kilpinen KK:lle.

59. Ks. Suodenjoki 2010, 201–203, 215–218; Parmanen 1941, 298, 321; Musta sotnia, *Aamulehti* 14.11.1905, 2–3; Ilettäviä papereita, *Kaleva* 17.11.1905, 3.

60. Aihetta sivuaa mm. Luntinen 1985, 41, 145, 223–224.

antojen tekemistä ja ylipäänsä kirjeiden lähettämistä venäläishallinnolle.

Lehtikirjoittelu ei kuitenkaan välttämättä vaikuttanut ilmiantoihin pelkästään hillitsevästi, sillä aggressiivinen kielenkäyttö saattoi joissakin tapauksessa suorastaan villitä kirjeiden lähettämistä kenraalikuvernööriille ja muille viranomaisille. Routavuosien Suomessa viholliskuvien rakentaminen, aggressiivinen syyttely ja häpäiseminen kuuluivat olennaisesti lehdistön puhetapaan, ja jo eräät aikalaiset arvelivat tällaisen pidäkkeettömän kirjoittelun lietsovan kansalaisissa suvaitsemattomuutta, epärehellisyttä ja taipumusta kielittelyyn.⁶¹ On syytä korostaa, että virkavallalle kirjeitä lähettäneisiin yksilöihin kohdistuneet pilkka- ja häväistyskirjoitukset olivat itsessäänkin eräänlaisia ilmiantoja, jotka muovasivat kyräilyn ja valvonnan ilmapiiriä samaan tapaan kuin kenraalikuvernööriille lähetetyt kirjeet. Toisaalta lehdistön kirjoittelu ilmiantoja seuranneista pidätyksistä ja karkotuksista saattoi luoda vaikutelmaa ilmiantojen tehokkuudesta ja siten houkutellessa yksittäisiä kansalaisia ilmiantajiksi.

Vaikka poliittiset ilmiannot kytkeytyivät hallitusvallan pyrkimyksiin ulottaa itsevaltiuden periaate Suomeen, niiden lähettäminen ei viime kädessä johtunut hallinnon harjoittamasta kiihotuksesta tai ohjauksesta. Pikemminkin ilmiannot tarjosivat kansalaisille tavan käyttää suomalaisten nationalistien ja keisarivallan välistä konfliktia omiin tarkoituksiinsa. Maaseudulta ilmiantoja tehneet yksilöt edustivat maatalousväestön eri ryhmiä, mutta heitä yhdisti kokemus vääryyden kohteeksi joutumisesta ja vallasta osattomuudesta. Paikallisten kiistakumppanien syyttäminen hallitusvallan vihollisiksi ja lojaaliuden vakuuttelu keisarille oli heidän tapansa yrittää saada virkavalta suopeammaksi omille päämäärilleen. Ilmiantamista voisikin luonnehtia valtiollisen politiikan inspiroimaksi kansanomaiseksi teatteriksi, joka verhosi alleen moninaisia yhteisöjen sisäisiä taloudellisia ja kulttuurisia jännitteitä.

Abstract: Denunciation fomenting the atmosphere of surveillance in Finland, 1898–1905

At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, an unprecedented number of Finnish rural people sent letters to the Chancellery of the Governor-General of Finland. Amid the political turbulence caused by the Russian government's integration measures, these letters inflamed the Finnish-nationalist press because they were presumed to contain political denunciations against other citizens. The letters of denunciation and their senders were extensively covered in the contemporary media, and the alarmed views of nationalist newspapers were later adopted by national historiography, which tended to view denunciations as part of the increasing espionage and surveillance of the imperial regime. However, few scholars have examined the rural letters sent to the imperial government or the people who actually wrote them. This article fills the gap by analysing the content and senders of 206 letters sent from the Finnish countryside to the Governor-General between 1898 and 1905. The article examines the motives and social background of the senders and contemplates how citizens' urge to approach the Governor-General was fuelled by the attempts of the Russian government to tighten its grip over the Finnish civil society.

The article argues that a majority of the senders were lower-class rural inhabitants such as small farmers, tenants and agricultural workers whose letters were essentially motivated by experiences of mistreatment and not having a voice. Most of the letters can be called requests or complaints but many of them also contained denunciations concerning anti-government activity. Typical targets of the denunciations were civil servants, priests and landowners who were accused of circulating seditious literature, agitating against conscription or slandering the tsar or the Governor-General. The Chancellery of the Governor-General welcomed the letters from rural inhabitants as evidence of popular support to the imperial regime and occasionally launched investigations based on the denunciations. In some cases, the denunciations may even have contributed to the arrests and expulsions of nationalist activists. On the other hand, many of the senders ran into difficulties because information about their letters to the Governor-General leaked to the public, exposing them to discrimination by their nationalist fellow inhabitants.

Keywords: letters of denunciation, Russification, Finland, 19th century

61. Esim. K. R. Kares, Mitä voidaan tehdä? *Mikkelin Sanomat* 23.1.1904, 1.

Tuomas Laine-Frigren

Psykologia ja lastensuojelupolitiikka Unkarissa 1956 jälkeen

Sosialistisessa Itä-Euroopassa tapahtui Stalinin kuoleman jälkeen tiedepoliittinen suunnanmuutos, johon kuului myös aikaisemmin ideologisista ja poliittisista syistä leimatun psykologian rehabilitoiminen. Unkarissa psykologian kenttä aktivoitui vuoden 1956 kansannousun jälkeen osana János Kádárin (1956–1989) paternalistista sosiaali- ja hyvinvointipolitiikkaa. Tuomas Laine-Frigren tarkastelee artikkelissaan, miten etenkin lastensuojelun ja kasvatuksen kentät tarjosivat psykologeille mahdollisuuksia profiloitua socialistisen yhteiskunnan rakentajina ja uudistajina.

Toisen maailmansodan kokemus merkitsi suurta nostetta psykologialle ja psykoterapialle,¹ ja sodanjälkeisinä vuosikymmeninä alan ammattilaiset omaksuivat asiantuntijarooleja osana julkista hyvinvointi- ja sosiaalipolitiikkaa.² Neuvostoliiton etupiiriin tulleissa valtioissa hyvinvointia jaettiin kuitenkin poliittisella käskyllä, tiettyjä yhteiskuntaryhmiä suosien ja toisia ulos sulkien. Lisäksi ajateltiin, että perusuonteeltaan ”kapitalismiin” kuuluvien ongelmiin vastaamiseksi syntynyt sosiaalipolitiikka olisi täystyöllisyyteen perustuvassa sosialismissa tarpeetonta. Sosialismiin ja kommunismiin siirryttäessä vanhan järjestelmän jäänteinä ymmärrettyjen sosialisten ja psykologisten ongelmien väitettiin katoavan, vieläpä nopeassa tahdissa.³

Sodan hävinneessä Unkarissa psykologit osallistuivat näkyvästi maan jälleenrakentamista ja tulevaisuutta koskevaan keskusteluun lyhyen poliittisen pluralismin kautena (1945–1948). Muun muassa kansainvälisesti merkittä-

vän Budapestin koulukunnan edustajat nousivat useiden mentaalihygienian tai kasvatuksen alan julkisten instituutioiden johtoon.⁴ Tilanne kuitenkin muuttui varsin pian. Kominformin perustamisen sekä Titon ja Stalinin konfliktin (1947/1948) jälkeisessä kylmän sodan kiristyneessä ilmapiirissä valtaan nousseet kommunistit pyrkivät seuraamaan Neuvostoliiton mallia myös tieteen, ideologian ja kulttuurin taistelukentillä.⁵ Psykologia sai sosiologian ja mendeliäisen genetiikan tavoin ”porvarillisen pseudotieteen” leiman, ja alan tieteelliset instituutiot, järjestöt ja julkaisu toiminta lakkautettiin.⁶

1. Graham Richards, *Putting Psychology in its Place. Critical Historical Perspectives*. Routledge 2010, 368–370; Ian Dowbiggin, *The Quest for Mental Health. A Tale of Science, Medicine, Scandal, Sorrow, and Mass Society*. Cambridge University Press 2011, 133–134.

2. Ellen Herman, *The Romance of American Psychology. Political Culture in the Age of Experts*. University of California Press 1995; Dowbiggin 2011, 132–145; Rhodri Hayward, *The Pursuit of Serenity. Psychological Knowledge and the Making of the British Welfare State*. Teoksessa Sally Alexander & Barbara Taylor (toim.) *History and Psyche. Culture, Psychoanalysis, and the Past*. Palgrave McMillan 2012, 283–304; Karin Zetterqvist Nelson & Bengt Sandin, *Psychodynamics in child psychiatry in Sweden, 1945–85. From political vision to treatment ideology*. *History of Psychiatry* 24 (2013), 308–325.

3. Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*. Pimlico 2007, 74; Sándor Horváth, *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Napvilág kiadó 2012, 26–27; Zsuzsa Ferge, *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. KávÉ Kiadó 1998, 99.

4. Pál Harmat, *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1986, 246–259; Géza Sáska, *Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után. Értelmezési kísérlet 1. rész*. *Beszélő* 13:1 (2008), passim; Judit Mészáros, *Progress and Persecution In the Psychoanalytic Heartland. Antisemitism, Communism and the Fate of Hungarian Psychoanalysis*. *Psychoanalytic Dialogues* 20 (2010), 608–611.

5. Michael David-Fox & György Péteri, *Academia in Upheaval. Origins, Transfers, and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe*. Greenwood 2000, 203–208.

6. Tibor Huszár, *Hatalom rejtett dimenziói. Magyar tudományos tanács 1948–1949*. Akadémiai kiadó 1995; Imre Knausz, *A magyar ”pedológia” pere – 1948–1950*. Teoksessa Anna Borgos (toim.) *Mérei élet-mű. Tanulmányok*.

Vuoden 1956 Unkarin kansannousu toi asioihin jälleen uuden käänteen. Poliittisen ja kasvatuseliitin näkökulmasta liian moni nuori oli osallistunut kansannousuun ase kädessä. Myös kaupunkien työläiskorttelien lastensuojeluongelmat osoittivat, että ”poikkeava” käyttäytyminen ei ehkä ollutkaan vain jäännös kapitalistisesta menneisyydestä vaan kenties sosialismissakin uusiutuva asiointi. Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen (MSZMP) pääsihteeri János Kádárin politiikan tavoitteeksi tulikin ihmisten sopeuttaminen yhteiskuntaan, työpaikkaan, kouluun ja perheeseen mahdollisimman optimaalisesti. Psykologialta odotettiin nyt ihmistä ja yhteiskuntaa koskevaa, yleistettävissä ja sovellettavissa olevaa tietoa yhteiskuntasuunnittelun tueksi.⁷

Tässä artikkelissa tarkastelen pseudotieteen leimatun, mutta Neuvostoliiton kommunistipuolueen 20. kongressin (1956) jälkeen sosialismaissa uudelleen löydetyn (*reinvented*) psykologisen asiantuntijatiedon diskursiivista rakentamista osaksi János Kádárin Unkarin (1956–1989) paternalistista sosiaali- ja hyvinvointipolitiikkaa.⁸ Erityisesti kysyn, millainen rooli kasvatusta ja lapsipsykologeilla oli prosessissa, jossa sosiaalipolitiikan roolia yhteiskunnan legitimeettiä ja jatkuvuutta tukevana tekijänä arvioitiin uudestaan vuoden 1956 kansannousun jälkeen. Millaiselle tiedolle heidän diskurssinsa perustui ja mistä lähteistä psykologien toimijuus muuttuneessa poliittisessa ja yhteiskunnallisessa tilanteessa nousi?

Tarkastelen psykologian roolia yhteiskunnallisen hallinnan (*governmentality*) perspektiivistä osana laajempaa sosiaalista ja kulttuurista käymistilaa. Sosiologi Nikolas Rosea mukailleen kiinnitän huomiota historiallisesti kontingenttiin hetkeen, jolloin sosiaaliset ja psykologiset ongelmat nousivat vallanpitäjien huomion kohteeksi ja näyttäytyivät sekä johtavien poliitikkojen että ammattilaisten mielestä merkittävinä ja ratkaisua vaativina.⁹ Lastensuojelun nousu poliittiseksi kysymykseksi tuki aikaisemmin ideologisista ja tiedepoliittisista syistä marginalisoidun psy-

kologian ammatillistumista. Osallistuessaan keskusteluun sosiaalisen kontrollin keinoista ja ehdoista psykologit pyrkivät valtaamaan asiantuntijarooleja sekä perheessä tapahtuvan kasvatustuotteen rationalisoinnissa että sosialistisen yhteiskunnan rakentajina.

Kiinnitän huomiota myös 1960-luvulla kehittyneen unkarilaisen kasvatustieteiden instituution ja sen hoitoideologian argumentointiin. Lapsi- ja kasvatustieteiden psykologit pyrkivät soveltamaan ajan kansainvälistä psykologista tietoa ja omaa tutkimustraditiotaan sosialistisen yhteiskunnan instituutioiden reformoimiseksi. Teema tutkineen Lynne Haneyn tapaan käsitän kasvatustieteiden erilaisten pyrkimysten, ideologioiden ja intressien areenana, jossa psykologian ammatilliset kohtasivat eri syistä ongelmalliseksi koetut lapset ja perheet yhtäältä kontrollivaltaa käyttävinä valtion psykologeina ja toisaalta terapeutteina.¹⁰

Ú-M-K 2006, 161–180; Csaba Pléh, *A Lélektan története*. Osiris Kiadó 2010, 542–543. Psykologisen lapsitutkimuksen ja psykologisten testien käytön kieltävästä ”pedologia-oikeudenkäynnistä” ja pedologiasta yleensä ks. David Joravsky, *Russian Psychology. A Critical History*. Basil Blackwell 1989, 345–353.

7. Jenő Salamon, *Pszichológiai kutatások távlati terve*. *Magyar Pszichológiai Szemle* 22:1–2 (1965), 14–19; Pál Gegesi Kis, *A pszichológiai kutatás elméleti és gyakorlati eredményei és perspektívája hazánkban, különös tekintettel felszabadulásunk 20. évfordulójára*. *Magyar Pszichológiai Szemle* 22:1–2 (1965), 1–13; Anssi Halmesvirta, *Searching for the Social Man*. Hungarian and Finnish Psychologists Collaborate. Teoksessa Anssi Halmesvirta (toim.) *Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland*. University of Jyväskylä Press 2002, 264; Tuomas Laine-Frigren, *Ryhmäterapiaa sosialistisessa kirjapainossa*. *Idäntutkimus* 20:3 (2013), 37–51.

8. Lynne Haney, *Inventing the Needy. Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. University of California Press 2012, 91–97; Horváth 2012.

9. Nikolas Rose, *Inventing Our Selves. Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge University Press 1998, 104.

10. Haney 2002, 119–130. Hoitoideologia (*treatment ideology*) viittaa tässä niihin vallitseviin, tieteellisesti artikuloituihin uskomuksiin ja ideoihin, jotka ohjasivat kasvatustieteiden psykologian käytäntöjä ja mahdollistivat intervention lapsen ja perheen elämään. Ks. Zetterqvist & Sandin 2013, 310.

Aineistona käytän psykologien tuottamaa aikalaisdiskursssia, jota löytyy runsaasti erityisesti 1950-luvun lopulla uudelleen perustetuista alan aikakauskirjoista sekä suurelle yleisölle tarkoitettuista populaareista oppaista.¹¹ Näiden ohella käytän Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen (MSZMP) Agitaatio- ja Propagandakomitean raportteja, vuonna 1958 perustetun Valtakunnallisen Lasten- ja Nuortensuojeluneuvoston tuottamia, lastensuojelun tilaa koskevia selontekoja sekä Budapestin kaupungin tuottamaa aineistoa.

Psykologia diktatuureissa

Psykologia-tieteiden ja diktatuurien suhdetta on usein tarkasteltu joko korostamalla psykiatrian käyttöä sortovallan välineenä (neuvostopsykiatria) tai tieteenalan ”edistyksen” kapeasta perspektiivistä. Toisaalta tutkimuksen keskiössä ovat olleet tieteentekijöille asetetut ahtaat rajat (rautaesirippu) ja vastaavasti intellektuellien jopa legendaarisiksi arvioitu kyky selvitä vaikeissa oloissa.¹² Asiantuntijatiedon ja politiikan suhteiden tutkimusta valtiosotalismin historian tutkimuksessa on rajoittanut myös kylmän sodan aikana syntynyt totalitaristinen narratiivi.¹³

Usein toistuva ajatus on, että yksipuoluejärjestelmä ei poliittisia tabuja vaaliessaan kyennyt tunnistamaan – tai tunnustamaan – reaalisesti olemassa olevia yhteiskunnallisia ongelmia ja siksi myöskään ongelmia koskevaa tieteellistä kiinnostusta ei joko ollut tai tutkimus itsessään oli ideologian vääristämää. Neuvostoliiton mallin mukaisesti rakennetun tieteen ja korkeakoulutuksen kentän muutoksia tarkasteltaessa monet kansalliset kehityspiirteet, mutta myös erilaiset rajoja ylittävät prosessit ovat saattaneet jäädä vähäiselle huomiolle.¹⁴ David C. Engermanin mukaan yhteiskuntatieteiden kylmän sodan ajan historiografiaan on yleisemminkin vaikuttanut termin ”kylmän sodan tiede” (*Cold War Science*) aiheuttama eräänlainen ylimääräisyys.¹⁵

Uudempi psykologian ja psykiatrian historian tutkimus onkin kiinnittänyt yhä enemmän huomiota tiedontuotannon ja sen yhteiskunnallisten sovellusten sosiaaliseen kontekstiin.¹⁶ Myös kiinnostus erilaisten poliittisten järjestelmien ”psykologioihin” on lisääntynyt. Esimerkiksi Itä-Saksan (DDR) psykologian ja psykiatrian historiaa tutkineen Greg Eghigianin mukaan DDR:n poliittinen eliitti ymmärsi psykologisen asiantuntijatiedon roolin yhteiskuntaan sopeuttamisen näkökulmasta, mutta myös kiinteässä yhtey-

11. Tutkimusta varten on käyty läpi artikkeleita ja tutkimusraportteja, jotka ovat ilmestyneet kahdessa alan keskeisessä akateemisessa aikakausjulkaisussa *Magyar Pszichológiai Szemle* (1960–) ja *Pszichológiai Tanulmányok* (1958–).

12. Roger Smith, *The Fontana History of the Human Sciences*. Fontana Press 1997, 797–798; Greg Eghigian, *Care and Control in a Communist State. The Place of Politics in East German Psychiatry*. Teoksessa Marika Gijswijt-Hofstra (toim.) *Psychiatric Cultures Compared. Psychiatry and Mental Health Care in the Twentieth Century: Comparisons and Approaches*. Amsterdam University Press 2006, 183–185.

13. Alexei Yurchak, *Everything Was Forever Until it Was No More. The Last Soviet Generation*. Princeton University Press 2005, 4–6; Sheila Fitzpatrick, *Revisionism in Retrospect. A Personal View*. *Slavic Review* 67:3 (2008), passim; Sari Autio Sarasmo & Katalin Miklóssy, *Reassessing Cold War Europe*. Routledge 2011, 2–4; Riikka Nisonen-Trnka, *Science With a Human Face. The Activity of the Czechoslovak Scientists František Šorm and Otto Wichterle during the Cold War*. Acta Universitatis Tampereensis 1729. Tampere University Press 2012, 26.

14. György Péteri, *Academia and State Socialism. Essays on the Political History of Academic Life in Post-1945 Hungary and Eastern Europe*. Columbia University Press 1998, 2–3; Susanne M. Cohen, *Communicating Change in a Transforming State. Globalization and the Politics of Office Communication in Urban Russia*. University of Michigan 2010, 176–238.

15. David C. Engerman, *Social Science in the Cold War*. *Isis* 101 (2010), 393.

16. Kurt Danziger, *Universalism and Indigenization in the History of Modern Psychology*. Teoksessa Adrian C. Brock (toim.) *Internationalizing the History of Psychology*. New York University Press 2006; Joy Damousi & Mariano Ben Plotkin (toim.) *Psychoanalysis and Politics. Histories of Psychoanalysis Under Conditions of Restricted Political Freedom*. Oxford University Press 2012.

dessä sosialistisen yhteiskunnan uudistamisen visioihin. Stalinismin aikana ihmismielen dynamiikkaa tutkinut psykologia oli leimattu ideologiseksi ”deviaatioksi”. 1960-luvulta alkaen psykologien levittämä ihmiskuva oli sensitiivisempi yksilön sisäisen maailman autonomialle. Yksilön nähtiin rakentuvan ympäristön ja mielen monimutkaisen yhteisvaikutuksen tuotteena. Eghigianin mukaan tämä ajatus myös artikuloitiin osaksi sosialistisen persoonallisuuden rakentamisen utopiaa.¹⁷

Kansainvälisen ja vertailevan otteen lisääntymisestä huolimatta Itä-Euroopan ja itäisen Keski-Euroopan kehitystä psyko-tieteiden alalla on kuvattu varsin vähän. Yhtäältä tutkimuksissa on pitkään vaikuttanut edistyskeskeinen ja tieteen-sisäisiin tekijöihin rajoittuva, myös *whiggistiseksi* kutsuttu ”voittajien” näkökulma.¹⁸ On myös ajateltu, että 1900-luvulla tapahtunut psykologisen asiantuntijatiedon nousu yhteiskunnallisten prosessien hallinnan välineeksi olisi ollut vain poliittiseen liberalismiin kuulunut ilmiö.¹⁹ Tässä artikkelissa pyrin täydentämään vallitsevaa kuvaa Unkarin esimerkin avulla.

Tiedepolitiikan käänneet

Kommunistinen tiede- ja korkeakoulutuspolitiikka ja sen muutokset asettivat omalta osaltaan yleiset raamit unkarilaisen psykologian kentän kehitykselle. Stalinistisen mallin mukainen tiedepolitiikka palveli kylmän sodan tarpeita ja raskaaseen teollisuuteen perustuvaa ylhäältä johdetun nopean modernisaation politiikkaa.²⁰ Sen sijaan ihmismielen dynamiikasta kiinnostunut psykologia ei sopinut sosialistisessa julkisuudessa tuotettuun kollektivistiseen ihmiskuvaan ja dogmaattisesti käsitettyyn marxismi-leninismiin, jonka mukaan ihmisen toiminta oli ennen kaikkea materiaalis-sosiaalisesti määrätynyt.²¹

Asiantuntijatiedon rooli yhteiskuntasuunnittelussa kasvoi Stalinin kuoleman jälkeen, jolloin yhteiskunta- ja ihmistieteitä ryhdyttiin rehabilitoimaan osana pääministeriksi nousseen Imre

Nagyn reformipolitiikkaa. Erityisesti Nagylle läheinen kansantaloustiede hyötyi uudesta nosteesta, mutta myös psykologiaa ryhdyttiin vetämään osaksi keskusjohtoista tiedepolitiikkaa.²² Psykologian, kasvatuksen ja politiikan yhteys tuli esille myös kansannousun alla vuonna 1956. Osana kansannousuun johtanutta poliittista kuohuntaa marginaalista nousseet psykologit ja pedagogit kävivät julkista keskustelua alan ammatillistamisen tarpeesta.²³ Näissä keskusteluissa psykologia liittyi erityisesti ”ihmiskasvoisen”, Unkarille sopivan sosialismin luomiseen, jossa psykologisesti perustellulla kasvatuksella olisi oma merkittävä roolinsa. Kansannousun väkivaltaisen tukahduttamisen jälkeen myös psykologian poliittinen kärki tylsistyi, mutta eräänlainen yhteiskunnallis-professionaalinen eetos säi-

17. Greg Eghigian 2006, 185. Greg Eghigian, *Homo Munitus, the East German Observed*. Teoksessa Katherine Pence & Paul Betts (toim.) *Socialist Modern. East German Everyday Culture and Politics*. University of Michigan Press 2006, 42, 51; Stefan Busse, *Gab es seine DDR-Psychologie? Psychologie und Geschichte* 5 (1993), 40–63.

18. Jussi Silvonen, *Psykologian uuden historian näkökulmia*. Teoksessa Katri Komulainen, Hannu Rätty & Jussi Silvonen (toim.) *Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin*. Joensuun yliopisto 2006, 21.

19. Rose 1998, 101–105; Nikolas Rose, *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. Free Association Books, 1999, 10–11. Rosen kritiikistä ks. esim. Adrian C. Brock, *Psychology and Liberal Democracy. A Spurious Connection?* Teoksessa Brock (toim.) 2006, 152–162.

20. David-Fox & Péteri 2000, 205–206. Esimerkiksi vuoden 1947 valtionbudjetista tiede ja korkeakoulutus saivat kokonaisuudessaan vain puolet armeijan rahoituksesta. Tämä oli noin 53 prosenttia siitä, mitä vuosina 1937–1938 amiraali Horthyn Unkarissa annettiin Tiedeakatemialle.

21. Kollektivismin suhteesta 1950-alun Unkarin työn diskurssiin ks. Márton Szabó, *Diszkurziv térben*. Scientia Humana 1998, 44–45.

22. MOL M-KS 288. f. 33/1960/25. ö.e. Jelentés az MTA Társadalomtudományi intézeteinek tudományos és ideológiai munkájáról; Johanna Bockman, *Markets in the Name of Socialism. The Left-wing Origins of Neoliberalism*. Stanford University Press 2011, 105–133.

23. Balatonfüredi pedagógus konferencia. 1956 október 1–6. Rövidített jegyzőköny. Pedagógiai Tudományos Intézet. Kézirat 1957.

lyi. Monet yhteiskunnallisesti aktiiviset intellektuellit rakensivat identiteettinsä uudelleen *ammattilaisina* Kádárin ajan pragmaattisessa poliittisessa kulttuurissa.²⁴

Unkarilaisen psykologian rehabilitaatio-prosessissa merkittävää tiedepoliittista valtaa käytti lastenlääkäri Pál Gegesi Kis (1900–1993), jonka toiminnan ja verkostojen avulla psykologian julkaisu- ja tutkimustoiminta ja tieteenalan institutionalisoituminen käynnistyi uudelleen 1950-luvun lopulla. Myös lastensuojeluproblematiikan psykologisen artikuloitumisen kannalta yliopistollista lasten- ja nuorisopsykiatrian tutkimusta johtaneen Gegesin rooli oli tärkeä. Yhdessä psykoanalytikko-kollegansa, unkarilaista objektisuhdekoulukuntaa edustaneen Lucy Liebermannin (1899–1967) kanssa Gegesi julkaisi useita ”patologista persoonallisuutta” käsitteleviä lasten- ja kasvatuspsykologian alaan kuuluvia tekstejä. Unkarilaisen psykologian traditioon kuuluikin vahva kasvatus- ja lapsipsykologian painotus, jolla oli myös kiinteä yhteys yhteiskunnallisiin sovelluksiin.²⁵ Usko lapseen paremman tulevaisuuden lunastajana oli perinteisesti vahva. Sosiaalipsykologisesti orientoituneet lapsipsykologit uskoivat myös vahvasti siihen, että lasta koskevan tieteellisen tiedon avulla tämän kehitystä voitaisiin ohjata poliittisten ja yhteiskunnallisten päämäärien mukaisesti.

Edellä sanotusta huolimatta psykologialla oli ”pehmeänä tieteenä” lähtökohtaisesti varsin pieni rooli unkarilaisessa tieteellis-teknisen vallankumouksen ajan luonnontieteitä ja insinöörialoja suosineessa tiedepoliitikassa. Sen yhteiskunnallinen merkitys tunnustettiin kuitenkin asteittain. Psykologian ammatillistumisen kannalta tärkeää oli, että myös *sosiaalipoliitikan* käsitettä ryhdyttiin arvioimaan uudelleen vuoden 1953 jälkeen. Erityisesti työväestön sosio-ekonomisen aseman ja lastensuojelu palasivat poliittisen päätöksenteon agendalle. Vuoden 1956 kansannousun tapahtumien jälkeen poliittinen johto tarvitsi uutta legitimaatio-perustaa, jota myös poliittisen kriisin sotilaalliseen tukahduttamiseen osallistunut Neuvostoliitto uusilta johtajilta

odotti.²⁶ 1960-luvun alkuvuosina tapahtunut sosiologian ja psykologian akateeminen institutionalisoituminen liittyi osin myös tähän kehitykseen, jossa yhteiskuntapolitiikkaa haluttiin tukea yhteiskuntatieteellisellä tiedolla. Molemmilla aloilla syntyi myös hybridimäisiä asiantuntijaroleja, joissa kriittisen intellektuellin tiedonintressi yhdistyi teknokraatti-asiantuntijan rooliin.²⁷

Psykologia, lastensuojelu ja vastavallankumouksen aave

Lastensuojelun poliittista roolia ilmensi sisäministeriön kytköksissä olevan valtakunnallisen lastensuojeluneuvoston (OGYTT) perustaminen tietoa kerääväksi ja koordinoivaksi elimeksi vuonna 1958. Neuvoston suojelijana toimi puolueen kakkosmies eli vuoden 1956 jälkeen työläismiliisin uudelleen organisoinnista vastannut Ferenc Münnich. Neuvoston perustaminen ilmensi osaltaan nuorisorikollisuuden herättämiä pelkoja (*moral panic*), mutta synnytti samalla suuren nosteen lastensuojelun ja sen lähialojen tieteelliselle tutkimukselle.²⁸

Neuvoston agendaa luotiin ”vastavallankumouksen” kontekstissa. Sen perustamista pohjustavan raportin (1957) mukaan nuorisorikollisuus oli tosin ollut kasvussa jo ennen vuoden 1956 tapahtumia, mutta erityisesti sen jälkeen. Yhä useamman nuoren väitettiin muuttuneen

24. György Péteri, Tiszotgatás és patronálás. Kádár ellenforradalma és a közgazdaságtudományi kutatások Magyarországon, 1957–1958. *Aetas* 21 (2006), 186–210; Sáska 2008.

25. Sáska 2008; István Koncz & Ferenc Pataki, Az Akadémia Pszichológiai Intézete. *Magyar Tudomány* 38 (1993), 99; Pléh 2010, 272–273.

26. Horváth 2012, 28–29.

27. Ferge 1998, 108; Péteri 2006, 186–210.

28. Zsuzsa Schriffert, A fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőpolitika és a gyermekvédelem alakulása 1945–1990 között. *Themis* (2008), 37–38, <http://www.ajk.elte.hu/file/Themis-2008December.pdf> (1.4.2014); Sándor Horváth, *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Nyitott könyvműhely 2009, 65–69.

Nuorten aktiivinen rooli Unkarin kansannousussa järkytti poliittista eliittiä. Kuva: Péter Inkei. Flickr. Creative Commons lisenssi.

"kynniseksi ja välinpitämättömäksi" sekä menettäneen uskonsa tulevaisuuteen. Tällainen asenne (*beállítottság*) oli raportin kirjoittajan mukaan erinomainen maaperä "luonnottomien moraalisten normien synnylle, vihamielisen porvarillisen ideologian vaikutukselle ja moraalisen rappingin lisääntymiselle".²⁹

Tulkinta nuorten valtionvastaisesta toiminnasta asetti lastensuojelun ongelmat teräväm-pään valaistukseen. Näin raportti totesi suuren osan "vastavallankumouksellisten terroristoiden tekijöistä, ryöstelijöistä ja loikkareista" olleen nuoria. Samalla kirjoittajat muistuttivat, että Neuvostoliiton 20. puoluekongressissa helmikuussa 1956 lastensuojelukysymykset olivat olleet merkittävässä roolissa. Toisin kuin Unkarin 5-vuotissuunnitelmassa (1956–1961) veljespuolueen 5-vuotissuunnitelmassa nämä asiat oli nostettu esiin.³⁰

Neuvoston operatiivinen komitea kartoitti kentän tilannetta vuonna 1959.³¹ Raportissa korostettiin vuoden 1945 jälkeisiä, sittemmin stalinismin aikana unohdettuja positiivisia aloitteita, jotka ymmärsivät lastensuojelun "äärimmäisen suuren tärkeyden sosialismia rakentavassa maassa". Nyt tätä politiikkaa oli raportin laatijoiden mukaan jatkettava, unohtamatta vaikean lähihistorian tuottamia haasteita:

Kaksi maailmansotaa, erityisesti jälkimmäinen, synnytti valtavaa tuhoa ihmisten hermojärjestelmille

29. MSZMP KB TKO 288 f. 33/1957/1. ö.e. Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi tanács állításáról, 1.

30. Ibid., 2.

31. MSZMP KB TKO 288f. 33/1959/7. ö.e. "OGYIT" operatív bizottsága jelentése. A "veszélyeztetett" gyermekekkel kapcsolatos problémák és intézmények.

ja eettisille persoonallisuuksille. Syntyi suuri joukko erilaisia mielenterveyden ongelmia sekä riippuvuuden, perversion ja patologisen rikollisuuden muotoja, jotka levisivät kansansairauksiksi.³²

Kentältä hankittuihin tietoihin vedoten kirjoittajat korostivat, että 80 prosenttia psykoterapiaklinikoilla hoidettavista lapsista kärsi vaikeasta perhetaustasta. Näissä perheissä väkivalta ja lasten kurittaminen oli yleistä. Tilanteen korjaamiseksi tarvittiin perheneuvontaa, ”syvällistä poliittista ja psykologista” valistusta. Lisäksi kirjoittajat korostivat tarvetta ammatillistua lastensuojelua tilanteessa, jota luonnehti yhä vapaaehtoisten suuri määrä. Erityisesti vuonna 1957 Budapestiin perustetun nuorisovalvojen verkoston tueksi kaivattiin psykologista asiantuntemusta.³³

Myös Budapestin puoluekomitean kokouksissa kasvatusta ja lastensuojelua haluttiin tukea psykologisella asiantuntijatiellä.³⁴ Esimerkiksi huhtikuun 1960 kokouksessa lastensuojelutyöntekijä Dóra Járó kehotti dramaattiseen sävyyn ”tovereita ottamaan päiväjärjestykseen lasta koskevat psykologiset kysymykset”, erityisesti psykologisesti sivistymättömien vanhempien kasvattamisen. Näytti nimittäin siltä, että oli olemassa vanhempia, jotka pilasivat lapsensa niin, että nämä muuttuivat ”mahdottomiksi kasvat-
taa”.³⁵

Járon puheenvuorossa perheasioita julkisen kontrollin piiriin nostava sosiaalihygieeninen ajattelu yhdistyi vuoden 1956 jälkeisen poliisidiskurssin artikulaatioihin, kun vastavallankumouksen aave yhdistyi ”huliganismiin” ja sen uhkaan:

Meillä on olemassa joukko nuoria, jotka hankkivat vastavallankumouksen aikana itselleen ase. Osalla näistä on ase yhä hallussa ja he piilottelevat sitä. Asekätkennöistä 54 prosenttia tekevät nuoret. On paljon sellaisia nuoria, joilla on ase. Ilmenee myös sellaista, että he perustavat vastavallankumouksellisia seuroja jne.³⁶

Psykologit osallistuivat aktiivisesti keskusteluun. Näin teki esimerkiksi Budapestin I. lastenklinkan psykologi, psykoanalyttisesti suuntautunut Péter Popper (1933–2010), joka halusi artikkelissaan (1962) osoittaa, mitkä olivat eri syistä ”rikkinäisen” perhemiljöön tuottamien haavojen seuraukset rikollisissa nuorissa. Vaikka Popper painotti sitä, että suurin osa tutkituista nuorista oli sotalapsia, hän korosti myös ”vuoden 1956 vastavallankumouksen” haitallisia lieveilmiöitä. Popperin mukaan näitä olivat ”perheen jäsenten loikkaaminen, avoin vastavallankumouksellinen kiihotus, antisemitismin ja nationalismin lisääntyminen sekä vahvan yhteiskunnallisen järjestyksen ja sosialistisen ideologian näennäinen, lyhytaikainen heikentyminen”.³⁷ Popper täydensi ajan vallitsevassa poliittisen järjestyksenpidon kielenkäytössä konstruoitua yhteiskunnanvastaisen nuoren kuvaa psykologin käsittein.

Lastenlääkäri Pál Gegesi Kis ja psykologi Lucy M. Liebermann käsitelivät vuosina 1963 ja 1964 julkaistuissa artikkeleissaan lapsuus- ja nuoruusajan häiriökäyttäytymistä. Vuoden 1964 kirjoituksessa tekijät reagoivat vastikään uudistettuun sosialistiseen rikoslakiin ja erityisesti nuoren rikoksenteikijän yhteiskuntaan palauttamista koskeviin ”kauniisiin periaatteisiin”.³⁸ Oikeus-

32. Ibid., 1.

33. Ibid., 2–4.

34. Budapestin neuvoston toimeenpaneva komitea käsiteli 1963–1968 välisenä aikana 11 otteeseen lastensuojelukysymyksiä ja tuotti yhteensä 44 päätöslauselmaa. Horváth 2009, 83.

35. MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának üléséi (XXXV.1.a.4.) 75. ö.e. 1960. április 25 ülésé. A fiatalokorú bünyözés tapasztalatai és az ellene folyó harc helyzete Budapestén, 11–13.

36. Ibid., 9.

37. Péter Popper, Fiatalokorú bünyözök személyiségvizsgálatainak néhány tapasztalata. *Pszichológiai Tanulmányok* IV (1962), 535, 533–547. Popper vertasi tutkimuksessaan 60 tutkintavankeudessa olevan nuoren persoonallisuutta Rorschach-testien avulla 40 neuroottiseen lapseen.

38. Pál Gegesi Kis & Lucy P. Liebermann, A nyomozási, vizsgálati és bírósági eljárások hatása bűncselekményt elkövetett gyermekek és fiatalokorúak személyiségére. *Pszichológiai tanulmányok* VI (1964), 517.

Pioneerileireillä kasvatettiin yhteiskunnallisen vastuunsa tuntevia kansalaisia. Aamulenkki kesällä 1961. Kuva: Khrisztian. Flickr. Creative Commons lisenssi.

järjestelmää kritisoiden he osoittivat, miten valitsevat kuulustelu- ja oikeudenkäyntitavat sisälsivät persoonallisuudeltaan häiriintynyttä, jo valmiiksi ”tunne-elämältään haavoittunutta” nuorta uhkaavia vaaroja. Esimerkiksi kuulustelutilanteessa oli yleistä, että kuulustelijat hyödynsivät nuoren emotionaalista epävarmuutta. Tällöin itse valtasuhteen dynamiikka aktualisoi jo aikaisemmin muodostuneen alemmuuskompleksin ja syyllisyudentunnon nuoren ”eläessä uudelleen” ne dramaattiset tekijät ja vaiheet, jotka ”synnyttivät rikollisen teon”.³⁹

Kirjoittajat väittivät, että oikeuslaitos ja vanhemmat yleensä eivät osanneet toimia näiden lasten ja nuorten kanssa. Päinvastoin: he tuottivat näistä ”omia vihollisiaan”. Jos nuoret deviantit haluttiin parantaa, olisi heihin suhtauduttava lääkärin rationaalisuudella. Sekä lääkärin että

yhteiskunnan oli aika ajoin pakko turvautua ”radikaaleihin toimenpiteisiin”, mutta yhtä lailla molempien oli oltava tietoisia toimintatapojen aiheuttamista vaaroista. Vallitsevien käytäntöjen puutteet olisivat korjattavissa erityisesti psykologisten seikkojen huomioimisella.⁴⁰

Kirjoittajien lähtökohta oli häiriökäyttäytymisen ja abnormaalin persoonallisuuden (*rendellenes személyiség*) yhteys. He totesivat, että nuoren tai lapsen (alle 14-vuotiaan) suorittama rikos oli ”abnormaalin tunne-elämän ja poikkeavan persoonallisuuden kehityksen eräs vaihe ja ilmenemismuoto”.⁴¹ Psykologit pyrkivät perusta-

39. Ibid.

40. Ibid., 505, 510–511.

41. Ibid., 514–515.

maan asiantuntijamandaattinsa tälle yhteydelle: ongelmalliseksi tulkitun käyttäytymisen *medikalisoimiselle* ja näin siirtämiselle pois syyllistävän moralismin piiristä. ”Rendellenes személyiség” viittasi *patologiseen* persoonallisuusrakenteeseen, mutta myös *järjestyksen* vastaiseen käyttäytymiseen. Näin aikaisemmin poliittisesti vaarallisena konstruoidusta toiminnasta muodostui psykologien artikuloimana poikkeavan ja hoitoa vaativan *persoonallisuuden* piirre.

Vuoden 1963 artikkelissa kirjoittajat valaisivat lapsuus- ja nuoruusajan poikkeavaa käyttäytymistä lukuisin tapausesimerkein.⁴² Kirjoittajista erityisesti Liebermann keskusteli taustansa vuoksi myös psykoanalyttisen perinteen kanssa argumentoiden holistisen, sosiaalipsykiatrisesti orientoituneen ajattelutavan puolesta. Vaikeiden lasten kanssa käytiin eräänlaista ”johdattelevaa keskustelua”, jossa ei pyritty ”suggeroiminnin tapaan” suostuttelemaan lasta tekemään asioita toisin, vaan johdattamaan hänet vapaaehtoisesti soveltamaan niitä hyviä asioita, joita terapeutti esitti. Freudilaista psykoanalyysia kritisoiden terapiassa ei siten pyritty ”tukahduttetun tiedostamattoman” paljastamiseen, sillä useimmiten reaalisen ympäristön aiheuttama henkinen väkivalta tiedettiin ”liiankin hyvin”.⁴³

Kirjoittajien edustama psykoterapia-näkemys tavoitteli lapsen sisäisen miljööän ja ulkoisen ympäristön yhteensovittamista. Mielen dynamiikan ymmärtämisen ja yksilöllisten reagoitintapojen selvittämisen avulla pyrittiin siihen, että lapsi itse omilla ”lapsen keinoillaan” kykenisi saamaan järjestyksen sisäisen ja ulkoisen maailman välisiin suhteisiin. Tämä vaati kuitenkin myös interventiotä lapsen sosiaaliseen ympäristöön, psykologintyön artikuloitumista sosiaalityön kaltaisena toimintana: ”hyvässä, järjestetyssä nykyisydessä menneisyyden unohtaminen voi alkaa”.⁴⁴

Lopuksi kirjoittajat korostivat myös kehitteillä olevan Kádárin ajan kasvatusneuvolan vanhempien valistamiseen liittyvää modernia tieteilistä rationaliteettia:

Vanhempaa *pitää* opettaa ja – toistan [sic!] – *on opetettava siten*, että hän todella sisäistää kuulemansa opit kaikessa täydellisyydessään, kokonaisvaltaisesti. Hänelle on opetettava, mihin lapsella on mahdollisuuksia missäkin kehityksen vaiheessa, kuinka paljon hän tarvitsee liikuntaa, leikkiä, viihdykettä; miten paljon iloa, kehumista, kunnioitusta ja kannustusta hän tarvitsee, jotta kehityshäiriöitä ei synny.⁴⁵

Lastenhoitoa rationalisoimassa

Sosialistisen Unkarin suosituin naistenlehti *Nők lapja* (suom. Naisten lehti) kertoi maaliskuussa 1968, että Budapestin 15. kaupunginosassa oli toiminut kasvatusneuvola jo 10 vuotta. Kirjoittajan, vuonna 1958 kasvatusneuvolan perustaneen psykologi Lajos Székelyn mukaan vapaaehtoisin ammattilaisvoimin toteutetun työn päämääränä oli ennaltaehkäistä (biologisesti) terveiden, mutta yhteisöön vaikeasti sopeutuvien lasten ”turmelusta”.⁴⁶

Kasvatusneuvolan hoitoideologiaa esittelevän populaarin lehtiartikkelin julkaiseminen oli hyvin ajankohtaista, sillä 1960-luvun loppuvuosina kasvatusneuvolajärjestelmä kehittyi osaksi sosialistisen Unkarin perhe- ja sosiaalipolitiikan käytäntöjä.⁴⁷ Juuri vuonna 1968, Semmelweis-yliopiston 1. lastenklinikan psykologin Péter Popperin johdolla, valmistuivat kasvatusneuvolatyön ammatilliset suuntaviivat ja Budapestin

42. Pál Gegesi Kis & Lucy P. Liebermann, Általános magatartási rendellenesség gyermekkorban. *Magyar Pszichológiai Szemle* XX (1963), 4. Artikkelin perustui Semmelweis-yliopiston 1. lastenklinikan kasvatusneuvolassa saattuihin kokemuksiin. Käytännössä kirjoittajat ammensivat neuvolan arkiston potilaskertomuksista pyrkien osoittamaan kaikki keskeiset ongelmat, joita perheessä, koulussa ja yhteiskunnassa lasten ja nuorten suhteen sosialismissa sillä hetkellä oli.

43. Ibid., 43–44.

44. Ibid., 43–45.

45. Ibid., 43.

46. Sajnos a felnőttek nem szeretnék dicsérni. Nevelési tanácsadó a XV. kerületben. *Nők Lapja* 30.3.1968.

47. Annabella Horányi & Véra Kósáné Ormai, A nevelési tanácsadás hazai történeti előzményei. *Pedagógiai szemle* 38:12 (1988), 1123–1135; Haney 2002, 119–130.

kaupungin puoluekomitea, joka oli koko 1960-luvun esiintynyt erityisesti lastensuojelun saralla varsin aloitteellisena, määräsi pakolliset psykologiset koulukypsysteetit kasvatuseuvoloiden tehtäväksi.⁴⁸

Kasvatuseuvolaverkoston kehityksen kannalta keskeinen organisaattori Annabella Horányi sijoittaa neuvolan juuret 1950-luvun lopulla syntyneeseen tarpeeseen ammatillistaa lastensuojeluongelmien hoitoa. Horányin mukaan 1957 perustetun nuorisovalvojaverkoston piirissä oli huomattu, että sosiaaliset ongelmat vaativat psykologista osaamista. Aluksi vapaaehtoisvoimin organisoituneet kasvatuseuvolapsykologit vastasivat tähän haasteeseen.⁴⁹ Kasvatuseuvolaverkoston synnyttämisessä psykologien ja kasvatustieteiden toimijoiden informaali toimijuus olikin olennaisessa roolissa.

Lynne Haney on tarkastellut unkarilaista kasvatuseuvolaa sosialistisen Unkarin ”maternalistisen” hyvinvointipolitiikan kontekstissa, erityisesti äiteihin ja äitiyteen kohdistuvan tuen ja tarkkailun instituutiona. Haneyn mukaan tähän nousi tarve 1960-luvun lopun merkittävien, äitiyttä tukevien valtion tulonsiirtojen myötä.⁵⁰ Kádárin ajan sosiaalipolitiikan syntyä tutkineen historioitsija Sándor Horváthin mukaan aikalaiset käsittivät neuvolan yhtenä ratkaisuna myös huliganismin ennaltaehkäisyyn ongelmaan. Horváth osoittaa myös, että vuoden 1956 jälkeen erityisesti Rákosin ajan haavojen korjaamiseksi lanseerattu paternalistinen sosiaalipolitiikka tarkoitti eri asioita valtion tasolla ja paikallisesti. Kun puolue päätti vuosikymmenen myötä perhepoliittisista tulonsiirtoista ja sosialistista kulutusta edistävästä hintatuista, paikallisen sosiaalipolitiikan alaan kuului nyt myös sosialismissa olemassa oleviksi tunnustettujen ongelmien, oirehtimisten ja ”haitallisten elämäntilanteiden” (*hátrányos helyzet*) korjaaminen ja lievittäminen.⁵¹

Kasvatuseuvolan piirissä tapahtunut vuorovaikutus tarjosi myös kriittisen näkökulman yhteiskunnan prosesseihin. Tämä näyttäytyi yksit-

täisten lasten elämänkohtaloita kronikoivissa tapaushistorioissa. Useissa julkaisuissa psykologit kuvasivat lapset instituutioiden ja olosuhteiden kylmyyden ja toimimattomuuden seurauksena kärsivinä uhreina, joiden kohtelu kertoi psykologisen intervention tarpeesta, mutta myös yhteiskunnan tilasta. Kuvausten tyyllilaji oli varoittava, paikoin hyvin moralisoiva ja tunteisiin vetoava. Lopuksi tarkastelen yhden julkaistun tapauskuvauksen kautta psykologien ammattikunnan lastensuojeluun ja kasvatukseen liittyviä pyrkimyksiä.

Gegesin ja Liebermannin tapaan Budapestin Semmelweis-yliopiston I. lastenkliniikalla työskennellyt psykoterapeutti Nóra Németh kuvasi tapaus tutkimuksessaan (1960) sairaalaan tuotua kuusi ja puolivuotiaasta tyttöä, joka painoi alle yhdeksän kiloa. Tyttö oli sekä fyysisesti että psyykkisesti ”kuihtunut”, mikä oli diagnoosin mukaan ennen kaikkea vakavan masennuksen seurausta. *Piroska* oli elänyt maaseudulla kahden eri kasvattiperheen hoidossa ja lastensuojelun valvonnassa, näiden vakavasti laiminlyömä-

48. Unkarilaisen kasvatuseuvolan hoitoideologian peruspilarit olivat terapian ja diagnostiikan yhdistyminen sekä kasvatuksen ja psykologian metodinen yhteensulautuminen. Horányi & Kósáné Ormai 1988; Anna Kende, Konfliktusos kapcsolatok. *Educatio* 17: 3 (2008), 347.

49. Annabella Horányin haastattelu 17.9.2013 (tekijän hallussa).

50. Haney 1999, 99–112. Näitä kansainvälisestikin varsin avokätisiä perhepoliittisia tulonsiirtoja olivat vuonna 1969 voimaan tullut kolmen vuoden ajan kaikille samansuuruisena maksettava lastenhoitoraha (*Gyermekgondozási segély* – *GYES*) ja jo seuraavana vuonna pakettiin lisätty, enintään kolmesti vuodessa maksettava harkinnanvarainen ”kasvatustukitus” (*Rendkívüli nevelési segély, RNS*). Haneyn mukaan erityisesti RNS:n harkinnanvaraisuus tuotti ”hyvän” ja ”huonon” äidin kategorioita ja leimoja, kun sosiaalityöntekijät, holhousviranomaiset ja psykologit kohdistivat huomionsa kodin- ja lastenhoidon rationaalisuuteen.

51. Sándor Horváth 2012, 61–63. Ks. myös Judit Bíró, Felejtés és megbocsátás. Szempontok a normasértő jelenségek köreit kijelölő érvrendszer és beszédmódok 1945 utáni magyarországi történetéhez. *Belügyi szemle* 47:6 (1999), 83.

nä. Syömishäiriöinen tyttö oli ”pelästytetty” ja varovaisesti kontaktia ottava lapsi, joka pienimmänkin jännityksen seurauksena alkoi oksentaa.⁵²

Psykologi kertoi seikkaperäisesti pian heikkouttaan influenssaan kuolleen lapsen lyhyen elämän vaiheet. Avioliiton ulkopuolella vuonna 1953 syntyneen Piroksan biologinen äiti oli ollut ”moraalitonta ja rappiollista elämää viettänyt työläisnainen”, joka jo raskauden aikana oli ollut ”hermostunut”. Lapsen syntymän jälkeen äidiltä ei tullut maitoa ja tytär oli jo kymmenen päivän ikäisenä otettu valtionholhoukseen.⁵³

Molemmat kasvatusperheet olivat turvattomia paikkoja. Ensimmäisessä perheessä hautausmaahan vartijana työskennellyt isä oli lyönyt alle kolmevuotiaasta tyttöä ruuskalla (*ostor*) tämän kieltäytyttyä syömästä. Näin Piroksa tuotiin kolmevuotiaana lastenkotiin, mutta ahtauden vuoksi hänet luovutettiin iäkkäille kasvatusvanhemmille, maaseudun ”yksinkertaisille ihmisille”, jotka paikallisen lastensuojeluviranomaisen mukaan halusivat todella ”antaa kaiken mitä tyttö tarvitsi”, sillä tämä muistutti luusyöpään kuollutta aikaisempaa kasvattitytärtä.⁵⁴

Myös uusi perhe osoittautui lapselle haitalliseksi ympäristöksi. Kävi ilmi, että uusi kasvatusäiti⁵⁵ löi tyttöä ruokahaluttomuuden takia, mikä psykologin mukaan vahvisti emotionaalista torjuntamekanismia, oksentamista. Terapian aikana, lapsen maalatessa vesiväreillä, paljastui myös uusi traumatisoiva tapahtumasarja. Tytön ollessa sairaalassa maaseudulla kasvatusäiti oli tullut eräänä päivänä katsomaan tyttöä ja kertonut ”haudanneensa elävältä” perheen kissanpentu, koska ne söivät liikaa. Itsekin syömishäiriöinen tyttö ei ollut enää halunnut mennä kotiin. Sijaiskodin pelonsekaisessa ilmapiiressä tyttö vetäytyi itseensä tullen emotionaalisesti ”täysin orvoksi”.

Eräänä päivänä tytön tapausta maaseudulla hoitanut lastensuojeluvirkailija saapui vierailulle. Psykologi Németh suhtautui virkailijaan hyvin kriittisesti. Moralisoivaan sävyyn hän tulkitsi tä-

män saapuneen ”ilmeisesti vain varmistamaan, että hän ei ole vastuussa P:n tilanteesta”. Sosialistisen yhteiskunnan instituutioiden toimintatomuutta kriittisesti tarkastellut psykologi syytti viranomaista oman selustan suojelemisesta ja vääristä motiiveista, sillä tämä oli vain ”lääkärin ilmiannon pelossa” siirtänyt tytön pois huonoilta kasvattivanhemmilta. Tytön kohtaaminen virkailijan kanssa oli psykologin mukaan todiste lapsen syvästä epäluottamuksesta aikuisia ja heidän valtaansa kohtaan: ”Hyvästellessään nainen teki liikkeen, aivan kuin silittääkseen P:n päätä. Tähän P reagoi täysin ennen kokemattomalla tavalla hypäten syrjään ja paeten terapeutin luo.”⁵⁶

Pitkäkestoisen psykoterapian ja fyysisen kuntoutuksen aikana tilanne alkoi ennusteista huolimatta kehittyä hyvään suuntaan, rajut psykosomaattiset oireet vähenivät ja tyttö muuttui hyväntuuliseksi ja vapautuneeksi. Positiivinen muutos ei kuitenkaan poistanut huonoa lähtötilannetta, primääriin tunnesiteen kehittymättömyyttä. Tätä useat uudet äitiehdoikkaat eivät lapsen omista aikuisiin kohdistuneista aloitteis-

52. Nóra Németh, Teljes érzelmi elárvulás következtében létrejött általános sorvadás. *Pszichológiai tanulmányok* II (1960), 653.

53. Ibid., 660. Äidin kohtalo paljastui lukijalle vasta tarinan loppupuolella. Piroksan kuoltua biologinen äiti oli ”kaikkien yllätykseksi” ilmestynyt kasvatusneuvolaan pyytämään psykologilta apua tyttärensä hautauskulujen kattamiseksi. Psykiatrin mielestä skitsofreenikon merkkejä osoittanut äiti (”joka oli kiinnostunut vain siitä kuka maksaisi hautauskulut”) oli tällöin kertonut taustastaan. Eräänä varhaisena aamuna vuonna 1953, äidin kävellessä töihin paikalliseen sementtitehtaaseen, humalainen mies oli maannut tämän väkisin tien varrella ojassa.

54. Ibid., 654–655.

55. Psykologin mukaan tämä oli ulkoisesti hyvinvoivalta vaikuttava 50-vuotias nainen, jonka ”hiukset olivat värjättyt ja kasvot sekä kädet hyvin hoidetut”. Tästä huolimatta hän oli hyvin ”primitiivinen, ailahteleva kansannainen”. Hänen aikaisempi aviomiehensä oli ollut ”brutaali juoppo ja sairas ihminen”, kun nykyinen sitä vastoin oli kaikin puolin kunnollinen, puolueen paikallisneuvoston talolla töissä ja sen lisäksi palontorjuntaupseeri.

56. Németh 1960, 657–661.

ta huolimatta kyenneet kompensoimaan. Vaikka lapsi siirrettiin päiväkotiin, jossa hänelle kyettiin psykologin sanoin ensimmäistä kertaa luomaan ”rakastava ympäristö”, hän kuoli pian traagisesti influenssa-epidemiaan.

Psykologin kertomus kuvasi yhdeksän kuu-kauden aikana tapahtunutta, vääjäämättömältä tuntuvaa prosessia ja päättyi korostamaan erityisesti kahta selittävää tekijää. Huolimatta periytyvän sairauden tai jo kohdussa tapahtuneen biologisen trauman mahdollisuudesta, ensisijaiset syyt Piroskan kohdalla olivat ulkoiset, toisin sanoen ”haitallinen ympäristö” oli riistänyt lapselta kehitysprosessin kannalta ratkaisevina hetkinä mahdollisuuden terveeseen äiti–lapsi-suhteeseen. Psykologi koetteli kirjoituksessaan yhteiskunnan moraalialia. Niin sijaisvanhemmat ja lastensuojeluviranomaiset kuin lääkärikin olivat täydellisesti epäonnistuneet.

Psykologian ja politiikan diskurssit

Judit Bírón mukaan johtavat poliitikot Unkarissa olivat 1960–1970-luvulla erityisen herkkiä kahdelle yhteiskunnalliselle ongelmalle: alkoholismille ja nuorten ”vaaranalaisuudelle”. Lastensuojelu olikin sosialistisen hyvinvointipolitiikan jo varhain tematisoima päämäärä, jonka objekteja olivat ”moraalisesti vaaranalaiset” ja ”hermostuneet” lapset, epäonnistuneen sosialisointia ja rikkinäisten perheiden uhrin.⁵⁷

Unkarilaiset historioitsijat ovat kiinnittäneet huomiota myös Kádárin järjestelmän normaaliutta ja epänormaaliutta tuottavan diskurssin ja vuoden 1956 jälkeen muotoutuneen sosialistisen konsumerismin ja sen ”keskiluokkaisen” ihmishanteen yhteyksiin. Yhteiskunnassa ilmenevä häiriökäyttäytyminen oli mahdollista selittää marginaaliseksi ilmiöksi, joka ei kunnan sosialistia koskettanut. Bíró väittääkin, että Kádárin järjestelmä oli raskauttavalla tavalla ”sokea ongelmille, jotka se itse oli synnyttänyt”.⁵⁸

Yksinomaan poliittisen eliitin preferensseistä kertovien lähteiden valossa asia kuitenkin näyttää yksipuoliselta. Vuoden 1956 jälkeen uudel-

leen organisoituneiden psykologien intressejä, toimijuutta ja diskurssia paikallisen sosiaalipolitiikan kontekstissa tarkasteltaessa käy ilmi, että sosialistisessa yhteiskunnassakin tunnustettiin olevan ongelmia ja psykologit saivat mandaatin tarttua näihin. Vaikka vallan ja psykologian diskurssit kietoutuivat yhteen, on niitä tarkasteltava myös erillisinä, sillä huolimatta sosialistisesta toimintaympäristöstä psykologit pyrkivät liittymään myös osaksi laajempaa toisen maailmansodan jälkeistä psykologian kenttää. Tämä näkyi esimerkiksi toistuvasti viljellyissä kielikuviissa emotionaalisesti hylätyistä lapsista, sosiaalisesti rikkinäisistä perheistä ja kylmistä äideistä. Äitiyden kontrolli ja ”laadunvalvonta” oli kuulunut Yhdysvalloissa käynnistyneen *Child Guidance*-liikkeen kasvatustieteellisen rakentumisen keskiohjelmaan jo 1920–1930-luvulta lähtien.⁵⁹

Psykologi Nóra Németh perusteli väitteensä useiden aikalaistensa tapaan viittaamalla brittiläisen psykiatrin ja psykoanalyttikon, itsekin unkarilaisesta objektisuhdekoulukunnasta vaikutteita saaneen John Bowlbyn (1907–1990) tutkimuksiin. Bowlby korosti varhaisen tunnesiteen tärkeyttä ja äiti–lapsi-suhteen psykologis-biologista perustaa. Äiti–lapsi-suhteen korostuminen terveen kehityksen ehtona unkarilaisten psykologien ajattelussa kertoikin puolueen väestö- ja perhepolitiikkaa tukevan (konservatiivisen) roolin ohella erityisesti liittymisestä toisen maailmansodan jälkeisen kansainvälisen psykologian yleisiin paradigmoihin, joissa myös varhaisen laitoshoidon (*hospitalisaatio*) kritiikki oli vahvaa.⁶⁰

57. Bíró 1999, 80–83.

58. *Ibid.*, 81.

59. Kathleen W. Jones, *Taming the Troublesome Child. American Families, Child Guidance & the Limits of Psychiatric Authority*. Harvard University Press 1999, 174–177.

60. Inge Bretherton, The Origins of Attachment Theory. John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology* 28 (1992), 759–775.

Unkarilaisessa kasvatustieteiden ja kasvatustieteiden ennaltaehkäiseväksi tarkoitettu kasvatustieteiden yhdistys psykodiagnostiikkaan ja psykoterapiaan. Jo 1960-luvun alussa julkaistuissa teksteissä korostui myös perheen olosuhteisiin vaikuttamaan pyrkivä sosiaalipsykiatrisen eetos. Neuvoloiden hoitoideologia pyrki ajan myötä lisääntyvästi rakentumaan myös oman psykoanalyttisen perinteen varaan, joka muun muassa klassisesta freudilaisuudesta poiketen uskoi kasvatuksen merkitykseen ja korosti, usein yhteiskuntakriittiseen sävyyn, sosiaalisen ympäristön merkitystä.⁶¹ Samaan aikaan on muistettava, että kasvatustieteiden oli vain pieni osa lastensuojelun kenttää, jonka keskeisiä sosialismin aikaisia instituutioita olivat suuret, usein ahtaat lastenkodit. Neuvolapsykologian intresseissä oli ennaltaehkäistä lasten sijoittumista näihin.

Sosialistisessa Unkarissa perheiden valistaminen ja kontrolli artikuloitui myös osaksi sosialistisen persoonallisuuden rakentamista, jossa lastensuojelulla ja asiantuntijavetoisella perhepolitiikalla oli oma erityinen roolinsa. Kuten psykodynaamista ajattelua edustanut lastenpsykiatri Júlia György (1896–1977) kirjoitti Budapestin kaupungin neuvoston lastensuojeluosaston sisäiseen käyttöön tarkoitettuun opaskirjassa (1971), kasvatustieteiden pyrki siihen, että ”lapsista tulisi psyykkisesti kykenevä elämään, taistelemaan ja muuttamaan *inhimilliseksi ihmiseksi*”⁶². Tämä oli sosialistisen kasvatustieteiden ideologista kuvastoa, johon myös psykologian kentällä merkittävää informaalia valtaa käyttäneen Júlia Györgyn kaltainen, itäisen Keski-Euroopan politiikan vuoristoradoilla pitkään elänyt psykologian ammattilainen saattoi sitoutua.

Abstract: Psychology and the politics of child protection after 1956 in Hungary

Hungary in the early 1950s, led by Stalin’s “best pupil” Mátyás Rákosi, was a faithful follower of the Soviet line. This was manifested in the fields of culture and science. Thus, most of the psychological research was labelled ideologically dangerous bourgeois pseudo-science. After the death of Stalin, followed by Khrushchev’s anti-Stalinist critique and the policies of “peaceful coexistence”, a science-political opening was experienced in the Eastern Bloc. In addition to sociology, cybernetics and Mendelian genetics, psychology was rehabilitated and introduced into the centrally directed communist academic system.

In Hungary, the bad memory of Rákosi’s dictatorship was added with the experience of the 1956 revolution and its violent suppression. After 1956, one-party dictatorship was forced to change the methods of governing. Social and economic policies were adopted to legitimize the system and to build a kind of a paternalist welfare state. In this task, psychological expertise was needed. The article investigates the discourse of child- and educational psychologists in the late 1950s and early 1960s. Child protection was a high political priority for the Hungarian Socialist Workers’ Party. It was one of the fields in which psychological expertise was articulated and used as a tool to adapt people to Socialist society.

Keywords: psychology, child protection, socialist state, Hungary, 20th century

61. Zsuzsanna Vajda, A Budapesti pszichoanalitikusok rendhagyó nézetei a gyermek természetéről és a nevelésről. *Magyar pedagógia* 96 (1996), 333.

62. Júlia György, Adalékok a Nevelési tanácsadás pszichológiához. Fővárosi Tanács VB Oktatási Főosztály Nevelőotthoni és Ifjúságvédelmi Osztálya. Közlemények 4. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest 1971.

Ville Laamanen

Kulttuuridiplomatiaa Lubjankan varjossa

OLAVI PAAVOLAISEN KOHTAAMISIA
NEUVOSTOLIITTOSSA 1939

Kesällä 1939 kirjailija Olavi Paavolainen matkusti ympäri läntistä Venäjää, Georgiaa ja Ukrainaa Neuvostoliiton kulttuuriyhteistyöorganisaatio VOKS:n vieraana. Lähes kolme kuukautta kestäneestä matkasta piti syntyä kirja, mutta toinen maailmansota ehti väliin. Tässä artikkelissa kulttuuriliberaalin kirjailijan ja diktatuurin kohtaamista tarkastellaan mikrohistoriallisella otteella. Päähuomio on heinäkuun 19. päivän tapahtumissa Moskovassa ja läheisessä Peredelkinon kirjailijayhteisössä. Yhden iltapäivän ja illan tapahtumien kautta avautuu harvinaisia näköaloja siihen, miten Neuvostoliiton kulttuuridiplomatia toimi Stalinin vainojen jälkeen, ja miten terrorin vaikutukset Neuvostoliiton älymystöön näyttäytyivät ulkopoliselle vieraalle.

Olavi Paavolainen saapui Leningradin Suomen asemalle 19. toukokuuta 1939 kello kaksi iltapäivällä.¹ Mukanaan Paavolaisella oli kirje, jossa hänet esiteltiin Suomen parhaana esseistinä, kriitikkona ja kulttuurimatkailijana. Sisältö oli venäjäksi ja allekirjoitus Hella Wuolijoen. ”Hänen sielunsa on hehkuva, ja hänen sulkakynänsä on kuuma”, tämä oli muotoillut. ”Polttakoon Moskova hänen sydämensä!”²

Kirjeen vastaanottajaksi oli merkitty Grigori Markovitš Heifets, Neuvostoliiton sisäministeriön NKVD:n tiedusteluorganisaation veteraani ja kokenut kosmopoliitti. Uudessa toimessaan kulttuurisuhteista vastaavan VOKS:n³ varapuheenjohtajana Heifetsin vastuulla oli tulijan ”kultivointi” eli yritys saada tämä suhtautumaan ko-

kemaansa mahdollisimman suotuisasti ja samalla selvittää, oliko vieras Neuvostoliitolle ystävällismielinen. Tehtävä oli tärkeä, sillä Paavolainen aikoi täydentää *Pako pimeyteen* -trilogiaansa, 1930-luvun kulttuurin ja politiikan linjaa hahmotellutta suurtyötään.⁴

Neuvostoliitto-kirjaa ei koskaan syntynyt, mutta 11-viikkoisesta vierailusta jäi silti jälkiä, joiden seuraaminen ja tulkitseminen kuuluvat historian tutkijan tehtäviin. Yksittäiset kirjeet, raportit ja muistiot eivät kerro ainoastaan Paavolaisen kohtaamisista, vaan myös neuvostoyhteiskunnasta laajemmin. Stalinin vainojen jälkeen, viimeisenä rauhan kesänä 1939, Neuvostoliiton yhteiskunnallista projektia esiteltiin ulkopolisille enää harvakseltaan. VOKS toteutti Paavolaisen vierailun kulttuuridiplomatian kontekstissa, jossa pyrkimyksenä oli propagandan levittämisen ohella vuorovaikutteisuus ja suhteiden luominen.

Vaikka Wuolijoen kirjeestä voisi arvella muuta, Paavolainen ei ollut Moskovaa ykkösehdokas kirjailijavieraaksi. Otto Wille Kuusinen oli yrittänyt löytää sopivaa suomalaista jo kesällä ja syksyllä 1937, mutta tuloksetta. Pisimmälle päästiin Pentti Haanpään kanssa, mutta tämäkään ei lopulta suostunut lähtemään. Kirjeet Arvo Turtiaiselle kertovat epäluulosta, jota vainoista kantautuneet tiedot ja huhut epäilemättä ruokkivat: ”Kaikkellinen lahja herättää minussa samat

1. Tekijä on käsitellyt Paavolaisen Neuvostoliiton-vierailua laajemmin väitöskirjassaan *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939* (K&H 2014), jossa matkan taustaa ja sisältöä tarkastellaan ensimmäistä kertaa yksityiskohtaisesti.

2. ”*Duša u nego plamennaja i pero gorjatsee. Da sožžet Moskva ego serdtse!*” Ks. Hella Wuolijoen kirje Grigori Heifetsille, 17.5.1939. GARF (Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii, Venäjän valtionarkisto, Moskova), f. (fond) R5283, op. (opis) 5, d. (delo) 821, l. (list) 13.

3. *Vsesojuznoje obščestvo kulturnoi svjazj s zagranitsei*. Yleisliittolainen ulkomaisten kulttuurisuhteiden yhdistys.

4. *Pako pimeyteen* -trilogialla tarkoitetaan toteutuneessa muodossaan kirjoja *Kolmannen Valtakunnan vieraana* (Gummerus 1936), *Lähtö ja loitsu* (Gummerus 1937) ja *Risti ja hakaristi* (Gummerus 1938).

Olavi Paavolainen Terijoella syksyllä 1938, ennen matkaa Neuvostoliittoon. Kuvan alkuperä tuntematon, julkaistu mm. teoksessa Jaakko Paavolainen, Olavi Paavolainen – keulakuva (Tammi 1991).

tunteet kuin tarun mustalaisessa se runsaslihai-
nen keitto: onkohan tämä oikeaa lihaa.”⁵

Varovaisia oltiin myös Petroskoissa, missä toimittaja Tatu Väätäinen valmisteli Haanpääkäännösten julkaisua. Kirjeessään SKP:n puheenjohtaja Jukka Lehtosaarelle joulukuun 21. päivänä hän ilmaisi huolensa siitä, oliko Haanpää varmasti edelleen vasemmistolainen kirjailija, kun oli sattunut sellaisiakin keikahduksia kuin ”Giden fasistoituminen” eli vuonna 1936 vierailleen tunnetun ranskalaisintellektuellin André Giden suorasanaisten tuomio Neuvostoliitolle.⁶ Paavolainen oli vielä Haanpäätkin suurempi kysymysmerkki, mutta hän oli sentään innokas ja Wuolijoen suosittelema.⁷

Vainojen jälkiä Stalinin kirsikkatarhassa

Moskovaan Olavi Paavolainen saapui 29. touku-
kuuta, kymmenen Leningradissa vietetyn päivän
jälkeen. Kesäkuun ensimmäiset viikot kuuluivat
pääkaupungissa, mutta helteet ja huonovointi-
suus tekivät olon tukalaksi. ”Kuumuus ottaa her-
moille ja tunnen itseni rasittuneeksi jo nyt”, hän

kertoi postikortissa Lauri Viljaselle 24. kesäkuu-
ta.⁸ Juhannuksen jälkeen Paavolaisen kunto ko-
heni, ja hän pääsi lähtemään viisipäiväiselle Vol-
gan-laivamatkalle Gorkista Stalingradiin.⁹ Hei-
näkuun alkupuoli kului etelässä, Donin Rostovin
alueella, Georgiassa ja Mustan meren rannikolla.
Moskovaan Paavolainen palasi kuun puolivälin
jälkeen, päivää tai paria ennen Punaisella torilla
18. heinäkuuta järjestettyä *fizkultura*-paraatia,
johon osallistui noin 40 000 urheilijaa. Vuodesta
1931 järjestetty massatapahtuma oli näkyvin il-
mentymä Neuvostoliiton politiikasta, joka ko-
rosti sosialistisen ”ruumiinkulttuurin” yhteisölli-
syyttä ja perustavanlaatuaista eroa porvarilliseen
urheiluun.¹⁰

Fizkultura-paraatin jälkeisiä tapahtumia kos-
kevista tiedoista voidaan kiittää Heifetsiä.
VOKS-varapuheenjohtaja kirjoitti heinäkuun 19.
päivän tapahtumista kolmisivuisen raportin, jos-
ta suurin osa kuvaa hänen ja Paavolaisen pikku-

5. Pentti Haanpään kirje Piippolasta Arvo Turtiaiselle Helsinkiin, 4.11.1937. Teoksessa Pentti Haanpää, *Kirjeet*. Vesa Karonen & Esko Viirret (toim.) Otava 2005, 189–190.
6. Tatu Väätäisen kirje Petroskoista Jukka Lehtosaarelle Moskovaan, 21.12.1937. RGASPI, f. 516, op. 2, d. 1525 (yksilöity sivunumero ei tiedossa).

7. Paavolaisen matkasta ei ole mainintoja SKP:n vuoden 1939 kirjeenvaihdossa. Wuolijoen suosituskirje on säilynyt Venäjän valtionarkistossa, jonka VOKS-kokoelman (*fond* R5283) luettelo nro 5 sisältää yhteensä noin 40 liuskaa Paavolaisen vierailuun liittyviä dokumentteja kahdes-
sa erillisessä kansiossa. Valtaosa dokumenteista on Heifetsin ja muutaman muun VOKS-virkailijan laatimia muistioita.

8. Paavolaisen kortti Moskovasta Lauri Viljaselle Helsinkiin, 24.6.1939. SKS KIA, OPa (Olavi Paavolaisen arkisto), kk (kirjekokoelma) 294, Bb (lähteneet kirjeet) 150:13.

9. Paavolaisen kortti Moskovasta Viljaselle Helsinkiin, 24.6.1939. SKS KIA, OPa, kk 294, Bb 150:13; Olavi Paavolainen, Volga. Teoksessa Matti Kurjensaari (toim.) *Naapurimme Neuvostoliitto. Kuvitettu tieto- ja lukukirja*. Tammi 1946a, 422.

10. Barbara Keys, Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s. *Journal of Contemporary History* 38:3 (2003), 433; Susan Grant, *Physical Culture and Sport in Soviet Society. Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s*. Routledge 2012, 141, 180; Karl Schlögel, *Moscow, 1937*. Polity Press 2012, 248–255.

tunneille jatkuneita keskusteluja Moskovan Taidetyöläisten talon (*Tsentralnyi Dom rabotnikov iskusstv*) kesäpuutarhassa. Alkuilta oli kulunut kuitenkin toisaalla. Heifets haki Paavolaisen viideltä iltapäivällä hotelli Metropolista, joka oli tuolloin tasokkain majapaikka pääkaupungissa yöpyville ulkomaalaisvieraille. Yhdessä miehet jatkoivat Teatteriaukiolle, jonka laidalla sijaitti National-hotelli. Siellä tavattiin sovitusti kirjailija Vera Inber, jonka kanssa Paavolainen oli tuttu jo viiden vuoden takaa Helsingistä.¹¹ National-hotellilta Paavolainen, Inber ja Heifets lähtivät viipymättä Inberin loma-asunnolle Peredelkinon, johon oli kesällä 1934 perustettu Neuvostoliiton kirjailijaliiton ylläpitämä asuinyhteisö järjestelmän suosiota nauttineille sanataiteilijoille. Kun Maksim Gorki julkisti Peredelkinon perustamispäätöksen kirjailijaliiton tilaisuudessa kesällä 1934, retriitti sai kirjailijoilta Tšehovin näytelmään viittaavan kutsumanimen ”Stalinin kirsikkatarha”.¹²

Heifetsin kuvaus iltapäivän tapahtumista on niukkasanaisuudessaan kiinnostava. Raporttinsa alussa hän viittaa lyhyesti edellisen päivän urheiluparaatiin, jossa Paavolainen kertoi viihtyneensä. Kun Inber oli tarjonnut teetä ja esitellyt taloa ja puutarhaa, lähdettiin kävelylle. Kylänraitilla kolmikko sai seurakseen kaksi muuta kirjailijaa, Lev Kassilin ja Abram Argon. Heifetsin raportin mukaan keskustelua käytiin Neuvostoliiton runoudesta, jota Paavolaisen mukaan tunnettiin ulkomailla huonosti ”käännösvaikeuksien takia”.¹³

Heifetsin muistion sävy on yksinkertaisen toteava, mutta rivien välistä ja muiden tietojen valossa voidaan päätellä, että Paavolaisella saattoi olla hieman tukat oltavat tällaisen keskustelun osapuolena. Tiedetään, että tämä oli Neuvostoliiton Helsingin-edustuston tilaisuuksissa vuonna 1934 tavannut Inberin lisäksi ainakin Boris Pilnjakin, joka oli myös aiemmin asunut Peredelkinossa.¹⁴ Pilnjak oli maailmaa nähnyt mies, matkustanut Euroopassa, Turkissa, Itä-Aasiassa ja Yhdysvalloissa. Hän oli myös suorasanainen ja

joutui vaikeuksiin ensimmäisen kerran jo 1920-luvun lopulla.¹⁵ Kolmekymmenluvun alussa Pilnjakin asema kuitenkin koheni, ja Stalin määräsi hänet nimitettäväksi Neuvostoliiton kirjailijaliiton johtokuntaan.¹⁶

Heinäkuussa 1939 elettiin toista, poliittisen terrorin jälkeistä aikaa. Pilnjakista ei enää sopinut puhua, sillä tämän entinen talo oli jo lojaimmalla lahjakkuuden käytössä. Lokakuun 28. päivänä 1937 hänen pihansa ajoi NKVD:n musta *marusja*, umpikoppinen poliisiauto. Kuolemantuomio luettiin puoli vuotta myöhemmin, illansuussa 20. huhtikuuta 1938. Pilnjak ammuttiin heti seuraavana aamuna Kommunarkan joukkoteloituspaikalla, alle kahdenkymmenen kilometrin päässä entisestä kodistaan. Syytekohtissa näkyi ajan henki: veljeily porvarillisten tahojen kanssa, tietojen antaminen petturi André Gidelle, vakoilu Japanin hyväksi.¹⁷

11. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF. f. R5283, op. 5, d. 819, l. 90.

12. Frank Westerman, *Engineers of the Soul. In the Footsteps of Stalin's Writers*. Harvill Secker 2010, 169–170; Katerina Clark, *Moscow, the Fourth Rome. Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931–1941*. Harvard University Press 2011, 130. Anton Tšehovin näytelmä *Višnevyy sad* (1904) on suomennettu sekä nimellä ”Kirsikkapuisto” (Eino Kalima 1965) että ”Kirsikkatarha” (Martti Anhava 1999).

13. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF. f. R5283, op. 5, d. 819, l. 90.

14. Ilm. rek. n:o 1877/29.6.1934. KA, EK-VALPO henkilömapit, hm 4219.

15. Vera T. Reck, *Boris Pil'niak. A Soviet Writer in Conflict with the State*. McGill – Queen's University Press 1975, 55–66; Orlando Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*. Picador 2002, 472; Westerman 2010, 126.

16. Josif Stalinin kirje Lazar Kaganovitšille ja Andrei Ždanoville, 30.8.1934. Teoksessa O. V. Hlevnjuk et al. (toim.) *Stalin i Kaganovič. Peregipiska. 1931–1936 gg*. ROSSPEN 2001, 465–466.

17. Reck 1975, 1–9; Vitaly Shentalinsky, *The KGB's Literary Archive*. The Harvill Press 1995, 145–157; Westerman 2010, 181–184; Michael David-Fox, *Showcasing the Great Experiment. Cultural Diplomacy & Western Visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford University Press 2012, 266–268. Kommunarkassa ammuttiin Stalinin vainojen kuluessa ainakin 6 000 ja viereisessä Butovossa n. 20 000 kuolemaantuomittua. Ks. Schlögel 2012, 472–477.

Vera Inber oli selvinnyt vainoista, mutta vain täpärästi. Hänkin oli kosmopoliitti, syntynyt Odessassa, asunut Ranskassa ja Sveitsissä ja solminut yhteyksiä ulkomaalaisiin. Lisäksi hänellä oli pahimmanlaatuinen sukurasite: isä Moses Špentserin serkku oli Stalinin verivihollinen Lev Bronštein, paremmin tunnettu nimellä Trotski. Myöhemmin julkaistujen alkuperäislähteiden maininnoista ilmenee, että elokuussa 1936 Neuvostoliiton kirjailijaliiton johtokunnan puolue-ryhmässä oli keskusteltu trotskilais-zinovjevlaisten ”terroristien” tuomioista. Inber oli esiintynyt huomiota herättävän vaisusti, vieläpä kuiskinut käytävillä, ettei olisi puhunut lainkaan, ellei häntä olisi painostettu. Hän joutui selittelemään käytöstään ja soimaamaan itseään siitä, ettei ollut ”erityisen tarmokkaasti vaatinut vastavallankumouksellisten salamurhaajien teloittamista”.¹⁸ Vastustajat olivat jatkaneet painostustaan myös Paavolaisen vierailua edeltävinä kuukausina, ja vaikka Inberia ei *marusja* nielaissutkaan, salaisen poliisin erikoisryhmät vierailivat Stalinin kirjikkatarhan muissa asunnoissa vuosina 1937–1939 ainakin seitsemän kertaa.¹⁹

Varovainen ja vaitelias Paavolainen

Suomalaisvieras tuskin tiesi tuttavansa hankalasta tilanteesta, mutta tunnelma Peredelkinontapaamisessa oli silti varmasti erilainen kuin Helsingin Bulevardilla vuonna 1934. Paavolainen oli aikansa ilmiöihin perehtynyt kulttuurikriitikko ja yleisellä tasolla varmasti tietoinen Neuvostoliiton kulttuuriälymystä koetelleesta poliittisen terrorin kaudesta. Hän seurasi tarkoin varsinkin Ruotsin kulttuuriälymyksen kirjoittelua ja oli hyvinkin saattanut perehtyä esimerkiksi Gustaf Hellströmin ironisesti nimettyyn *Vägen till paradiset* -kirjaan (1937).

Hellströmin ja Paavolaisen taustassa oli samankaltaisia piirteitä: molemmat olivat lähellä liberaalia vasemmistoa ja kumpikin oli työskennellyt toimittajana. Hellström on sikäläkin huomionarvoinen, että hän oli kolmekymmenluvulla matkustaneista ruotsalaisista kulttuurikriiti-

koista ainoa, joka kirjoitti kuvauksen sekä Hitlerin Saksasta että Stalinin Neuvostoliitosta.²⁰ Hänen kuvauksensa vainon ilmapiiristä Moskovassa kesällä 1937 on suorasukainen. Kaupunkia varjostaneen terrorin symboleiksi hän nostaa salaisen poliisin autot ja niiden totiset matkustajat. Autokyytejä oli tarjolla niin uskollisille kuin toisinajatteliijoillekin, ja yleensä sellainen tarcoitti joko ”komennusta kauas, kauas pois” tai ”likvidointia” sisäasiain komissariaatin sisäpihalla”.²¹

Kokonaisuudessaan Vägen till paradiset on teräviä huomioita sisältävä aikalaiskuvaus, jossa neuvostoyhteiskunnasta tehdään myös myönteisiä havaintoja. Hellströmin mukaan neuvostotyöläisen asema ei ollut niin huono kuin kommunismin vastustajat ulkomailla toivoivat, muttei myöskään niin hyvä kuin kannattajat luulivat.²² Paljon kovemman kokonaistuomion oli lausunut Gide vuotta aiemmin. Kirjoissaan *Retour de l'U.R.S.S.* (1936, ”Paluu Neuvostoliitosta”) ja *Retouches à mon retour de l'U.R.S.S.* (1937, ”Jälkihuomioita” edelliseen) hän syytti kovin sanoin Neuvostoliiton johtoa ja näitä myötäilleitä ulkomaisia kommunisteja valehtelusta: maailmalle

18. NKP(b):n keskuskomitean alaisen kulttuuris-kasvatuksellisen työn osaston muistio, 29.8.1936. Teoksessa Katerina Clark & Evgeny Dobrenko, *Soviet Culture and Power. A History in Documents, 1917–1953*. Yale University Press 2007, 316–317.

19. NKVD:n tiedonantaja Olga Voitinskajan kirje Stalinille, 30.1.1939. Teoksessa L. V. Maksimenkov (toim.) *Bolšaja tsenzura. Pisateli i žurnalisty v strane sovetov 1917–1956*. MFD 2005, 502–506; Westerman 2010, 182, 185.

20. Sigurd Rothstein, På Tempelhofer Feld och i riksbyggmästarens rike. Gustaf Hellströms resereportage från Tyskland och Sovjetunionen. Teoksessa Lennart Leopold & Eva Ström (toim.) *Det var ingen tjugande idyll. Gustaf Hellström och hans tid*. Atlantis 2009, 197–198. Hellströmin Saksa-kirja on nimeltään *Det tredje riket. Från Hitlerkupp till tysk folkenighet*. Albert Bonniers Förlag 1933.

21. Gustaf Hellström, *Vägen till paradiset*. Albert Bonniers Förlag 1937, 43–46, 219–220; ks. myös Rothstein 2009, 207.

22. Hellström 1937, 80; ks. myös Rothstein 2009, 204.

oli väitetty, että työläisten asiat olivat Neuvostoliitossa hyvin, vaikka totuus oli aivan toinen.²³

Suomessa näistä asioista kirjoitettiin vähemmän, mutta yleistilanne toki tiedettiin. Vaikka vainojen käynnistyttyä yhä harvemmalle myönnettiin viisumi Neuvostoliittoon, *Suomen Sosialidemokraatin* kirjallisuus- ja teatterikriitikko Sylvi-Kyllikki Kilpi pääsi vierailulle Leningradiin ja Moskovaan vielä kesällä 1938. ”Suomalaiskohtaloita Neuvostoliitossa” -artikkelissaan Kilpi kertoi kaunistelematta, ettei Inturist-hotellien auloissa enää tavannut kotimaan kuulumisista kiinnostuneita suomalaisia kommunisteja. Toverien kohtaloista ei ollut tietoa ja tiedusteluihin vastattiin vältellen: ”Kerrotaan kuultuja huhuja ja todetaan että vuoden 1918 miehistä ei taida enää ketään olla jälellä, ovat tuhoutuneet aikaisemmin tai nyt joko tuomitut kuolemaan tai vangitut.” Leningradista Suomeen lähtevät junat täytyivät karkotetuista. ”Kummallisen kolkon kohtalon tämä suomalaisjoukko on osakseen saanut”, Kilpi kirjoitti.²⁴

Paavolainen ei suoraan viittaa vainoihin missään kirjallisessa jäämistössään, julkaistussa tai julkaisemattomassa. Jos hän aiheesta jotain paperille laittoikin, tällaisen aineiston säilyttäminen ei olisi enää sotien jälkeisessä tilanteessa ollut tarkoituksenmukaista kirjailijalle, josta tuli 1950-luvulla Otto Wille Kuusisen tyttären, SKDL:n kansanedustaja Hertta Kuusisen elämänkumppani. Neuvostoliiton-matkan asiakirjoista voi kuitenkin päätellä, ettei Paavolainen voinut välttyä havaitsemasta, millaisia jälkiä vainot olivat jättäneet uuden neuvostokulttuurin etujoukkoihin.

Myös tiedot Paavolaisen matkavaikutelmista ja kirjasuunnitelmista heinäkuun 19. päivän keskusteluissa jäävät niukoiksi. Heifetsin kuvauksen mukaan Paavolainen oli puhunut ”varovasti” ja aiempien kommenttiansa tapaan kertonut epäilevänsä, että Neuvostoliitto-teos voisi johtaa kirjalliseen ”itsemurhaan”.²⁵ Paavolaisen varovaisuus ja pidättyväisyys toistuu muissakin raporteissa. Eniten Heifets oli saanut vieraastaan irti

Moskova-Volga-kanavaristeilyllä käydyssä keskustelussa puolitoista kuukautta aiemmin. Tuolloin Paavolainen oli poikkeuksellisen puhelias ja kertoi, etteivät suomalaiset olleet valmistautuneita lukemaan totuutta Neuvostoliitosta.²⁶ Heifetsin raportin rivien välistä voi lukea Paavolaisen koettaneen hienovaraisesti varoittaa, että mikäli hän mieli säilyttää uskottavuutensa, hän ei voisi jättää kielteisikään asioita mainitsematta.

Heifets osasi todennäköisesti odottaa haasteita, sillä ennen Paavolaisen tapaamista hän oli saanut luettavakseen VOKS-virkailija Lidija Kislovan raportteja Leningradista. Heti toisena matkapäivänään 20. toukokuuta Paavolainen oli viety Vladimir Majakovskin mukaan nimettyyn Kirjailijoiden taloon Puškinossa, entisessä Tsarskoje Selossa.²⁷ Paavolainen tunsu Majakovskin tuotannon hyvin ja oli *Nykyaikaa etsimässä* -teoksessaan (1929) luonnehtinut tätä vallankumouksellisen futurismin ”jumaloiduksi, kaikkivaltiaaksi lipunkantajaksi”.²⁸

Vastoin odotuksia Puškinon kirjailijatapaaminen tuotti Kislovalle kovan pettymyksen. Paavolainen ei suostunut puhumaan tapaamisen jälkeen mitään venäläisestä kirjallisuudesta eikä halunnut enää tavata ketään. Poliittisista aiheistakin syntyi vain ”hyvin pidättyväistä” keskuste-

23. Ks. erityisesti André Gide, *Afterthoughts. A Sequel to Back from the U.S.S.R.* Martin Secker and Warburg 1938, 29.

24. Sylvi-Kyllikki Kilpi, Suomalaiskohtaloita Neuvostoliitossa. Pieniä haastatteluja matkan varrelta. *Suomen Sosialidemokraatti* 17.6.1938.

25. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 90.

26. Heifetsin raportti risteilystä Moskova-Volga-kanavalla, 5.6.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 94.

27. Kislovan raportti Leningradista Heifetsille Moskovaan, 21.5.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 99; Paavolaisen toteutunut ohjelma Leningradissa 19.–28.5. Neuvostoliiton Helsingin-lähetystössä suunniteltu dokumentti, ei päiväystä. GARF, f. R5283, op. 5, d. 821, l. 24.

28. Olavi Paavolainen, *Nykyaikaa etsimässä. Esseitä ja palkinoita*. Otava 1929, 213–217.

lua, ja Kislova oli alkanut jopa epäillä, oliko vieras sittenkään mikään oikea kirjailija.²⁹ Ehkä omankin selustansa turvaamiseksi Kislova kirjoitti, että vieraan suhteen olisi oltava erityisen varuillaan. Hän piti Paavolaista ”hyvin mielenkiintoisena”, ”snobistisena” ja ”hyvin varakkaalta vaikuttavana” henkilönä, josta olisi vielä syytä kysellä lisätietoja Hella Wuolijolta. Luonnearvioiden rinnalla muistioissa huomioidaan, ettei Paavolaisella ollut mitään muutamaa lounaan yhteydessä tarjottua vodkalasillista vastaan.³⁰

Koska Kislova kertoo Paavolaisen kyllä ”ohimennen” maininneen Nykyaikaa etsimässä -kirjansa,³¹ voidaan olettaa, että vieras oli päättänyt olla varovainen sanoissaan. Paavolainen tiesi suurimman osan vallankumouskauden taiteilijoista joutuneen järjestelmän epäsuosioon jo hyvän aikaa sitten. Viimeistään 1920-luvun alkuvuosina useimmille anarkisteille, futuristeille, utopiasosialisteille ja muille oli valjennut, ettei vallankumousta aiottu toteuttaa heidän ehdoiltaan.³² Kaikki tämä huomioiden ei olisi yllättävää, jos sekä Paavolainen että Wuolijoki olisivat katsoneet parhaaksi jättää korostamatta, että vielä kaksikymmenluvun lopulla Paavolainen oli ollut Suomen parhaita ajankohtaisen neuvostokirjallisuuden asiantuntijoita.

Vodkaa, propagandaa ja kaksi kosmopoliittia

Heinäkuun tapaaminen Vera Inberin kanssa kesti muutaman tunnin ja päättyi iltayhdeksältä. Heifets oli kuitenkin päättänyt jatkaa Paavolaisen puhuttamista hieman toisenlaisissa olosuhteissa. Kun miehet olivat palanneet Moskovaan, Paavolainen kävi hakemassa hotelliin lisää tupakkaa, minkä jälkeen siirryttiin Taidetyöläisten talon kesäpuutarhaan Pušetšnaja-kadulle. Keskustelua käytiin ensin Suomen ja Neuvostoliiton välisen kulttuurivaihdon edellytyksistä, mutta pian Heifets alkoi taas kysellä Paavolaiselta tämän Neuvostoliiton-kokemuksista. Raportin mukaan suomalainen oli aluksi tapansa mukaan vastahakoinen eikä olisi halunnut puhua

kirja-aikeistaankaan. Lopulta Heifetsin sinnikkyys alkoi tuottaa tulosta, sillä Paavolainen ilmoitti, että hän pystyisi ehkä sittenkin keskustelemaan ”useista tuskallisista kysymyksistään”. Samalla hän vakuutti, ettei päätös johtunut vodkasta, johon hän oli kertonut turvautuneensa voittaakseen väsymyksensä. Hän aikoi puhua ”koko sielustaan” ja toivoi Heifetsin ymmärtävän, ettei hän ollut mikään tavallinen turisti, vaan kirjailija. Paavolainen kertoi terävästä katseestaan, sisäisestä taistelustaan ja siitä, ettei pystynyt ratkaisemaan tuskallisia kysymyksiä. Hän kuvasi itseään Neuvostoliiton ”suureksi ystäväksi”, joka oli joutunut sisäisen dilemman eteen miettiessään, kuinka asioista pitäisi kirjoittaa.³³

Oli syynä vodka, seura tai mikä hyvänsä, Paavolainen oli heinäkuun 19. päivän iltana poikkeuksellisen uskaliaalla tuulella. Kun Heifets kysyi, mikä Paavolaisen näkemässä oli vikana, tämä moitti, ettei Neuvostoliiton propaganda toiminut siten kuin sen tuottajat toivoivat ja kuvittelivat. Eräässä Moskovan museossa Paavolainen oli nähnyt samojedikansa nenetsien jurtan, jossa oli samovaari, Stalinin kuva ja sähkövalo. ”Eihän kaikissa jurtissa ole sähkölampua”, Heifets kirjoittaa Paavolaisen selittäneen.³⁴ Huomionarvoista on, että myös André Gide oli vuonna 1936 pannut merkille Stalinin läsnäolon kaikkialla, erityisesti Georgiassa, jossa tämän kuva koristi ikonin tavoin jokaista asuttua huonetta.

29. Kislovan raportti Leningradista Heifetsille Moskovaan, 28.5.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 98, 98ob.

30. Kislovan raportti Leningradista Heifetsille Moskovaan, 21.5.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 99, 99ob.

31. Kislovan raportti Leningradista Heifetsille Moskovaan, 28.5.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 98.

32. Figes 2002, 448–452; Bengt Jangfeldt, *Panoksena elämä. Majakovski ja hänen piirinsä*. WSOY 2008, 591–605, 173–201.

33. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, ll. 90–91.

34. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, ll. 91–92.

Gide pohti kirjassaan, olivatko kuvat merkki ihailusta, rakkaudesta vai pelosta.³⁵

Heifets muistutti vuorostaan Paavolaista tämän puheista autossa Moskovan–Možaiskin valtatiellä: ”Katsokaa, täällä on ‘suuri kylä Moskova’, ja sen vieressä nousevat suuret rakennuskompleksit”. Hän pyysikin Paavolaista kertomaan, mitä museoissa ja aikakauslehdissä sitten pitäisi esitellä ja muistutti, että Paavolaisten oli hiljattain itse vierailut Donetsin altaalla ja nähnyt siellä paitsi uusia kaupunkeja, myös museoharvinaisuuksina säilytettyjä vanhoja kaivostyöläisten tönöjä. Heifetsin varsin yksityiskohtaisesta selostuksen tarkoituksena lienee ollut alleviivata hänen yritystään saada vieras hyväksymään vanhan ja edistykellisen esittäminen yhdessä. Heifets oli VOKS:n hierarkiassa korkealla, mutta hänenkin piti huolehtia siitä, ettei työ antaisi ylempiarvoisille tai kilpailijoille tilaisuutta syyttää häntä laiminlyönneistä. Hän kirjoittaakin moittineensa vierastaan siitä, ettei tämä ymmärtänyt Neuvostoliiton todellisuutta: jos Paavolaisten pystyisi näkemään ”huonokuntoisten tönöjen” taustalla suuret uutuudet, hän ei olisi puhunut propagandasta niin kuin puhui.³⁶

Paavolaisen huomiot propagandasta olivat VOKS:n kannalta varmasti kiinnostavia. Ilmeinen syy tähän oli tietenkin Paavolaisen aie tehdä matkastaan kirja, mikä oli myös ollut hänen vastaanottamisensa tärkein peruste. Wuolijoen suosituksista huolimatta asiaa oli harkittu tarkoin, ja valmistelujen lomassa Heifets oli puhuttanut myös Helsingin-lähettiläs Derevjanskia. Tämä oli uskaltanut arvioimaan, että Paavolaisen kirjasta tulisi ”objektiivinen”, vaikka varmuutta ei tietenkään ollut. Derevjanskin luonnehdinta Paavolaisesta oli samansuuntainen kuin muidenkin hänet tavanneiden: vaikka vakaluontoisen suomalaisen ”antifasistisista mielipiteistä” oli saatu tietoa, tätä oli syytä pitää tarkoin silmällä.³⁷

On selvää, ettei propagandasta puhuminen ollut huoletonta jutustelua sen enempää Heifetsille kuin Paavolaisellekaan. Heifets oli älykäs ja

maailmaa nähnyt mies, jolle VOKS-varapuheenjohtajan tehtävä jäi lyhytaikaiseksi poikkeamaksi NKVD-uralta. VOKS ei vainojen seurauksena enää ollut se sama toimija, joka oli vastannut lähes suvereenisti Neuvostoliiton kulttuuridiplomatiasta 1920-luvun lopulla ja uudelleen 1930-luvun puolivälissä. Kun yleinen vainoharhaisuus kaikkea ulkomaalaiseen viittaavaa kohtaan kasvoi, VOKS:n tehtäviä siirrettiin Neuvostoliiton kirjailijaliiton yhteyteen perustetulle ulkomaankomissiolle. Helmikuuhun 1938 mennessä toistakymmentä johtavaa VOKS-virkailijaa oli pidätetty, ja VOKS joutui puolueen sekä NKVD:n tarkkaan valvontaan. Vastuupaikoille määrättiin salaisen poliisin väkeä, heidän joukossaan Heifets.³⁸

Myös Heifetsin tausta on mainitsemisen arvoinen. Vaikka hän oli salaisen poliisin mies, tšekisti, hänellä oli kokemusta ja ilmeisesti myös luonteenlaatua, jonka puolesta hän saattoi olla yksi Neuvostoliiton tuolloisen tiedusteluorganisaation parhaista miehistä kultivoimaan itsepäiseksi osoittautunutta suomalaista. Ei tiedetä, minkä verran Heifets kertoi itsestään Paavolaiselle, mutta voidaan pitää todennäköisenä, ettei kosmopoliittitaustan ilmaiseminen tavalla tai toisella olisi ainakaan ollut haitaksi.

Heifets oli juutalainen ja neljä vuotta Paavolaista vanhempi, syntynyt Latvian Daugavpilsissa vuonna 1899. Sisällissodan veteraani oli aloit-

35. André Gide, *Back from the U.S.S.R.* Martin Secker and Warburg 1937, 66.

36. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 91.

37. Heifetsin muistio keskustelusta Derevjanskin kanssa, ei päiväystä. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 97. Derevjanski oli Neuvostoliiton viimeinen lähettiläs Helsingissä ennen talvisotaa.

38. Clark 2011, 38–39, 210; David-Fox 2012, 292–293, 304–306, 322, 392. Kulttuuridiplomatiassa määrittelyistä ja käsitteen käyttökelpoisuudesta Neuvostoliitto-tutkimuksessa ks. Simo Mikkonen, Neuvostoliiton kulttuurivaihto-ohjelmat – kulttuurista kylmää sotaa vai diplomatiaa? *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (2011), 395–396; David-Fox 2012, 17.

tanut kansainvälisen uransa vuonna 1922 Kominternin tiedustelupuolella, jossa hän sai pian vastuulleen ”erityistehtäviä” ja salaisia ulkomaankomennuksia Saksassa, Itävallassa, Ranskassa ja Kiinassa, myöhemmin myös Yhdysvalloissa ja Italiassa. Lukeneisuuttakin oli, sillä vuosina 1929–1930 hän työskenteli lehtialalla, ensin tunnetun *Ogonjokin* (”Pieni liekki”) johtokunnan jäsenenä ja julkaisijana ja sitten *Izobretatel* (”Keksijä”) -lehden vastaavana toimittajana.³⁹ Puhdistusten aikaan myös Heifetsin ura oli vakaalaudalla, sillä vuonna 1938 hänet siirrettiin leiriasioiden keskusvirasto GULAG:n palvelukseen. Tiedossa oli komennus Komin alueelle Vorkutaan, Euroopan puoleisen Venäjän perimmäiseen koillisnurkkaan. Heifetsin onnistui välttää se vetoamalla ”terveydellisiin syihin”, eli todennäköisesti joku oli hänelle palveluksen velkaa. Tätä seurasi kuitenkin lyhyt NKVD-panna ja pesti VOKS:n varapuheenjohtajana syyskuusta 1938 lokakuuhun 1939.⁴⁰ On melkoinen sattuma, että Heifetsin ja Paavolaisen tiet kohtasivat ennen kuin Heifets palasi salaiseen poliisiin.

Heinäkuun 19. päivänä Heifetsillä oli ongelma, tuskin hänen siihenastisen uransa huolestuttavin, mutta silti todellinen. Vaitelias suomalainen valmisteli kirjaa, joka oletettavasti saisi suurta huomiota ainakin Suomessa ja mahdollisesti myös muissa Pohjoismaissa, mutta sisältöaikaista oli vaikea päästä perille. Ilta vaihtui yöksi, mutta Heifets jatkoi vieraansa puhuttamista ja vodkalla voitelemista, mikä kirjattiin muistioon Paavolaisen ”suhteellisen runsaana” juomisena.⁴¹ Vaikka asetelma oli erityinen ja aiheet arkaluontoisia, yhteisymmärrystäkin syntyi. Sivistyneen suomalaisen kultivointi oli Heifetsille ammatillinen haaste ja sellaisena epäilemättä houkuttelevampi kuin vuotta aiemmin uhannut komennus napapiiriin tuolle puolen.

Vaikka Paavolaisen ja Heifetsin kanssakäymiseen liittyvät tiedot ovat fragmentaarisia ja lähes yksipuolisesti Heifetsin raportteihin perustuvia, on havaittavissa, että miehet tulivat keskenään hyvin toimeen. Kyse oli muustakin kuin ulkomai-

sen vierailijan ja Neuvostoliiton salaisen poliisin agentin kanssakäymisestä: Stalinin vainojen jälkeisessä todellisuudessa se merkitsi kahden kosmopoliitin kohtaamista ajassa ja paikassa, joissa heidän kaltaisensa olivat jo käyneet harvinaisiksi. Entisen saksalaisen klubin tiloihin vasta edellisenä vuonna siirretyssä Taidetyöläisten talossa tuskin tavattiin muita VOKS:n varapuheenjohtajan vieraanvaraisuudesta nauttineita suomalaisia. Paavolainen oli etuoikeutetussa asemassa, sillä muutaman edellisen vuoden mittaan joukko hänen maanmiehiään ja -naisiaan – sellaisia jotka eivät olleet tulleet Moskovaan kulttuuri-matkailijoina vaan vakaumuksensa takia – oli saatettu läpi vain korttelin päässä kohoavan NKVD:n päämaja Lubjankan suurista porteista. Heitä ei odottanut kesäpuutarha vaan kuulustelijat, vankisellit ja lopulta autotalli numero 1, jonka kellareiden huoneita käytettiin teloituskammioina, ruumissäilöinä ja krematorioina.⁴²

Uusia avauksia kulttuuridiplomatiassa

Toukokuun 19. päivänä 1939 Paavolainen oli aloittanut Nevan rannoilla tutustumisen kau-

39. Branko Lazitch & Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern. New, Revised, and Expanded Edition*. Hoover Institution, Stanford University 1986, 159; Pavel Sudoplatov et al., *Stalinin erikoistehtävissä. Kiusallisen todistajan muistelmat*. WSOY 1994, 137; Klim Degtjarev & Aleksandr Kolpakidi, *Vnešnjaja razvedka SSSR*. Janza/Eksmo 2009, 602–603; V. N. Usov, *Sovetskaja razvedka v 20-e gody XX veka. Izdanie vtoroe, ispravlennoe i dopolnennoe*. Dom Konfutsija 2011, 354.

40. Degtjarev & Kolpakidi 2009, 603; Usov 2011, 354.

41. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARE, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 90.

42. Piers Brendon, *The Dark Valley. A Panorama of the 1930s*. Vintage Books 2002, 483–484; Paul Hagenloh, *Stalin's Police. Public Order and Mass Repression in the USSR, 1926–1941*. Woodrow Wilson Center Press & The Johns Hopkins University Press 2009, 251, 267–268, 272–283; David-Fox 2012, 303; Schlögel 2012, 478. On arvioitu, että suomalaisia tai suomalaistaustaisia terrorin uhreja olisi ollut jopa noin 20 000. Hengissä selvinneet nimittivät koettelemusta ”isoksi vihaksi”. Ks. Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY 1994, 23–24, 72.

Juri Pimenov: *Uusi Moskova* (1937, öljy kankaalle, 140 x 170 cm). Tretjakovin galleria, Moskova.

punkiin, jonka valonkajon saattoi öisin nähdä Kivennavalle saakka. Hän oli lapsuudessaan käynytkin Sankt-Peterburgissa lakimiesisänsä seurassa tämän virkamatkoilla.⁴³ Pietarilainen venäläisyys oli hänelle tuttua jo siksi, että hän oli rajaseudun asukas. Toisen maailmansodan kynnyksellä hän pääsi kokemaan uuden todellisuuden, jossa Nevski prospektista oli tehty Prospekt 25 Oktjabrja, mutta jossa paljon oli vielä kesken.

Moskovassa Paavolainen oli vieraammassa, vähemmän eurooppalaisessa ympäristössä ja samalla kommunismin edustaman maailmankatsomuksen ja yhteiskuntajärjestelmän keskukessa. Taidemaalari Juri Pimenov oli kaksi vuotta aiemmin öljyvärityössään *Uusi Moskova* vanginnut kankaalle näkymän elävästä ja tulevaisuuteen katsovasta kaupungista. Maalauksen etu-

alaa hallitsee Teatralnyi-valtakadulla autoileva, muodikkaaseen mekkoon pukeutunut polkka-tukkainen nuori neuvostonainen. Kankaan ulkopuolelle rajautuu joukko Teatralnyi-kadun maisemaa hallitsevia maamerkkejä, oikealle Bolšoi-teatteri, vasemmalle hotelli Metropol – ja naisen taakse Lubjanka.⁴⁴ Kaikki tämä kuului siihen Moskovaan, jonka aikansa ”suurta linjaa” tavoitellut Paavolainenkin näki ja koki. Kirjeessään Matti Kurjensaarelle 11. kesäkuuta hän kehui

43. Matti Kurjensaari, *Loistava Olavi Paavolainen. Henkilö- ja ajankuva*. Tammi 1975, 25–26; Jaakko Paavolainen, *Olavi Paavolainen – keulakuva*. Tammi 1991, 23, 69, 119.

44. Juri Pimenovista ks. Barbara McCloskey, *Artists of World War II*. Greenwood Press 2005, 135–138; Schlögel 2012, 42–43.

Moskovaa ”kuohuttavan merkilliseksi” kaupungiksi, jossa menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus pyrkivät sulautumaan ”melkein raivokkaalla dynaamisuudella”.⁴⁵ Venäläistä sananlaskua mukaillen Pietari oli Venäjän pää, mutta sydän oli Moskova, jossa itä ja länsi yhdistyivät.⁴⁶

Uusi Moskova oli Paavolaisen Neuvostoliiton-matkan kiintopiste, ja siellä hän vietti suurimman osan vierailustaan, yhteensä noin kuusi viikkoa. Hänen tärkein keskustelukumppaninsa ja yhteytensä neuvostoyhteiskuntaan oli Heifets. Heinäkuun 19. päivän tapaaminen jatkui reilusti seuraavan vuorokauden puolelle, sillä miehet istuivat Taidetyöläisten talolla puoli kahteen aamuyöllä. Ennen Stolešnikov-kujan liepeillä jätettyjä jäähyväisiä Paavolainen toivoi, että ehtisi tavata Heifetsin vielä ainakin kertaalleen ennen lähtöään Ukrainaan tai takaisin Suomeen, tuolloin vielä epävarman viisuminpidennyksen onnistumisesta riippuen.⁴⁷ Toive toteutuikin viikkoa myöhemmin läksiäisillallisella, jolle Paavolainen Heifetsin kutsui. VOKS-varapuheenjohtaja sai huomata, ettei viisumihuoliinsa edelleen vedonnut Paavolainen ollut enää kovin innokas keskustelija, mutta Taiteilijoiden talon kesäpuutarhassa viihdyttiin silti jälleen puolen yön paremmalle puolelle. Hyvästit jätettiin – ilmeisesti viimeisen kerran – Teatteriaukiolla.⁴⁸

Neuvostoliiton 1930-luvun kulttuuridiplomatian suuressa kuviossa Paavolainen oli poikkeuksellinen vieras, jonka hyväksyminen oli isännille tietoinen riski. VOKS:n piirissä tiedettiin varmasti, että kuka tahansa maahan saapuva kirjailija oli todennäköisesti perillä useista aiempien kävijöiden arvioista, Giden kritiikki ja saksanjuutalaisen Lion Feuchtwangerin *Moskau 1937*-apologia mukaan lukien. Vaikka Wuolijoki, Derjanski ja todennäköisesti myös Inturist-peiteviran turvin Helsingissä tiedustelutehtäviä hoitanut Aleksandra Jartseva olivat suositelleet vierailun toteuttamista, mitään takeita erityisen positiivisesta kirjasta ei ollut.⁴⁹ On selvää, että kun VOKS:n papereissa puhutaan mahdollisuudesta saada Paavolaiselta ”objektiivinen” kuvaus,

täydellisen positiivista ylistyskirjaa ei edes odotettu. Vierailun laajempi konteksti hahmottuu vasta lisätutkimuksen myötä, mutta jo Paavolaisen kaltainen yksittäistapaus osoittaa, että Neuvostoliiton kulttuuridiplomatia oli keväällä 1939 elpymässä vainoja seuranneesta lamaannuksen tilasta ja haki uusia avauksia. Terrorin ja näytös-oikeudenkäyntien seurauksena Neuvostoliiton maine ulkomailla oli kärsinyt niin paljon, että edes kohtalaisen positiivisella matkakuvauksella olisi jälleen ollut arvoa.

Jos Paavolaisen teos olisi toteutunut, se olisi todennäköisesti tasapainoillut Neuvostoliiton saavutusten ja ongelmien esittelyn välillä ja ollut siten linjassa vuosina 1936–1938 toteutuneen Pako pimeyteen -trilogian kanssa. On todennäköistä, ettei Paavolainen ennen talvisodan alkamista ehtinyt edes kunnolla aloittaa teostaan, eikä laajempien, yhtenäisten muistiinpanojen tai käsikirjoituksen olemassaolosta tai säilymisestä ole merkkejä. Sotien jälkeen julkaisuiksi saakka jalostui kuitenkin muutama lyhyt essee, otsikoiltaan ”Tanssitaide” (1945, toinen versio 1946) ”Pietari-Leningrad” ja ”Volga” (molemmat 1946). Kaikki kolme kirjoitusta ovat silloisen ystävyysspolitiikan kontekstissa laadittuja, poliittisesti korrekteja tekstejä, ja tällainen on myös *Synkkä yksinpuhelu* -kirjan (1946) aloittava ”Eurooppalainen Odyssea” -esinäytös.

Sen sijaan pitkältä matkalta säilynyt muu aineisto antaa yhdessä VOKS-dokumenttien kanssa edellytyksiä arvioida Paavolaisen vaikutelmia

45. Kurjensaari 1975, 201; Jaakko Paavolainen 1991, 159.

46. Figes 2002, 154–157.

47. Heifetsin raportti Peredelkinosta ja Moskovasta, 19.7.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 92.

48. Heifetsin raportti Moskovasta, 26.7.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 819, l. 87.

49. Jartsevan rooli Paavolaisen suositelijana perustuu desantti Kerttu Nuortevan kertomukseen. Ks. Kerttu Nuortevan kuulustelupöytäkirja n:o 56/43, sivu 101. KA, EK-VALPO henkilömapiit, hm 4219; Ohto Manninen, *Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana*. Edita 2006, 75, 78.

ja varovasti myös sävyjä, joita teos olisi toteutessaan saattanut sisältää. Voidaan olettaa, että Peredelkinossa, Pušetšnaja-kadulla ja muualla puhutut asiat ja näihin liittyneet kokemukset askarruttivat häntä myöhemminkin, sillä matkalta säilyneissä hajanaisissa muistiinpanoissa korostuvat huomiot propagandasta ja ”yli-intellektualismista”. Paavolainen puhui näistä aiheista ainoassa matkaa seuranneessa julkisessa puheenvuorossaan, mainos- ja lehtiväen Finlandia-liiton esitelmätilaisuudessa Katajanokan upseerikasinolla Helsingissä 29. lokakuuta 1939.⁵⁰ Puheessaan Paavolainen toi esiin, ettei hänelle matkan aikana esitelty rationaalinen, tieteen ja tekniikan johtajuutta tavoitellut suurvalta ollut vakuuttanut häntä siitä, että ”sosialismin kehitys utopiasta tieteksi” johtaisi myönteisiin tuloksiin: Neuvostoliittoa asutti ”mallikelpoisen tottelevainen, hermostunut, nautinnonhimoton kansa”, jolle sen oma ”hysterinen äyllisyys” oli koitumassa kohtaloksi.⁵¹ Samoja sävyjä on postikortissa Ilmari Pimiälle Istanbulista elokuun 23. päivänä, pari viikkoa Neuvostoliiton jättämisen jälkeen. Paavolainen kirjoittaa olleensa ”lopullisesti – ja juuri Venäjän hirvittävän järkevyyden, asiallisuuden ja ’yhteiskunnallisuuden’ takia kyllästynyt länsimaihin”, siis myös Neuvostoliittoon. Ainoa poikkeus oli itämaiden ihmeillä ihastuttanut Georgian Tbilisi.⁵²

Synkkä yksinpuhelu -teoksen prologissa Paavolainen palaa Odessasta lähtönsä tunnelmiin 8. elokuuta 1939. Neljältä iltapäivällä hän nousi *Svanetija*-nimiseen laivaan ja jätti näin Neuvostoliiton meriteitse – samoin kuin oli noin kaksi ja puoli vuotta aikaisemmin jättänyt koko Euroopan lähtiessään Etelä-Amerikkaan.⁵³ Laiva vei hänet maailmasta toiseen, pois Stalinin valtakunnasta ”jyrisevine koneineen, tehtaineen, kuohuvine ihmismassoineen”. Määräsatama oli Istanbul, vanhan Bysantin ja Kemal Atatürkin modernisaation kohtaamispaikka. Vaikka laivamatka kesti tällä kertaa vain vuorokauden, Paavolainen kirjoittaa siitä siirtymäriittinä, sävyin jotka muistuttavat Atlantin ylityksen kuvaukses-

ta *Lähtö ja loitsu* -kirjassa vuonna 1937: ”ympärläni on kauhistuttavan autiota ja hiljaista”.⁵⁴

Viimeiseksi mielikuvakseen Neuvostoliitosta Paavolainen mainitsee Odessan uhittelevan satamamiliisin, porvareita halveksivan uuden neuvostoihmisen symbolin: ”Tulkaa meitä vastaan, senkin hölmöt, me olemme kyllä valmiit!”⁵⁵ Paavolainen Suomeen hän luonnehti Neuvostoliittoa heti tuoreeltaan ”fanaattisten idealistien ja teoreettisten intellektualistien hallitsemaksi maaksi”, jota porvarillisen maailman oli vaikea käsittää.⁵⁶ Mieleen jäi myös ”kaikkialla Neuvostoliitossa” soinnut Vasili Lebedev-Kumatšin elokuvasävelmä *Jesli zavtra voina* (”Jos huomenna on sota”, 1938).⁵⁷ Sävelmän maininta oli varmasti harkittu teko, sillä Paavolainen oli ylittänyt Suomen ja Neuvostoliiton rajan uudelleen jo kesällä 1941, silloin Suomen puolustusvoimien asepuvussa. Sitä ei kuitenkaan vielä tiennyt *Svanetijan* tyhjässä ravintolassa istuva mies, joka vielä ennen laivaan nousemistaan oli lähettänyt postikortilla tervehdyksen Heifetsille Moskovaan,

50. ”Kolme kuukautta Neuvostoliitossa” (Paavolaisen esitelmä Helsingissä 29.10.1939). SKS KIA, OPa, kotelo 1, Cc. (puheet ja esitelmät), Kl. 10046. Alaotsikot ”Sivistyspropaganda” ja ”Poliittinen propaganda”, sivut 4–5.

51. ”Kolme kuukautta Neuvostoliitossa”. SKS KIA, OPa, kotelo 1, Cc., Kl. 10046. Alaotsikot ”Eräitä periaatteita esitelmän ymmärtämiseksi” ja ”Vaarat”, sivut 2, 8.

52. Paavolaisen kortti Ilmari Pimiälle, 23.8.1939. Teokses-
sa Vesa Mauriala, *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvuilla*. Gaudeamus 2005, 292.

53. UOKS:in (Ukrainan VOKS) edustaja Taninin raportti Odessasta (kopio), ei päiväystä. GARF, f. R5283, op. 5, d. 821, l. 8; Olavi Paavolainen, *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Osat I–II. WSOY 1946b, 13.

54. Paavolainen 1946b, 16–17.

55. Paavolainen 1946b, 14.

56. ”Kolme kuukautta Neuvostoliitossa”. SKS KIA, OPa, kotelo 1, Cc., Kl. 10046. Alaotsikkona ”Eräitä periaatteita esitelmän ymmärtämiseksi”, sivu 2; ks. myös Jaakko Paavolainen 1991, 162.

57. Paavolainen 1946b, 14.

kiittääkseen Grigori Markovitšia tämän suuresta avuliaisuudesta ja ystävällisyydestä.⁵⁸

”Volga virtaa nyt Moskovaan!”

Stalinin kirsikkatarhasta tai Boris Pilnjakista Paavolainen ei kirjoittanut koskaan. Muutakaan sellaista aineistoa, jossa hän olisi ilmaissut ajatuksensa Neuvostoliiton kulttuuriälymystön kohtaloista, ei tiettävästi ole säilynyt. Tapa, jolla hän lopettaa ”Volga”-esseensä jää silti askarruttamaan. Kun hän kesä-heinäkuun vaihteessa matkusti *Tovarištš Mikojan* -höyrylaivan kyydissä suurta virtaa alajuoksuun, hän kirjoittaa ihailleensa sitä, kuinka Venäjän valtimosuonen voima oli valjastettu tulevaisuuden palvelukseen. ”Passiivinen ja lyyrillinen” toteamus Kaspianmereen virtaavasta Volgasta ei enää riittänyt uudelle neuvostoihmiselle.⁵⁹

Ilmaus ei viittaa pelkkään luonnonlakiin, vaan myös Pilnjakin kirjaan *Volga vpadaet v Kaspijskoje more* (1930). Sosialistis-realistinen romaani poikkesi Pilnjakin aiemmista uskaliaista teoksista ja edesauttoi ilmestyessään tämän maineenpalautusta, vaikka vaikutus jäi väliaikaiseksi.⁶⁰ Paavolaisen tekstin lopussa on huomautus siitä, kuinka uuden ajan neuvostoihminen tahtoi ”Prometeuksen lailla” hallita jokea ja muita luonnonvoimia. Kun Moskovan–Volgan-kanava vuonna 1937 valmistui, maailmalle singahti voitonhuuto: ”Volga virtaa nyt Moskovaan!”⁶¹

Tahaton yhteensattuma on mahdollinen, mutta niin on Paavolaisen hienovarainen viittauskin: Volgan virta oli väkivalloin käännetty kaupunkiin, jonka vallan saleista määrättiin, kuka kirjailijoista, Stalinin sanoin ”sielun insinööreistä”, saisi palvella maataan kynällään ja kuka kuolemallaan.

Ekhä jotain piti vielä päästä sanomaan.

Abstract: Cultural diplomacy in Lubyanka's shadow: Olavi Paavolainen's encounters in the Soviet Union in 1939

Finnish writer Olavi Paavolainen (1903–1964) visited the Soviet Union in the summer of 1939 as a guest of VOKS, the All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries. By introducing memos produced by VOKS officials as well as Paavolainen's own notes and correspondence, this article offers a rare microhistorical analysis of how Soviet society tried to present itself to a liberal, non-communist foreigner immediately after the Great Terror of 1936–1938. Since there were no guarantees that Paavolainen would produce a favorable travel account, accepting him was a calculated risk for VOKS and its vice-chairman Grigorij Heifec, who was not only a veteran of the Soviet secret police but, like his guest, also a well-travelled cosmopolitan. While additional research is needed before wider conclusions can be reached, Paavolainen's trip indicates that, in 1939, VOKS was recovering from the political purges and exploring new strategies in its cultural diplomacy operations. Although Paavolainen never managed to write the book he planned, the surviving sources illustrate that he encountered a society that presented itself as rational, technological and scientific but that was also troubled by the shadows of the Great Terror.

Keywords: soviet society, Stalin's terror, cultural encounters, 20th century

58. Paavolaisen kortti Odessasta Heifetsille Moskovaan, 8.8.1939. GARF, f. R5283, op. 5, d. 821, l. 9. Heifets palasi salaisen poliisin tehtäviin vain viikkoja sen jälkeen, kun suomalaisen vierailu oli hoidettu. Vuosina 1941–1944 hän työskenteli San Franciscossa, muodollisesti varakonsulina, mutta todellisena vastuulueenaan ”Enormous”-niminen atomivakoiluoperaatio. Sen näyttämönä olivat kalifornialaiset seurapiirit ja kulttuurin pääkohteena professori J. Robert Oppenheimer, Yhdysvaltain Manhattan-ydinaseprojektin avainhenkilö. Ks. Sudoplatov et al. 1994, 627; Degtjarev & Kolpakidi 2009, 603; John Earl Haynes et al., *Spies. The Rise and Fall of the KGB in America*. Yale University Press 2009, 43–50.

59. Paavolainen 1946a, 421, 444–446.

60. Westerman 2010, 126–128.

61. Paavolainen 1946a, 421, 445.

Raita Merivirta

Pakkosteriloiteja ja slummien hävityksiä

KÖYHÄ VÄESTÖ JA KANSALAIISOIKEUKSIEN RAJAT POIKKEUSTILAN (1975–1977) DELHISSÄ

Itseenäinen Intia tunnetaan maailman suurimpana demokratiana, joka on säästynyt vallankaappauksilta ja -kumouksilta. 1970-luvun puolivälissä Intiaa hallittiin kuitenkin autoritaarisesti 21 kuukautta kestäneen poikkeustilan ajan. Raita Merivirta tarkastelee artikkelissaan Intian hallinnon poikkeustilan aikana harjoittamaa valikoivaa vallankäyttöä ja kansalaisoikeuksien polkemista.

Pääministeri Indira Gandhi julisti 26. kesäkuuta 1975 Intiaan poikkeustilan (*the Emergency*), jota hän perusteli ”turvallisuutta uhkaavilla sisäisillä levottomuuksilla”.¹ Kyse oli pääministerin vastaisen liikehännän tukahduttamisesta, ja poikkeustilasta (26.6.1975–21.3.1977) muodostui autoritaarisen hallinnon kausi. Sen aikana Intian lehdistö joutui ankaran sensuurin kohteeksi,² demokraattiset oikeudet, kuten kokoontumis- ja sananvapaus sekä habeas corpus -laki, lakkautettiin väliaikaisesti ja oppositiojohtajia pidätettiin joukoittain. Parlamenttivaaleja siirrettiin kahdesti ja perustuslakia täydennettiin antamaan pääministerille asema lain yläpuolella.

Päätysten ja lehdistösensuurin lisäksi poikkeustila muistetaan erityisesti Indira Gandhin nuoremman pojan Sanjay Gandhin ideoimaan ohjelmaan kuuluneista slummien raivauksista sekä pakotetusta perhesuunnittelusta. Ohjelman tehokkuudesta kertovat arviot, joiden mukaan 700 000 Delhin asukasta siirrettiin kaupungin ulkoreunoille ja 161 000 delhiläistä steriloidtiin poik-

keustilan aikana.³ Suurin osa (Delhin) steriloiduista oli köyhiä ja lukutaidottomia, ja poikkeustilan jälkeisessä kirjallisuudessa spekuloitiin sitäkin, oliko Sanjay Gandhin tarkoituksena hävittää Intian köyhä väestö. Jo aiemmissa perhesuunnittelukampanjoissa 1960-luvun lopulla muita väestönosia suurempaa perhesuunnittelupainetta oli kohdistettu nimenomaan alempiin kasteihin ja köyhään ja lukutaidottomaan väestöön.⁴

Tässä artikkelissa tarkastelen, millaista köyhien elämä oli poikkeustilan Delhissä. Miten Sanjay Gandhin johtamat sterilointi- ja slummienraivausohjelmat vaikuttivat Delhin köyhän väestön elämään? Minkälaiset mahdollisuudet köyhällä väestöllä oli vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin perhesuunnittelun ja asumisen sarjoilla? Vuosien 1977–1978 ”paljastuskirjallisuus” kuvaa köyhien pakkosteriloiteja ja slummien raivauksia poikkeustilan ylilyönteinä ja keskeisinä syinä tuomita poikkeustila sekä Indira ja Sanjay Gandhi. Pysin kuitenkin tarkastelemaan myös, kuinka poikkeuksellinen ajanjakso poikkeustila oli Delhin köyhän väestön elämässä.

Lopuksi pohdin, miten erityisesti köyhiin kohdistettujen ohjelmien toteutus todistaa Intian köyhän väestön/alempien kastien jääneen maailman suurimman demokratian kansalaisyhteiskunnan ulkopuolelle. Intialainen yhteiskuntatieteilijä Partha Chatterjee on todennut, että ”suurin osa Intian asukkaista on vain

1. Poikkeustilan julistuksen teksti, 25.6.1975, julkaisussa *Timely Steps*. Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India 1975, 7.

2. Poikkeustilan aikaisesta sensuurista ks. esim. Soli J. Sorabjee, *The Emergency, Censorship and the Press in India, 1975–77*. Central News Agency (Pvt.) Limited 1977.

3. Emma Tarlo, *Unsettling Memories. Narratives of the Emergency in Delhi*. Hurst & Company 2003, 16; John Dayal & Ajoy Bose, *For Reasons of State. The Emergency in Delhi*. Orient Paperbacks 1977, 98–99.

4. Matthew Connelly, Population Control in India. Prologue to the Emergency Period. *Population and Development Review* 32:4 (2006), 661. Ks. myös Marika Vicziany, Coercion in a Soft State. The Family-Planning Program of India: Part 2: The Sources of Coercion. *Pacific Affairs* 55:4 (1982–1983).

hatarasti ja sittenkin epäselvästi ja kontekstisidonnaisesti oikeuksia omaavia kansalaisia perustuslain tarkoittamassa merkityksessä. Tästä syystä he eivät ole kansalaisyhteiskunnan todellisia jäseniä eivätkä valtion instituutiot pidä heitä sellaisina.”⁵ He ovat kuitenkin poliittisessa suhteessa valtioon, jonka vallan alle he kuuluvat ja jonka hallinnon eri virastot sekä huolehtivat tästä väestöstä että kontrolloivat sitä.⁶ On selvää, että valtion ja kansalaisten suhde oli etenkin poikkeustilan aikana demokratialle poikkeuksellinen. On kuitenkin myös nähtävissä, että keskushallinnon ja sen epävirallisen vallan käyttäjien, kuten Sanjay Gandhin, toteuttamat ohjelmat kohdistuivat eri tavalla eri kansalaisiin yleensä kastista, yhteiskuntaluokasta ja jopa uskontokunnasta riippuen, mikä kertoo Intian demokratian ongelmista laajemminkin.

Poikkeustilan aikana valtion harjoittama sensuuri esti lähes täysin kaiken poikkeustilaan, hallitukseen tai Indira Gandhiin kohdistuvan kritiikin ja yhteiskunnallista tilannetta tarkastelevan sensuroimattoman materiaalin julkaisemisen.⁷ Poikkeustilan päättäneiden maaliskuun 1977 parlamenttivaalien ja Indira Gandhin vaalitappion jälkeen sanoma- ja aikakauslehdet julkaisivat valtavia määriä paljastavia kirjoituksia sekä entisestä pääministeristä että hänen pojastaan Sanjay Gandhista. Kirjakustantamot suolsivat ulos nopeasti koottuja Indira Gandhin vastaisia kirjoja ja kirjasia. Tämä vuosien 1977–1978 ”poikkeustilakirjallisuus” koostuu poliittisista ”paljastuskirjoista” sekä vankilamuistelmista ja syyllisten kuulusteluun tähänneistä julkisista tuomioista.⁸ Katherine Frankin mukaan julkaistut ”kirjat käsittivät koko kirjon hädin tuskin lukukelpoisista ilkeämielisistä vihjailuista ja juoruista viimeistelyyn älylliseen arvosteluun.”⁹

Noustuaan uudelleen pääministeriksi vuonna 1980 Indira Gandhi pyrki tukahduttamaan poikkeustilan muiston ja puhdistamaan sekä oman että poikansa julkisen kuvan. Hän onnistui pyrkimyksessään hyvin. Monia asiakirjoja ja todisteita on joko pidetty salassa tai tuhottu.

Poikkeustilaa ja Indira Gandhia koskevan tutkimuksen tekemistä rajoittaa ja hankaloittaa myös se, että Gandhin henkilökohtaiset paperit eivät ole tutkijoiden käytettävissä. Myös Intian sisä- ja muiden ministeriöiden poikkeustilan aikaiset asiakirjat ovat olleet pitkään tutkijoiden ulottumattomissa. Viime vuosina osa asiakirjoista on kuitenkin ”löytynyt” ja asetettu yleisön saataville kansallisarkistoon.¹⁰ Myös joitain paikallishallinnon asiakirjoja on saatavilla.¹¹ Lisäksi poikkeustilaa koskeneita raportteja sekä Indira ja Sanjay Gandhia kriittisesti kuvanneita teoksia on julkaistu uudelleen.¹²

Sanomalehti- ja arkistolähteiden puutteellisuudesta johtuen käytän artikkelissa lähteenä

5. Partha Chatterjee, *Politics of the Governed. Reflections on Popular Politics in Most of the World*. Columbia University Press, 2004, 38.

6. Chatterjee 2004, 38.

7. Myös parlamentin ja oikeuslaitoksen toimintaa koskevaa raportointia rajoitettiin. Helmikuussa 1976 hyväksyttiin Prohibition of Publication of Objectionable Matter Act, joka kielsi hallitukseen, presidenttiin, pääministeriin ja parlamentin puhemieheen kohdistuvan kritiikin julkaisemisen.

8. Ks. Tarlo 2003, 33–34.

9. Katherine Frank, *Indira. The Life of Indira Nehru Gandhi*. HarperCollins 2002, 418.

10. Ks. Jaya Menon, '30 yrs on, info on Emergency cannot be official secret'. *The Times of India* 8.8.2010; Jaya Menon, A few "missing" Emergency files found, says NAI. *The Times of India* 2.9.2010; Manoj Mitta, Emergency papers found, minus Indira signature. *The Times of India* 10.12.2010; Emergency records not in PMO files, CIC wants it to be traced. *The Times of India* 9.2.2012; Emergency records missing from PMO. *Hindustan Times* 21.3.2012; Emergency papers found. *The Times of India* 30.6.2013.

11. Sosiaaliantropologi Emma Tarlo löysi Delhin slummosaston paikallistoimimista asiakirjoja, joita hän hyödynsi omassa tutkimuksessaan. Tarlo 2003, 69–70.

12. Entinen Intian parlamentin jäsen Era Sezhiyan toimitti ja uudelleen julkaisi Shah'n komitean pitkälti hävinneen raportin poikkeustilan aikaista vallan väärinkäytöksiä ja ylilyöntien tutkinnasta nimellä *Shah Commission Report. Lost, and Regained*. Aazhi Publishers 2010. Nayantara Sahgalin *Indira Gandhi. Her Road to Power* (1982) on julkaistu nimellä *Indira Gandhi. A Tryst with Power* vuonna 2012, Vinod Mehtan *The Sanjay Story* (1978) sekä Kuldip Nayarin *Emergency Retold*ästä otettiin uusi painos vuonna 2013.

vuosien 1977–1978 ”poikkeustilakirjallisuutta”, lähinnä poliittista ”paljastuskirjallisuutta”, joka syntyi korvaamaan poikkeustilan aikana puuttuneen lehtikirjoittelun ja raportoimaan poikkeustilan aikaisista tapahtumista. Keskeisenä lähteenä on John Dayalin ja Ajay Bosen teos *For Reasons of State: The Emergency in Delhi* (1977), joka keskittyy nimenomaan tavallisten ihmisten ja erityisesti kaupungin köyhien ja slummien asukkaiden elämään ja kokemuksiin. Teos on kirjoitettu journalistiseen tyyliin ja selkeästi kiireellä. Muita käyttämiäni poikkeustilan jälkeen julkaistuja teoksia ovat englantilaisen journalistin Michael Hendersonin kirja *Experiment with Untruth: India under Emergency* (1977), N.D. Rawlan ja R.K. Mudgalin *All the Prime Minister's Men* (1977), Nayantara Sahgalin *A Voice for Freedom* (1978) ja *Indira Gandhi: Her Road to Power* (1982), Vinod Mehtan *The Sanjay Story: From Anand Bhavan to Amethi* (1978) sekä V.A. Pai Panandikerin, R.N. Bishnoin ja O.P. Sharman *Family Planning under the Emergency: Policy Implications of Incentives and Disincentives* (1978).

Hendersonin sekä Rawlan ja Mudgalin kirjat kuuluvat poikkeustilan jälkeiseen ”paljastuskirjallisuuteen”. Indira Gandhin serkun, journalisti ja kirjailija Nayantara Sahgalin *A Voice for Freedom* on kokoelma hänen poikkeustilan aikana julkaisemiaan kriittisiä artikkeleita, ja hänen teoksensa *Indira Gandhi: Her Road to Power* on kriittinen analyysi Gandhin ensimmäisestä pääministerikaudesta. Vinod Mehtan *The Sanjay Story* on ainoa Sanjay Gandhista kirjoitettu elämäkerta. Panandikerin, Bishnoin ja Sharman *Family Planning under the Emergency: Policy Implications of Incentives and Disincentives* on tieteellinen tutkimus, jonka kenttätöön tutkijat tekivät kesä-elokuussa 1976 perhesuunnittelukampanjan toimiessa kiihkeimmillään. Tutkimus tuo esiin monia sterilointikampanjan epäkohtia ja ongelmia. Teosten poikkeustilasta antama kuva on yhteneväinen, joten niistä piirtyvää kuvaa voi pitää melko luotettavana.

Miten poikkeustilaan päädyttiin?

Vuosina 1973 ja 1974 Intiaa koettelivat lukuisat mielenosoitukset, opiskelijoiden protestit, hallituksen vastaiset joukkokokoukset, erilaiset lakot sekä kaksi valtavaa kansanliikettä Gujaratin ja Biharin osavaltioissa. Niiden takana olivat epäonnistuneista sadoista johtunut ruokapula, globaalin öljykriisin aiheuttama öljyn, lannoitteiden ja ruuan hinnan kasvu, inflaatio sekä kasvanut työttömyys.¹³ Keskushallinto ja osavaltioiden hallitukset pyrkivät hillitsemään protesteja ja ylläpitämään lakia ja järjestystä poliisin, puolisoitaallisten joukkojen ja joskus jopa armeijan avulla.¹⁴

Alkuvuodesta 1966 pääministerinä ja kesäkuusta 1970 myös sisäministerinä toiminutta Indira Gandhia alettiin kritisoida voimakkaasti, kun hän vielä pari vuotta aiemmin oli ollut suosionsa huipulla ja suoranaisen henkilöpalvonnan kohde. Frank mainitsee Indira Gandhin pelänneen ”epäjärjestystä ja kontrollin menetystä”¹⁵ ja pyrkineen keskittämään kaiken poliittisen vallan omiin käsiinsä. Kevääseen 1972 mennessä hän hallitsi niin kongressipuoluetta, Intian hallitusta ja osavaltioiden pääministereitä, jolloin hänen valtansa ulottui keskushallinnosta osavaltiotasolle.¹⁶ Hän pyrki horjuttamaan myös tuomareiden valtaa ja saamaan oman ehdokkaansa valituksi Intian presidentiksi varmistaakseen asemansa.¹⁷

Kesäkuun 12. päivä 1975 Allahabadin ylioikeuden tuomari julisti pääministeri Gandhin syylliseksi kahteen väärinkäyttöökseen vuoden 1971 vaa-leissa. Ylioikeus antoi tuomion kahdesta pieneh-

13. Ks. esim. Bipan Chandra, *In the Name of Democracy. JP Movement and the Emergency*. Penguin Books India 2003, 1, 16–18; P.N. Dhar, *Indira Gandhi, the 'Emergency', and Indian Democracy*. Oxford University Press 2000, 233.

14. Chandra 2003, 19–20, 30–31; Nayantara Sahgal, *Indira Gandhi. Her Road to Power*. MacDonald & Co 1983, 113, 120.

15. Frank 2002, 253.

16. Chandra 2003, 13.

17. Frank 2002, 361.

köstä teknisestä seikasta, mutta tuomio johti kuitenkin kieltoon asettua ehdolle vaaleissa tai toimia vaaliin perustuvassa tehtävässä seuraavana kuutena vuotena. Indira Gandhi valitti päätöksestä korkeimpaan oikeuteen, ja sai luvan jatkaa pääministerinä sekä osallistua parlamentin istuntoihin kunnes korkeimman oikeuden täysi istunto käsittelisi hänen asiansa. Kongressipuolue piti päätöstä pääministerin voittona, mutta oppositio vaati Delhissä 25.6.1975 järjestetyssä joukkokokouksessa pääministeriä eroamaan.

Samanaikaisesti oppositiojohtajat Morarji Desai ja JP Narayan suunnittelivat viikon mittaista valtakunnallista kampanjaa, johon kuului kansanjoukkojen mobilisaatio, mielenosoituksia sekä kansalaistottelemattomuus. Tavoitteena oli kongressipuoluejohtojen osavaltioiden hallitusten ja Indira Gandhin viraltapanemisen lisäksi ”täydellinen vallankumous”, joka ei muuttaisi vain poliittista järjestelmää, vaan saisi aikaan myös yhteiskunnallisen muutoksen.¹⁸ Tähän pääministeri Gandhi vastasi pyytämällä Intian presidenttiä julistamaan kansallisen sisäisen poikkeustilan 26. kesäkuuta 1975.¹⁹ Aamuyöllä monet oppositiojohtajat, mukaan lukien JP Narayan ja Morarji Desai, pidätettiin. Kansalaisoi-keudet lakkautettiin tilapäisesti ja lehdistö vaiennettiin tiukalla sensuurilla.

Slummien raivausta, Delhin kaunistamista?

Indira Gandhi (1916–1984) ei ollut ottanut poikiaan aiemmin mukaan politiikkaan. Franklin mukaan hän alkoi kuitenkin sekoittaa perheensä ja maan asioita marraskuussa 1968, jolloin Sanjay Gandhin (1946–1980) autonvalmistuslupahakemuksesta ilmoitettiin Intian parlamentissa. Lupa ”kansan auton” valmistamiseen myönnettiin marraskuussa 1970, ja se avasi samalla Sanjay Gandhille mahdollisuuden osallistua Intian politiikkaan.²⁰ Indira Gandhin julistaessa poikkeustilan vuoden 1975 puolivälissä Sanjay Gandhi käytti jo huomattavaa epävirallista valtaa ja vaikutti myös äitinsä tekemisiin.

Poikkeustilan alkaessa Sanjay Gandhi ei ollut ollut vaaleissa ehdokkaana eikä häntä ollut nimitetty mihinkään julkiseen virkaan, joten hänellä ei ollut virallista asemaa Intian hallinnossa. Tästä huolimatta hän oli 1970-luvun puoliväliin mennessä äitinsä jälkeen toiseksi vaikutusvaltaisin henkilö Intian johdossa ja tämän luottohenkilö. Poikkeustilan julkistamisen jälkeen Sanjay Gandhi pysytteli ensimmäiset kuusi kuukautta taka-alalla, mutta tarttui sen jälkeen pääkaupungin ongelmiin, kuten kasvaviin slummeihin ja tienvarsien puuttomuuteen ottamalla Delhin sosiaalihuollon ohjat käsiinsä.²¹ Sanjay Gandhi myös varmisti, että kaikki kaupungin sosiaalihuoltoa hoitavien hallintoelinten vanhemmat virkamiehet olivat sellaisia, joiden kanssa hän pystyi työskentelemään.²² Sanjay Gandhin miehiin lukeutuivat muun muassa Delhin varakuvernööri Kishan Chand sekä Navin Chawla, joka toimi Chandin sihteerinä ja johti Delhi Development Authoritya (DDA). DDA oli luotu rakentamaan edullisia asuntoja ja taloja Delhin asukkaille sekä kehittämään kaupunkia kokonaisvaltaisesti. Myös DDA:n johtokunnan varapuheenjohtaja Jagmohan kuului Sanjay Gandhin lähipiiriin.²³

Joulukuussa 1975 Sanjay Gandhi liittyi kongressipuolueen nuorisojärjestöön ja tuli nimitetyksi sen johtokuntaan. Kongressipuolueen nuorisojärjestö sai oman ohjelman tavoitteineen, kun Sanjay Gandhi esitti viiden kohdan ohjelmansa heinäkuussa 1976 äitinsä poikkeustilan myötä lanseeraaman 20-kohdan uudistusohjelman rinnalle. Sanjay Gandhin viiteen kohtaan

18. Chandra 2003, 44–45, 50–51. Narayan puhui ’täydellisestä vallankumouksesta’ ensimmäisen kerran jo kesäkuussa 1974.

19. Indira Gandhi, *Selected Speeches and Writings 1972–1977*. Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India 1984, 182. Interview with Shri M. Shamin. *The Times of India* 3 July 1975.

20. Frank 2002, 320–322.

21. Vinod Mehta, *The Sanjay Story. From Anand Bhavan to Amethi*. Jaico Publishing House 1978, 80–81.

22. Mehta 1978, 81.

23. Dayal & Bose 1977, 90–91.

sisältyivät myötäjaisjärjestelmän lakkauttamisen, perhesuunnittelu ja perhekoon rajoittamisen kahteen lapseen, puiden istuttaminen, lukutaidon edistäminen sekä kastiin perustuvan erottelun lakkauttaminen. Tämän lisäksi Sanjay Gandhi suunnitteli Delhin kaunistamista ja kaupungin tukosten ja ruuhkautumien avaamista raivaamalla ja purkamalla slummeja sekä ilman lupaa pystytettyjä rakennelmia. Perhesuunnitteluun sekä kaupunkien kaunistamiseen Sanjay Gandhi ryhtyi suurella innolla, kun taas muut uudistukset jäivät pitkälti toteuttamatta.²⁴

Slummien raivaaminen ei ollut poikkeustilan aikana tai Sanjay Gandhin aivoituksista syntynyt ohjelma, vaan se oli saanut alkunsa jo vuonna 1958, jolloin käyttöön otettiin suunnitelma laitosten asukkaiden asumusten purkamiseksi valtion ja kaupungin mailta sekä näin asunnottomaksi jääneiden ihmisten uudelleensijoittamiseksi.²⁵ Ohjelmaa kuitenkin tehostettiin poikkeustilan aikana Sanjay Gandhin aloitteesta. Dayal ja Bose kuvaavat heinäkuussa 1975 alkaneita slummien raivauksia, joihin Delhin Municipal Corporationille ja DDA:lle oli annettu käsky korkeimmalta taholta, Sanjay Gandhilta. Toimeksianto oli kiireellinen ja ensimmäisen kuukauden aikana DDA raportoi purkaneensa yli 50 000 hökkeliä ja taloa.²⁶

Poikkeustilan jälkeinen kirjallisuus oli eliitin kirjoittamaa, ja slummien asukkaat näyttäytyvät niissä lähinnä uhreina. Eräs poikkeus tästä on Dayalin ja Bosen yksityiskohtainen kuvaus Delhin vanhassa kaupungissa sijaitsevan Turkman Gaten tapahtumista 19.4.1976. Päivän tapahtumien tarkasta kulusta ei ole varmuutta, mutta yleisesti hyväksytty yleiskuva on olemassa: paikalliset asukkaat vastustivat pakotettua perhesuunnittelua ja slummien raivaamista, mikä johdatti väkivaltaiseen välikohtaukseen ja useiden ihmisten kuolemaan. Kuolleiden lukumäärä ei ole tiedossa; jotkut arvioivat jopa 1 200 ihmisen kuolleen, kun taas toiset laskelmat ovat huomattavasti pienempiä, pienin 6 ihmistä.²⁷ Dayal ja Bose esittävät 12 ihmisen kuolleen. Heidän ker-

tomuksessaan eri toimijat poliitikoista virkamiehiin ja slummien asukkaiden johtajiin asti on nimetty ja toimintaprosessit tarkkaan kuvattu. Kuvauksesta saa selkeän käsityksen siitä, kuinka slummien asukkaat pyrkivät käyttämään laillisia valitus- ja vetoamiskeinoja tapaamalla virkamiehiä ja poliitikkoja, mutta myös kuinka nämä keinot eivät toimineet poikkeustilan aikana. Asukkaiden istumaprotesti puolestaan johdatti väkivaltaiseen välikohtaukseen.²⁸ Köyhät väestöryhmät näyttäytyvät näin aktiivisina toimijoina, joilta on kuitenkin viety kaikki keinot vaikuttaa ja jotka ovat voimattomia valtion mielivallan edessä.

Dayalin ja Bosen slumminraivauskuvauksissa tulee selvästi esille, kuinka asukkaiden vastarinta nujerrettiin ennen kuin se ehti alkaakaan tuomalla paikalle suuri joukko poliiseja ja joissain tapauksissa jopa tuhannen hengen työvoima purkamaan slummirakennuksia.²⁹ Puskutraktoreiden saavuttua slummien asukkaille kerrottiin, että jos he aikoivat saada omaisuutensa ja kotiensa rakennustarvikkeet talteen, heidän oli käytävä itse purkutöihin välittömästi. Muuten DDA kävisi toimeen ja puskutraktoreiden jäljiltä ei olisi mitään säästettävää.³⁰ Purettujen rakennelmien entisille asukkaille annettiin paperilipuke, joka oikeutti maatilkkuun kaupungin ulkoreunojen uudelleen-asutusalueella. Sinne purettuun slummin asukkaat kuljetettiin kuorma-autoilla. Ongelmana oli usein se, että kuorma-autoja ei ollut tarpeeksi. Kuorma-autot eivät myöskään aina suostuneet ottamaan kaikkea tavaraa kyytiin, esimerkiksi parruja, kiviä tai sikoja.³¹

DDA perusteli uudelleen-asuttamisohjelman syitä pamfleteissaan, joissa kaupunkien köyhän väestön kuvailtiin asuvan huonokuntoisissa

© 2014 by the author. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or by any information storage and retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

24. Mehta 1978, 90–91.

25. Tarlo 2003, 68.

26. Dayal & Bose 1977, 66–69, 95.

27. Tarlo 2003, 38.

28. Dayal & Bose 1977, 36–65.

29. Dayal & Bose 1977, 98.

30. Dayal & Bose 1977, 92.

31. Dayal & Bose 1977, 94–95.

hökkeleissä tien pientareilla, keskustan kujilla ja kanavien varsilla. Asumukset oli pamflettien mukaan rakennettu luvattomasti alueille, joilla ei ollut juurikaan julkisia palveluita tai rakennettua infrastruktuuria. Nämä luvattomat asumukset pilkkasivat pyrkimyksiä tehdä kaupungista hienostunut ja moderni.³² Pamfleteissa kuvailtiin myös 27 uudelleen-asutusalueen hienouksia, joihin kuuluivat muun muassa kunnolliset, päällystetyt tiet, katuvalot, puhelinyhteydet, vesipisteet, yhteiskäymälät, koulut, kauppapaikat, puistot, istutetut puut, leikkipuistot sekä elokuvateatterit. Valtaosan uudelleen-asutetusta väestöstä keuhuttiin jo rakentaneen uudet talot itselleen muuttaman kuukauden sisällä uudelleensijoittamisesta muiden asukkaiden yhä uurastaessa omiensa kimpussa DDA:n malliohjeen mukaisesti. Lisäksi DDA väitti ottaneensa huomioon uudelleen-asutetun väestön sosiaaliset ja taloudelliset tarpeet sijoittamalla asukkaat alueille, joissa olisi tarjolla paljon teollisuuden alan ja puutarhatöitä. Tämä nähtiin parannuksena vanhojen slummialueiden tilanteeseen, sillä entiset slummit olivat sijainneet alueilla, joiden lähellä oli mahdollisuus työllistyä lähinnä kotitalouksiin. Myös julkisen liikenteen reittejä kerrottiin lisätyn niin, että uudelleen-asutetut pääsisivät kätevästi töihin.³³

Todellisuus uudelleen-asutusalueilla oli kuitenkin toinen. Dayalin ja Bosen mukaan uudelleen-asutusalueet olivat lähes puuttomia, autioita alueita, joille entisten slummien asukkaat rakensivat pieniä asumuksiaan. Heille annettiin käyttöön 21 neliometriä maata. Asumuksissa oli usein vain kaksi tai kolme seinää. Rakennusmateriaalit olivat kalliita ja rakentaminen jäikin uudelleen-asutetuilta usein kesken. Monsuu aisateiden alkaessa perheet olivat usein suojattomia asunnoissa, joissa ei ollut lainkaan kattoa tai joissa oli vain pelkkä pressu katonvirkaa toimittamassa. Alueiden viemäröinti oli usein myös toimimaton ja sadevesi kerääntyi seisoviksi lamikoiksi, joissa hyttysentoukat viihtyivät. Seurauksena oli malariaa sekä muita tauteja epide-

mioiksi asti, kun lapset leikkivät puhtaan veden puuttuessa näissä lätäköissä.³⁴

Yhteisiä pesutiloja ei ollut ollenkaan eikä alueilla ollut juuri klinikoita, koska kaupunki tai DDA ei ollut niitä järjestänyt. Punaisella Ristillä oli muutamia leirejä, mutta niiden resurssit eivät riittäneet näin suurimittaiseen toimintaan tai ylipäätään näin aliravittujen ihmisten hoitamiseen. Erityisesti erilaiset vatsataudit, loiset ja ihosairaudet kasvoivat epidemioiksi malarian ohella, sillä pamflettien lupauksista huolimatta myös puhtaasta juomavedestä oli pulaa. Monet pumput eivät toimineet ja toimivista pumpuista tuleva suodattamaton vesi oli usein likaista ja aiheutti sairauksia. Hygieniaongelmaa ja sairauksia pahensivat käymälöiden puute. Viranomaiset olivat laskeneet yhden käymälän noin kahta sataa asukasta kohden, mikä oli aivan riittämättömän määrä. Käymälöitä ei myöskään tyhjennetty päivittäin, ja ulosteita kerättiin suureen kasaan aivan asutusalueiden viereen. Jopa ruumiden hävittämisestä tuli ongelma, sillä polttopuut olivat niin kalliita, että köyhä hinduväestö ei pystynyt polttamaan kuolleitaan. Näin kaikki, sekä hindut että muu väestö, hautasivat kuolleensa lähistölle. Usein kävi kuitenkin niin, että kulkukoirat ja sakaalit kaivoivat ruumiit ylös ja raahasivat ruumiinkappaleita takaisin siirtokuntaan.³⁵

Asumisolosuhteiden kurjuuden lisäksi uudelleen-asutettua väestöä vaivasivat työhön ja yhteisöön liittyvät ongelmat. Monet asukkaat menettivät työnsä, koska entisille työpaikoille oli uudelleen-asutusalueilta niin pitkä matka, että he eivät joko ehtineet ajoissa perille, pystyneet maksamaan bussimaksuja tai jaksaneet pyöräillä töihin joka päivä. Uusien asuinalueiden lähistöllä ei asunut myöskään rikkaita perheitä, jotka olisivat voineet palkata heidät. Toinen suuri ongelma oli yhteisöjen hajoaminen. Slummialueilla

32. Dayal & Bose 1977, 99.

33. Dayal & Bose 1977, 100, 110–111.

34. Dayal & Bose 1977, 112–116; ks. myös Mehta 1978, 95.

35. Dayal & Bose 1977, 100–116.

oli ollut johtajansa, jotka olivat tosin käyttäneet asukkaita hyväkseen, mutta olleet myös turvana vaara- ja ongelmatilanteissa sekä neuvotelleet tarpeen tullen viranomaisien kanssa. Uusilla asutusalueilla nämä yhteisöt olivat pilkkoutuneet ja hajonneet eivätkä ihmiset tunteneet toisiaan. Tästä johtuen esimerkiksi lainaa lääkärikuluihin tai luottoa ruokaostoksiin oli lähes mahdotonta saada. Paikallisviranomaiset saattoivat käyttäytyä mielivaltaisestikin, uhata hädöllä ja siirroilla, ja asukkaat olivat turvattomia näiden uhkauksien edessä. Heidän täytyi pyrkiä miellyttämään viranomaisia parhaansa mukaan. Nuorisojengit alkoivat terrorisoida asukkaita ja varastella tavaroita, mutta poliisit eivät vastaanottaneet rikosilmoituksia, koska he usein saivat osuutensa varastetusta tavarasta.³⁶

Perhesuunnittelua painostuksen alaisena

Itsenäisen Intian taloussuunnittelun ja viisivuotissuunnitelmien tavoitteena oli ollut väestön elintason parantaminen ja epätasa-arvon vähentäminen tulojen ja omaisuuden jaossa, mutta tavoitteita ei ollut saavutettu 1970-luvun puoliväliin mennessä. Väestön elintaso oli kyllä parantunut, mutta suuri osa ihmisistä oli jäänyt köyhiksi.

Köyhyyden pääsyinä olivat talouden alikehittyneisyys, epätasainen tulojen ja omaisuuden jako sekä suuri väestönkasvu.³⁷ Intian väestö oli alkanut kasvaa 1920-luvulla syntyvyyden pysyessä korkeana mutta kuolleisuuden laskiessa. Maan itsenäistyttyä vuonna 1947 väkiluku oli 345 miljoonaa ihmistä, vuonna 1977 väkiluvun arvioitiin olevan jo 629 miljoonaa. 1970-luvun alkupuoliskolla Intian väestö kasvoi jo 12 miljoonalla ihmisellä vuodessa väestönkasvun ollessa 2 prosenttia per vuosi.³⁸ Sanjay Gandhin etsimä suuren luokan kansallinen ongelma löytyikin perhesuunnittelusta.³⁹

Jo pääministeri Nehrun joulukuussa 1952 Intian parlamentille esittämä ensimmäinen viisivuotissuunnitelma oli sisältänyt suunnitelman

rajoittaa Intian väestönkasvua. 1950-luvun perhesuunnittelukampanjat olivat kuitenkin melko tehottomia, muun muassa ruohonjuuritasolla toimivien terveydenhuollon ja sosiaalityön ammattilaisten puutteen takia. Tästä johtuen sterilisaatiota alettiin paikoin pitää parhaana perhesuunnittelukeinona, ja vuonna 1959 Central Family Planning Board lisäsi satojen sairaaloiden henkilökunnan lukumäärää, jotta sterilisaatioita voitaisiin tehdä enemmän. Sterilisaatiosta tai siihen kannustamisesta alettiin myös maksaa palkkioita matkakulujen tai menetettyjen työtuulojen hyvittämisen muodossa.⁴⁰ Vuonna 1966 Intian terveysministeriö varasi varoja myös suoraan maksuun sterilisaation tai kierukan vastaanottamisesta.⁴¹ Myös keppiä alettiin käyttää porkkanan lisäksi: Maharashtran, Uttar Pradeshin ja Haryanan osavaltiot suunnittelivat äitiyslomien, lainan, apurahojen ja asuntoetujen viemistä yli kaksilapsisilta valtion työntekijöiltä.⁴²

Sterilisaation merkityksen korostumiseen vaikutti se, että ehkäisyvälineet olivat osoittautuneet Intiassa tehottomaksi perhesuunnittelukeinoksi. Kondomeja, kierukoita ja pessaareja oli kokeiltu, samoin rytmimenetelmää ja ehkäisytabletteja, mutta kovin suurta vaikutusta näillä ehkäisymenetelmillä ei ollut saatu aikaiseksi. Parhaimmillaankin niiden teho oli 40–60-prosenttinen.⁴³ Myös perheissä tavanomaiset yhteismakuutilat toivat omat

36. Dayal & Bose 1977, 108, 115–119.

37. V.A. Pai Panandiker, R.N. Bishnoi & O.P. Sharma, *Family Planning under the Emergency. Policy Implications of Incentives and Disincentives*. Radiant Publishers under the auspices of Centre for Policy Research and Family Planning Foundation 1978, 16–19.

38. Panandiker, Bishnoi & Sharm 1978, 15. Ks. myös Mehta 1978, 108–111.

39. Mehta 1978, 114.

40. Connelly 2006, 633, 640, 643.

41. Connelly 2006, 656.

42. Connelly 2006, 660; Davidson R. Gwatkin, *Political Will and Family Planning. The Implications of India's Emergency Experience*. *Population and Development Review* 5:1 (1979), 33–34.

43. Mehta 1978, 113.

Kaksilapsinen perhe oli ihanne poikkeustilan Delhissä. Kuva: Robert Tyabji. Flickr. Creative Commons lisenssi.

hankaluutensa ehkäisyvälineiden säilyttämiseen ja käyttöön. Maaseudulla paras paikka seksuaaliseen kanssakäymiseen oli viljelyksillä ja spontaanisti, jolloin ehkäisyyn eivät olisi pystyneet varautumaan perhesuunnittelusta kiinnostuneetkaan.⁴⁴ Ehkäisytabletit olivat myös kalliita ja riippuvaisia naisten motivaatiosta. Kierukkaa pidettiin vuosina 1964–1965 hyvänä ehkäisykeinona, mutta sen suosio laski nopeasti terveyshaittojen nousua esiin vuonna 1966.⁴⁵

Länsimaat olivat painostaneet pääministeri Indira Gandhia tehostamaan perhesuunnittelua jo ennen poikkeustilan julistamista, ja sen jälkeen painostus sterilisaatio-ohjelman läpiviemiseksi kasvoi. Pääministeri Gandhi suostuteltiin ottamaan sterilisointiohjelma mukaan poik-

keustilan aikaiseen pakettiin. Vastuun tästä hän antoi Sanjay Gandhille.⁴⁶ Tämä ryhtyikin toteuttamaan sterilisointikampanjaa vauhdilla kiinnittämättä huomiota ihmisten opettamiseen, valistamiseen tai suostuttelemiseen. Kansan keskuudessa steriloinnin uskottiin aiheuttavan seksuaalista haluttomuutta sekä miehillä myös seksuaalista kyvyttömyyttä. Muitakin pelkoja oli: leikkauksen ajateltiin voivan aiheuttaa työkyvyttömyyteen johtavaa väsymystä, sisäelinten tulehtumista tai potilaan kuoleman. Vi-

44. Mehta 1978, 113.

45. Connelly 2006, 649–650, 655–656. Ks. myös Gwatkin 1979, 32.

46. Mehta 1978, 114.

ranomaiset ja vapaaehtoiset eivät kuitenkaan juuri pyrkineet hälventämään näitä pelkoja ja huhuja.⁴⁷ Päävastuun ohjelman toteuttamisesta Delhissä kantoivat Kishan Chand, Navin Chawla, Vidyaben Shah ja Ruksana Sultana.⁴⁸ Varakuvernööri Chand perusti talvella 1976 motiivointikomitean, jonka tarkoituksena oli saada Delhin kaupunginhallinnon korkeimmat johtajat ottamaan henkilökohtaista vastuuta sterilointikampanjasta.⁴⁹

Mehtan mukaan sterilointileirit aloittivat toimintansa Delhissä maaliskuun alussa 1976. Dayal ja Bose mainitsevat toiminnan alkaneen jo syyskuussa 1975, jolloin vanhan Delhin alueella sijaitsevassa Kasturba Gandhi -sairaalassa järjestettiin yksi ensimmäisistä sterilointikampanjoista: 425 naista sterilointiin 15 päivän jaksolla. Joulukuun 1975 viikon mittaisen sterilointikampanjan aikana samassa sairaalassa sterilointiin 2 700 henkilöä.⁵⁰ Näillä kampanjoilla oli kuitenkin varhaisempia esimerkkejä ajalta ennen poikkeustilaa: Connelly kirjoittaa Maharashtran osavaltiossa vuonna 1960 järjestetystä viiden viikon intensiivijaksosta, jonka aikana yli 10 000 miestä sterilointiin tätä tarkoitusta varten pystytetyillä leireillä. Kampanjan pohjana oli Intian kolmas viisivuotissuunnitelma, jossa perhesuunnittelulla oli keskeinen osa ja vapaaehtoisten odottamisen sijaan suositettiin ryhmäpaineeseen perustuvia menetelmiä, kuten sterilointileirejä. Jo tällöin tehokkuuden ja nopeuden korostaminen johtivat muun muassa hygieniastandardien laiminlyömiseen.⁵¹ Vuonna 1971 pilotoitiin Keralan osavaltiossa liikuteltaviin kenttäsaaraloihin perustuva "vasektomialeirien" projekti, joka levisi nopeasti ympäri Intiaa. 1970-luvun alussa näillä leireillä sterilointiin useampi miljoona miestä, kunnes terveysongelmat ja maassa levinneet leivottomuudet saivat hallituksen perääntymään.⁵²

Vapaaehtoisia steriloitaviksi oli alkuun vähän, parhaina päivinä muutama kymmenen. Steriloitavat olivat lähinnä köyhään väestöosaan kuuluvia pienipalkkaisia työläisiä, lakaisijoita ja rikshankuljettajia. Palkkioksi he saivat 75

rupiaa⁵³, viikon vapaata töistä sekä purkin kirkastettua voita.⁵⁴ Valtion ja kaupungin työntekijöitä kehoitettiin sterilioimaan itsensä, mutta ainakin alkuun ohjelma perustui vapaaehtoisuuteen. Pakkokeinot otettiin kuitenkin käyttöön jo huhtikuussa 1976 Delhin varakuvernööri Kishan Chandin käskystä. Hän lähetti kaupunginhallinnon eri osastoille, hallintoelimille, kouluihin, yliopistoon ja julkishallinnollisiin yrityksiin tiedotteen, jossa todettiin yksiselkoisesti, että työntekijöiden, joilla oli yli kaksi lasta, olisi hankittava sterilisaatio tai kärsittävä sairaukset. Ohjetta noudattamattomilta evättäisiin ylennykset, työpaikan vakinaistaminen, palkankorotukset, oikeus työsuhdeasuntoon, lainaennakoihin ja vapaisiin. Kahden lapsen vanhempien piti allekirjoittaa sitoumus, jossa he lupasivat rajoittaa lastensa lukumäärän kahteen tai alistua rikkomuksesta seuraavaan rangaistukseen.⁵⁵

DDA alkoi tarjota asuntojaan, talojaan, liikehuoneistojaan ja tonttejaan vain perheille, joissa oli korkeintaan kaksi lasta. Jos lapsia oli vähemmän kuin kaksi, vanhempien oli luvattava rajoittaa lapsiluku kahteen, jos taas lapsia oli jo kaksi, toisen vanhemmista olisi suostuttava sterilointiin, jotta perhe voisi hyötyä DDA:n ohjelmista.⁵⁶ Chandin käskyn mukaan ilmaiset sairaanhoitopalvelut varattiin kaupungin sairaaloissa vain perhesuunnitteluun osallistuville potilaille. Apuna käytettiin säännöstelykortteja, jotka aiemmin

47. Mehta 1978, 114–115; Chandra 2003, 205.

48. Mehta 1978, 115–117.

49. Dayal & Bose 1977, 124–125.

50. Mehta 1978, 118; Dayal & Bose 1977, 123, 130.

51. Connelly 2006, 645.

52. Gwatkin 1979, 33.

53. 75 rupiaa vastasi noin 8,5 USA:n dollaria vuonna 1976, jolloin Intian BKT henkilöä kohden oli 159 USA:n dollaria.

54. Mehta 1978, 118.

55. Mehta 1978, 123. Ks. myös N.D. Rawla & R.K. Mudgal, *All the Prime Minister's Men*. Pankaj Books 1977, 39; Nayantara Sahgal, *A Voice for Freedom*. First published 1977. Hind Pocket Books 1978, 35–36.

56. Dayal & Bose 1977, 131–134, 145; ks. myös Chandra 2003, 203–204.

olivat oikeuttaneet muun muassa ruokaan, kerosiiniin ja hiiliin. Steriloimattomat potilaat joutuivat nyt maksamaan sairaalakäynneistä 5 rupiaa ja sairaalapäivistä 10 rupiaa. Lääkäreitä, sairaanhoitajia ja opettajia houkuteltiin motivoimaan ihmisiä steriloitavaksi palkankorotuslupauksen voimalla. Sairaaloiden henkilökunta perusti omia motivointitoimistojaan ja lähetti apulaisia etsimään vapaaehtoisia steriloitaviksi.⁵⁷ Toista tai kolmatta lastaan synnyttämässä olleet naiset alkoivat pelätä sairaalaan menoa, sillä he pelkäsivät sterilisaatiokiintiötään täyttävien lääkäreiden suorittavan toimenpiteen heille synnytyksen jälkeen.⁵⁸ Steriloimattomille kaupungin köyhille sairaaloista, kouluista ja virastoista tuli vältettäviä paikkoja, joissa sterilisaatio uhkasi. Julkiset paikat ja palvelut eivät olleet enää köyhien käytettävissä ilman pelkoa.⁵⁹

Tilanteen kiristyessä monet kaupungin työntekijät käyttivät puolet palkastaan saadakseen ihmisiä suostuteltua steriloitaviksi ja saadakseen siten oman palkkansa seuraavassa kuussa.⁶⁰ Haastatellessaan ihmisiä eräällä Delhin uudelleenasetusalueella 1990-luvun jälkipuoliskolla Tarlo kohtasi lukuisia julkisen sektorin työntekijöitä – suurin osa heistä alempien kastien hinduja – jotka olivat hankkineet sterilisaation poikkeustilan aikana työstä erottamisen uhalla. Nämä työntekijät olivat alhaisen palkkaluokan ammattiryhmien edustajia kuten lakaisijoita, puutarhureita, puuseppiä, kantajia, purkutyömiehiä ja vedenkantajia. Heidän kohdallaan sopimus julkisen sektorin työnantajan kanssa oli ollut varsin selvä: työntekijät ostivat oikeudet pitää työnsä hankkimalla sterilisaation.⁶¹

Muitakin työntekijöitä painostettiin moninlaisin keinoin: erilaisten lupien, kuten esimerkiksi ajoneuvon kuljetusluvan tai myyntiluvan, uusimisen ehdoksi tuli sterilointitodistus. Kodittomia ja köyhiä pidätettiin syytettyinä irtolaisuudesta ja sellissä vietetyn yön jälkeen heidät vietiin yhteen kaupungin lukuisista sterilointileireistä.⁶² Esimerkiksi eräs Tarlon haastattelema entinen tehdastyöläinen kertoi, että pikkukaup-

pojen pitäjät kertoivat poliisille, missä oli kodittomia ja kadulla nukkujia, jotta poliisi voisi pidättää heidät. Seuraavana päivänä pikkukauppiat menivät poliisilaitokselle ja lupasivat lunastaa kodittomat ulos, jos he suostuisivat steriloitavaksi. Kodittomat pelkäsivät joutuvansa vankilaan ja suostuivat usein sopimukseen. Poliisi sai 10 jokaisesta 50 sterilointilupukkeesta.⁶³

Intian pääsensori kielsi 1. huhtikuuta 1976 lehdistöä julkaisemasta mitään kritiikkiä perhe-suunnittelusta.⁶⁴ Myös hallitus tuki Sanjay Gandhin ohjelmaa, kun keskushallinnon terveys- ja perhe-suunnitteluministeri ilmoitti 16. huhtikuuta uusista valtakunnallisista väestöpolitiikan käytännöistä. Ohjelman keskeisiä piirteitä olivat muun muassa laillisen avioliiton vähimmäisiän nostaminen, steriloinnista maksetun rahallisen korvauksen korottaminen sekä pakollisten sterilointien käyttöönotto, joka jätettiin osavaltioiden hallitusten päätettäväksi ja toteutettavaksi kannusteita ja esteitä myöten.⁶⁵ Vuoden tavoitelukemaksi ilmoitettiin 4 miljoonaa sterilisaatiota.

Sterilointiluvut lähtivät hurjaan kasvuun, kun vastarinta oli vaiennettu. Delhissä steriloitujen luku nousi toukokuussa 1976 30:sta 300:aan päivässä ja 700:aan kesäkuussa. Ohjelma levisi myös muihin Pohjois-Intian osavaltioihin. Sanjay Gandhi yllytti Chandia ja Chawlaa yhä kovempiin tuloksiin ja Mehtan mukaan Delhissä steriloitiin 167 päivässä 167 000 ihmistä.⁶⁶ Lukuja tarkasteltaessa

57. Dayal & Bose 1977, 133, 135; Michael Henderson, *Experiment with Untruth. India under Emergency*. The Macmillan Company of India 1977, 71–72.

58. Dayal & Bose 1977, 138.

59. Tarlo 2003, 160.

60. Dayal & Bose 1977, 130–135, 153–156; Rawla & Mudgal 1977, 39; Sahgal 1978, 35–36; Henderson 1977, 69.

61. Tarlo 2003, 153.

62. Mehta 1978, 123–124.

63. Tarlo 2003, 187.

64. Mehta 1978, 118.

65. Panandiker, Bishnoi & Sharma 1978, 19; Frank 2002, 405.

66. Mehta 1978, 118–119.

on kuitenkin syytä ottaa huomioon Panandikerin, Bishnoin ja Sharman selvitys poikkeustilan aikaisesta perhesuunnittelusta, jonka mukaan tilastoja paranneltiin usein. Listoihin lisättiin keksittyjä henkilöitä ja sterilointitodistuksia myönnettiin myös sterilioimattomille henkilöille.⁶⁷ Virallisetkin luvut ovat näin vain suuntaa-antavia.

Monilla sterilointileireillä operaatioiden tahti kiivastui kesällä 1976 niin suureksi, että hygieniasäädöksistä jouduttiin joustamaan huomattavasti. Instrumentit pestiin vain kuumalla vedellä leikkausten välillä ja niitä käytettiin yhä uudelleen. Instrumentit steriloiitiin vain aamuisin, kaikki yhdellä kertaa. Myös potilasvalinnan tarkkuudessa joustettiin – esimerkiksi potilaiden nuori tai korkea ikä tai yleinen terveydentila saattoi jäädä huomioimatta – eikä minkäänlaisia psykologista hoitoa tai tukea pystytty tarjoamaan vastoin sterilointia koskevia virallisia ohjeita. Jälkihoito jäi usein täysin antamatta.⁶⁸ Operaation sisältöä tai kulkua ei yleensä selitetty potilaille; heille kerrottiin lähinnä, että sterilointi on yksinkertainen, turvallinen ja nopea operaatio, joka estää lastensaannin pysyvästi.⁶⁹

Rawla ja Mudgal kuvaavat kirjassessaan *All the Prime Minister's Men* kuinka ihmisiä otettiin kiinni sattumanvaraisesti kaduilta ja markkinoilta ja vietiin perhesuunnitteluleireihin steriloitavaksi tekemättä eroa nuorten ja vanhojen tai naimisissa olevien ja naimattomien välillä.⁷⁰ Dayal ja Bose eivät kuvaa tämänkaltaisia operaatioita, mutta ne ovat osa poikkeustilamytologiaa. Tarlo päätteli haastattelujensa perusteella, että Delhissä käytettiin harvoin suoraa fyysistä voimaa ihmisten pakottamiseksi steriloitavaksi. Ihmisiä ei niinkään otettu kiinni kaduilta ja toreilta, vaan heitä painostettiin menemään steriloitavaksi.⁷¹ Toisaalta esimerkiksi Delhin lähistöltä, Uttawarin muslimikylästä, on luotettava raportti marraskuun 1976 tapahtumista, jolloin poliisit piirittivät kylän, kokosivat kylän miehet maantielle ja veivät heistä noin 400 steriloitaviksi.⁷²

Delhin ja muun Intian köyhää väestöä ei tule kuitenkaan nähdä vain ylhäältä alas suuntautu-

vien kampanjoiden uhrina, vaikka sekä perhesuunnittelu- että slummien raivauskampanjat kohdistuivatkin ennen kaikkea heihin. Köyhä väestö ei ollut pelkkä passiivisten kärsijöiden ryhmä, niin ahtaalle kuin he monesti joutuivatkin. Esimerkiksi historioitsija Bipan Chandra kirjoittaa köyhien vastarinnasta, mielenosoituksista, mellakoista, pakoyrityksistä ja piilottelusta, yrityksistä taistella sortavaa hallintoa vastaan.⁷³ Tämän lisäksi Delhin (ja muun Intian) köyhät myös hyödynsivät sterilointikannusteita. Eräässä Tarlon arkistosta löytämässä kirjeessä mies, joka kutsui itseään entiseksi perhesuunnittelumotivoijaksi, kertoi suostutelleensa 200 ihmistä steriloitavaksi. Hän kertoi tehneensä tämän saadakseen motivoijalle luvatus 21 neliömetrin tontin ja täyttääkseen velvollisuutensa kansakunnalle.⁷⁴ Tapaus on melko äärimmäinen, mutta esimerkiksi vanhemmat miehet, joilla oli jo aikuisia lapsia, saattoivat suostua poikansa ”motivoimaksi” ja hankkia sterilisaation ja saada näin pojalleen oikeuden tonttimaahan samalla, kun pojan oma hedelmällisyys säilyi.

Keskiluokkainen väestö oli alkuun ollut tyytyväinen poikkeustilaan, siihen, että yhteiskunta toimi sääntillisemmin muutaman vuoden mielenosoitusten ja kampanjoinnin jälkeen. Lakkoja oli vähemmän, hinnat laskivat, perustarvikepula ja korruptio hellittivät, junat kulkivat aikataulussa ja virkamiehet tulivat töihin ajallaan.⁷⁵ Vain harvat viranomaiset erosivat työstään protestina poikkeustilan julkistamiselle, mitä historian tutkija Ramachandra Guha pitää merkinä kes-

67. Panandiker, Bishnoi & Sharma 1978, 146.

68. Dayal & Bose 1977, 150–151. Ks. myös Panandiker, Bishnoi & Sharma 1978, 104, 115, 146; Rawla & Mudgal 1977, 39; Henderson 1977, 65; Chandra 2003, 205.

69. Panandiker, Bishnoi & Sharma 1978, 104.

70. Rawla & Mudgal 1977, 39.

71. Tarlo 2003, 161.

72. Ks. esim. Mehta 1978, 127; Gwatkin 1979, 45–46.

73. Chandra 2003, 206.

74. Tarlo 2003, 107.

75. Ks. esim. Frank 2002, 382–83; Tarlo 2003, 135–136.

kiluokan hiljaisesta poikkeustilan hyväksynnästä.⁷⁶ Hallituksen raportti *Why Emergency?* heinäkuussa 1975 ei vääristellyt tietoja, kun se kuvaili Intian eri yhteiskuntaluokkien edustajien vastaanottaneen myönteisesti poikkeustilajulistuksen ja hallituksen toimet palauttaa maahan järjestys, rauha ja vakaus.⁷⁷ Lopulta kuitenkin pakosteriloinnit käänsivät myös keskiluokan poikkeustilaa vastaan. Tämä kävi selvästi ilmi maaliskuun 1977 vaaleissa, joita on pidetty myös kansanäänestyksenä perhesuunnittelukampanjasta.⁷⁸ Indira Gandhi ja kongressipuolue kärsivät vaalitappion ja Indira ja Sanjay Gandhin poikkeustilan aikaisia toimia ja väärinkäytöksiä alettiin tutkia Janata-puolueen muodostaman uuden hallituksen määräyksestä useassa eri toimikunnassa.

Uusi hallitus alkoi kuitenkin pian rakoilla sisäisten erimielisyyksien vuoksi ja hallituksen virkaan astumisen jälkeen huomattavasti lisääntyneet väkivaltaiset hyökkäykset Intian kastittomia kohtaan söivät sen suosiota. Indira Gandhi taas kunnostautui esiintymällä köyhien ja kastittomien ystävänä.⁷⁹ Vuoden 1978 lopulla Indira Gandhi tuli uudelleen valituksi Intian parlamenttiin, ja vuoden 1980 vaaleissa hän nousi puolueineen voittajaksi. Pääministeriksi nousemaan Indira Gandhi pyrki puhdistamaan oman sekä poikansa julkisuuskuvan poikkeustilan aikaisista tahroista. Emma Tarlo on todennut Sanjay Gandhin kuoleman lento-onnettomuudessa kesäkuussa 1980 ja Indira Gandhin salamurhan lokakuussa 1984 viimeistelleen tämän imagonpuhdistustyön. Rikossyytteet Sanjay Gandhia vastaan unohtuivat hänen kuolemansa jälkeen, kun taas Indira Gandhi kuoli omien henkivartioidensa ampumana ja saavutti näin itsensä uhranneen valtiojohtajan maineen.⁸⁰

Oliko poikkeustila lopulta niin poikkeuksellinen?

Poikkeustilan jälkeinen ”paljastuskirjallisuus” on tyyliältään kiihkeää ja pyrkii paljastamaan ne monet Intian hallinnon, pääministerin ja Sanjay

Gandhin väärinkäytökset, joista lehdistö ei ollut voinut kirjoittaa sensuurin takia. Julkisen sektorin työntekijöiden ja erityisesti köyhän väestön elämä näyttäytyy ahdistavana, painostavana ja heihin kohdistuvat toimet mielivaltaisina. Tavanomaiset demokraattiseen yhteiskuntaan kuuluvat oikeudet oli lakkautettu eikä totuttuihin järjestelmiin, kuten oikeuslaitokseen ja viranomaisien päätöksiä koskevaan valitusmahdollisuuteen, voinut enää luottaa. Ne olivat pitkälti lakanneet toimimasta ja tilalla oli etenkin Delhissä yhden miehen mielivalta sekä häntä miellyttämään pyrkineiden hallinnon johtohahmojen määräysvalta. Tavallisen kansalaisen, erityisesti köyhän, lukutaidottoman kastittoman vaikutusmahdollisuudet edes omaan kohtaloonsa näyttäytyvät aika pieninä. Niitä vaikutusmahdollisuuksia mitä oli, pyrittiin kuitenkin käyttämään hyödyksi, esimerkiksi tontin tai asunnon saamiseksi tai työn vakinaistamiseksi sterilisäätiötä vastaan.

Poikkeustilan aikaiset slummien raivaukset ja painostuksen takia tai pakolla tapahtuneet steriloinnit olivat huomiota herättävän loukkaavia kansalaisen oikeuksien kannalta, mutta eivät kuitenkaan varsinaisesti poikkeuksellisia. Ennen poikkeustilaa, vuosina 1960–1975, vajaat 60 000 perhettä oli uudelleen asutettu Delhissä, kun poikkeustilan 18 kuukautena uudelleen asutettiin ainakin 140 000 perhettä.⁸¹ Sen sijaan Marika Viczianyn mukaan poikkeustilan aikaisen perhesuunnitteluohjelman poikkeuksellisuutta ei voi kiistää, sillä sen aikana poliisit sekä muut julkisen puolen työntekijät osallistuivat useissa osavaltioissa suoraan kampanjaan ”motivoimalla” miehiä hankkimaan sterilisaation. Hän kuitenkin

76. Ramachandra Guha, *India after Gandhi. The History of the World's Largest Democracy*. HarperCollins 2008, 501.

77. *Why Emergency?* (New Delhi: Ministry of Home Affairs, Government of India), 21.7.1975, esipuhe.

78. Guha 2008, 521.

79. Guha 2008, 533–534.

80. Tarlo 2003, 52–53.

81. Tarlo 2003, 140.

kin painottaa, että edeltävän ja seuranneen ajanjakson välistä eroa ei tulisi nähdä liian jyrkkänä: Intian aikaisempikaan syntyvyyden säännöstelyohjelma ei perustunut aitoon vapaaehtoisuuteen.⁸² Etenkin köyhän väestön oli usein hyväksyttävä sterilisaatio, koska he tarvitsivat siitä saatavan palkkion elämiseen. Köyhän ja kouluttamattoman väestön lukutaidottomuus saattoi myös edesauttaa sterilisaation vastaanottamista: steriloitavilla ei aina ollut tietoa toimenpiteen pysyvyydestä tai vaihtoehtoisista ehkäisymenetelmistä. Poikkeuksellista tilanteessa olikin lähinnä slummienraivaus- ja perhesuunnitteluoperaatioiden laajuus ja tehokkuus sekä sterilisaatioiden kohdalla entistä voimakkaampi painostaminen ja pakottaminen.

Vaikka poikkeustila lakkautti kansalaisoikeudet tilapäisesti koko Intian kansalta ja kaikkien yhteiskuntaluokkien edustajilta, ajan autoritaarisesta hallinnosta ja autoritaarisesti läpiviedyistä ohjelmista sekä ylilyönneistä kärsi ensisijassa köyhä, kouluttamaton, alempikastinen väestö. Heidän keskiluokkaa huomattavasti rajallisemmat mahdollisuutensa osallistua kansalaisyhteiskunnan toimintaan heikensivät heidän asemaansa entisestään olosuhteissa, joissa vallanpitäjät päättivät suunnata kansalaisoikeuksia rikkovat toimenpiteensä erityisesti tähän väestönosaan. Poikkeustila toi korostetusti esiin sen, että Intian köyhä väestö oli – ja on vieläkin – vain hatarasti ”oikeuksia omaavia kansalaisia perustuslain tarkoittamassa merkityksessä” eivätkä valtion instituutiot pidä heitä kansalaisyhteiskunnan todellisina jäseninä.⁸³

Forced sterilisations and slum clearances: the poor and the limits of civil rights in Delhi during the Emergency (1975–1977)

The Emergency (26 June 1975–21 March 1977), declared by Prime Minister Indira Gandhi, was a pe-

riod of autocratic rule during which the press was censored, judicial procedures and democratic rights, such as freedom of assembly, were suspended and opposition politicians arrested in India. Slum clearance campaigns and forced sterilisations, which were programmes led by Indira Gandhi's son Sanjay Gandhi and targeted especially at the poor inhabitants of Delhi, constitute some of the worst excesses of the Emergency rule.

In this article I examine the selective use of power and trampling of civil rights by the Indian government during the Emergency and the effect of these on the lives of the poor in Delhi at the time. I also discuss whether this 21-month period was as exceptional a period as is often assumed with regard to the government programmes the poor were subjected to.

Since the Indian press was heavily censored during the Emergency, my primary sources consist of the political exposés and resistance literature that was published right after the end of the Emergency in 1977 and 1978. My main primary source is John Dayal and Ajoy Bose's book *For Reasons of State: The Emergency in Delhi* (1977) which focuses on the lives and experiences of ordinary (poor) people in Delhi during the Emergency.

The article shows that though the suspension of civil rights during the Emergency applied to all citizens of India, all classes of the Indian society, it was mostly the poor population that suffered from it and whose rights were most severely trampled upon by such programmes as forced family planning and slum clearances. The possibilities of the poor to take part in the civil society were much more limited than those of the middle class and in the circumstances in which the oppressive government measures were targeted especially at the poor their possibilities to influence decisions over their own lives were diminished even further.

Keywords: family planning policies, forced sterilisations, slums, censorship, India, 20th century

82. Marika Vicziány, Coercion in a Soft State. The Family-Planning Program of India. Part 1: The Myth of Voluntarism. *Pacific Affairs* 55:3 (1982), 373–375.

83. Chatterjee 2004, 38.

Jari Eloranta ja Pavel Osinsky

Maailmansotien vaikutus vallankumouksiin Venäjällä, Suomessa, Espanjassa ja Kiinassa¹

Vallankumouksia ja sisällissotia on tutkittu ahkerasti eri tieteenalojen piirissä, mutta tutkimus on harvemmin ollut aidosti poikkiteollista. Vertailevan sosiologian ja historian tutkimuksen kautta saadaan uudenlainen kuva siitä, miksi kahdessa keskeisessä 1900-luvun ensimmäisen puoliskon vallankumouksessa – Venäjällä ja Kiinassa – sosialistit/kommunistit voittivat ja miksi kahdessa muussa – Suomessa ja Espanjassa – kommunistit hävisivät.

Vallankumoukset ja sisällissodat ovat keskeisimpiä historian ja yhteiskuntatieteiden tutkimuskohteita. Tutkijoiden kiinnostuksen kohteina ovat olleet sisällissotien syyt ja vaikutukset sekä vallankumousten syy-seuraus-suhteiden analysointi. Tutkimus on ollut ajoittain monitieteistä ja vertailevaa, mutta ei välttämättä tieteen rajoja ylittävää dialogia. Joskus vastaan ovat tulleet metodologiset esteet, kuten esimerkiksi kvantitatiivisten tai kvalitatiivisten metodien suosiminen eri koulukuntien sisällä.²

Vertailevan tutkimuksen tekeminen, etenkin useasta maasta tai alueesta, on hankalaa jo käytännön syistä. Usean kielen hallinta on vaativaa, ja historiantutkijat ikävä kyllä edelleen pyrkivät tekemään työtään yksin, vaikka tutkijaryhmistä ja muista yhteistyön muodoista on tullut tavallisia. Jo kahden maan historiallisten rakenteiden ja tapahtumien analysointi tuottaa kuitenkin uudenlaisia näkökulmia tutkimukseen.³ Useat esimerkiksi Venäjän vallankumousta koskevat narratiivit esittävät vuoden 1917 vallanku-

mouksen historiallisesti väistämättömänä. Silti muut maat, jotka olivat kokeneet samankaltaisen sosioekonomisen kehityksen, eivät välttämättä ajautuneet vallankumoukseen. Miksi? Ainoastaan vertaileva tutkimus voi antaa vallankumouksen syistä kokonaisuutena koherentin selitysmallin.

Tämän artikkelin tarkoituksena on esittää uusia näkökulmia siitä, miksi jotkut sosialistiset (tai myöhemmin kommunistiset) vallankumoukset (tai sisällissodat, jotka olivat usein osa samaa prosessia) johtivat vallankumouksellisten voittoon, mutta toiset epäonnistuivat. Tarkastelun kohteena ovat 1900-luvun ensimmäisen puoliskon vallankumoukset, emmekä suinkaan väitä artikkelissa korostettujen tekijöiden pätevän muihin, vaikkapa toisen maailmansodan jälkeisiin sosialistisiin/kommunistisiin vallankumouksiin.⁴

1. Artikkelin perustuu osaltaan tekijöiden kahteen pidempään artikkeliin sekä Elorannan tutkimuksiin maailmansotien taloudellisesta merkityksestä.

2. Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge University Press 2008; Elisabeth Wood, *The Social Processes of Civil War. The Wartime Transformation of Social Networks*. *Annual Review of Political Science* 11 (2008), 539–561. Tutkimussuuntauksien välisistä hankuksista ks. etenkin Paul Collier & Anke Hoeffler, *On Economic Causes of Civil War*. *Oxford Economic Papers* 50:4 (1998), 563–573; James Fearon & David Laitin, *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*. *American Political Science Review* 97 (2003), 75–90; Roy Licklider, *The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945–1993*. *American Political Science Review* 89:3 (1995), 681–690; Stephen Shellman, Clare Hatfield & Maggie Mills, *Disaggregating Actors in Intranational Conflict*. *Journal of Peace Research* 47 (2010), 83; Cameron Thies, *Of rulers, rebels, and revenue. State capacity, civil war onset, and primary commodities*. *Journal of Peace Research* 47:3 (2010), 321.

3. Ks. esim. Jürgen Köck, *Comparison and Beyond*. *History and Theory* 42:1 (2003), 39–44; James Mahoney & Dietrich Rueschemeyer, *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge University Press 2003.

4. Haluamme kiittää referettä seuraavasta huomiosta. Tässä artikkelissa käytetään pääosin termejä sosialistinen tai kommunistinen, vaikka esimerkiksi Espanjan tapauksessa voitaisiin puhua ehkä korrektemmin sosialidemokraateista, kommunisteista ja tasavaltalaisista. Usein jopa tämänkaltaisen jako voi olla liian kokonaisvaltainen, sillä

Sotien vaikutusten tutkimus ja niiden liittäminen vallankumousten dynamiikkaan ei ole varsinaisesti uusi näkökulma. Esimerkiksi Theda Skocpolin valtiosidonnainen vallankumousten selitysmalli perustui pääosin Venäjän ja Kiinan vallankumouksiin. Skocpolin mukaan ulkopuoliset paineet heikensivät Romanovien ja Qing-hallitsijoiden imperiumeja ja mahdollistivat talonpoikien⁵ nousun maataomistavia eliittejä ja byrokraatteja vastaan 1900-luvun alkupuolella. Vallankumoukselliset ryhmät käyttivät syntyneitä tilannetta hyväkseen.⁶ Skocpol ei kuitenkaan pitänyt sotia keskeisenä kausaalisenä tekijänä vallankumouksissa, mikä osaltaan johtui hänen valikoimistaan tapauksista. Hän korosti myös liikaa väkivallan muotojen eroja Venäjän ja Kiinan vallankumousten välillä. Esimerkiksi bolševikkien voiton takana oli ennemminkin heidän kykynsä haalia useita yhteiskunnallisia ryhmiä poliittikkansa ja sotakoneiston taakse kuin

kyseisten ryhmien sisällä saattoi olla useita kilpailevia ryhmittymiä. Toisaalta vertailujen tekeminen, vakiintuneiden sosiologisten termien pohjalta, on usein yleistävää, mikä on myös meidän ratkaisumme.

5. Talonpoika ei ole käsitteenä yksiselitteinen. Esimerkiksi suomalainen 1800-luvun lopun talonpoika oli hyvin erilaisessa asemassa sekä sosiaalisesti että taloudellisesti kuin kiinalainen 1930-luvun talonpoika. Erot maatalousväestön sisällä saattoivat olla huomattavia. Historiallisesti tämän termin käyttäminen on jossain määrin harhaanjohtavaa, mutta käytämme sitä kuvaamaan maatalouden valtaväestöstä, jolla oli jonkinasteinen omistusoikeus viljelemäänsä maahan. Typologioista, määritelmistä ja maatalousväestön heterogeenisyydestä ks. esim. Sidney W. Mintz, A Note on the Definition of Peasantries. *The Journal of Peasant Studies* 1 (1973), 91–106. Pyrimme, kontekstista riippuen, huomioimaan myös muun maatalousväestön, joilla siis tavallisesti ei ollut virallista omistusoikeutta maahan, kuten esimerkiksi torppareilla Suomessa.

6. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*. Cambridge University Press 1979.

7. Ks. erityisesti Marc Ferro, *October 1917. A Social History of the Russian Revolution*. Routledge 1980; Orlando Figes, *A People's Tragedy. The Russian Revolution, 1891–1924*. Penguin 1996; Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921*. Harvard University Press 2002; W. Bruce Lincoln, *Red Victory. A History of the Russian Civil War, 1918–1921*. Da Capo Press 1999; Donald Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War. Politics,*

erityisen keskittynyt ja tehokas hallinnollinen väkivalta.⁷

Uudemmassa rakenteellisessa historian ja sosiologian tutkimuksessa korostetaan sotien teoreettista ja empiiristä vaikutusta. Talous- ja poliittiset historioitsijat, kuten Niall Ferguson, David Bell ja Mark Harrison, ovat korostaneet sotia yhteiskuntia perusteellisesti muuttavina tapahtumina, etenkin jos on kyseessä niin sanottu totaalinen sota, joka vaatii kaikkien resurssien mobilisoinnin sekä murentaa voimassaolevia rakenteita.⁸ Sotien vaikutuksiin perustuvat sosialististen/kommunististen vallankumousten selitysmallit eivät hyväksykään vallankumousten vääjäämättömyyttä. Vaadittiin massiiviset ja pitkittyneet maailmansodat, jotka sitten laukaisivat vallankumoukset ja sisällissodat. Samaten totaalisen sodankäynnin tuomat sosiaaliset ja taloudelliset häiriöt rohkaisivat kollektiivista liikehdintää eri väestöryhmissä.⁹

Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917–1922. Princeton University Press 2002; Ronald Grigor Suny, Revision and Retreat in the Historiography of 1917. *Social History and its Critics. Russian Review* 53 (1994), 165–182; Rex A. Wade, *The Russian Revolution, 1917*. Cambridge University Press 2000.

8. Niall Ferguson, *The Cash Nexus. Money and Power in the Modern World, 1700–2000*. Basic Books 2001; Niall Ferguson, *The War of the World. Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*. Penguin Press 2006; Mark Harrison (toim.), *The Economics of World War II. Six Great Powers in International Comparisons*. Cambridge University Press 1998a; David Bell, *The First Total War. Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know It*. Houghton Mifflin Harcourt 2007. Tietyissä mielessä kyseiset tutkijat ovat jatkaneet Charles Tillyn kartoittamalla tiellä, tosin tuoden etenkin taloudelliset ”rakenteet” tutkimuksen keskiöön. Rakenteiden määrittäminen ei ole kuitenkaan yksiselitteistä, kuten esim. Pertti Haapala on tuonut ansiokkaasti esiin Suomen osalta. Ks. Pertti Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Painatuskeskus 1995.

9. Michael Mann, *The Sources of Social Power. Volume 3. Global Empires and Revolution, 1890–1945*. Cambridge University Press 2012; Pavel Osinsky, War, State Collapse, Redistribution. Russian and German Revolutions Revisited. *Political Power and Social Theory* 19 (2008), 3–38; Pavel Osinsky, Modernization Interrupted? Total War, State Breakdown, and the Communist Conquest of China. *Sociological Quarterly* 51 (2010), 576–599.

Sotien vaikutuksia korostava näkökulma ei ole kaiken kattava vallankumousten teoria, vaan lähinnä 1900-luvun alkupuolen maailmansotien aikaan sopiva selitysmalli.¹⁰ Maailmansotien katastrofaaliset vaikutukset nopeuttivat ja voimistivat vallankumouksellisia tendenssejä, etenkin sosialististen tai muiden ääriliikkeiden radikaalien ryhmien osalta.¹¹ Samaan aikaan osui myös ensimmäinen niin sanottu demokratian aallon nousu ja lasku, noin 1910-luvulta 1940-luvun loppulle. Ensimmäinen maailmansota lisäsi uusien demokratioiden määrää rajusti, mutta 1930-luvulla tapahtui vähintään yhtä dramaattinen täyskäännös.¹² Maailmansodilla oli siis monisyinen ja voimakas vaikutus poliittisten järjestelmien kehitykseen tällä ajanjaksolla.

Miksi vallankumous päättyi Venäjällä ja Kiinassa sosialistien voittoon, kun taas Suomessa ja Espanjassa sosialistit/kommunistit epäonnistuvat 1900-luvun ensimmäisen puolivuosisadan aikana? Tutkimuksen valtavirrasta voidaan nostaa esiin kolme keskeistä teoreettista väittämää, joiden soveltuvuutta tässä artikkelissa käsitellään. Ensinnäkin, maailmansotiin liittyvät mobiilisaatiot ja valtioiden romahdukset tuottivat ti-

lanteen, jossa onnistuneet sosialististen ryhmien vallankaappaukset olivat mahdollisia. Toiseksi, vallankumoukselliset (tai vastavallankumoukselliset), jotka käyttivät tätä tilannetta hyväkseen, pystyivät lyömään vihollisensa ainoastaan, jos he rakensivat liittoutuman väestön suurimman osan, maatalousväestön, kanssa. Kolmanneksi, talonpoikia ja muuta maalaisväestöä ei voitu pakottaa liittolaisiksi – heidät voitettiin vallankumouksellisten puolella erilaisilla lupauksilla, kuten maan uudelleenjaolla ja diktaatturin purkamisella.¹³

Maailmansotien tuomat taloudelliset ja sosiaaliset muutokset

Lukuisten taloushistorioitsijoiden mielestä 1900-luku on monien modernisaatioprosessien kulminaatio, mukaan lukien teollisten vallankumousten, sodankäynnin teorian ja käytännön, ensimmäisen varsinaisen globalisaation aallon, teknologisen kehityksen sekä yhteiskuntien rakenteellisten muutosten vaikutukset. Tietyissä mielessä vastakkaisesta näkökulmasta 1900-luku näyttää kansanmurhien ja toistuvien sotien aikakaudelta, kuten esimerkiksi Eric Hobsbawm on todennut.¹⁴ Saman vuosisadan aikana koet-

10. Historiasidonnaisesta vertailevan sosiologian teorias-
ta ks. Jeffery Paige, *Conjuncture, Comparison, and Conditional Theory in Macrosocial Inquiry*. *American Journal of Sociology* 105 (1999), 781–800. Instituutioiden historiasidonnaisuudesta ks. erityisesti Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press 1990; Paul David, *Path Dependence, Its Crisis and the Quest for 'Historical Economics'*. Teoksessa P. Garrouste & S. Ioannides (toim.) *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas. Past and Present*. Edward Elgar Publishing 2001; Juha-Antti Lamberg et al., *Stakeholder Management and Path Dependence in Organizational Transitions*. *Management Decision* 46:6 (2008), 846–863.

11. Esim. Osinsky 2010, 580–582.

12. Samuel Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press 1991; Jari Eloranta & Mark Harrison, *War and Disintegration, 1914–1950*. Teoksessa Stephen Broadberry & Kevin O'Rourke (toim.) *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Volume 2. 1870 to the Present*. Cambridge University Press 2010.

13. Espanja on valittu mukaan sen vuoksi, että siellä syntyi vallankumouksellisten prosessien myötä todellinen sisällissota. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan käsitellä Saksassa tapahtunutta vallankumousyritystä 1918–1919, sillä se ei koskaan kehittynyt varsinaiseksi sisällissodaksi. Ks. etenkin Pierre Broué, *The German Revolution, 1917–1923*. Brill 2005; Francis Carsten, *Revolution in Central Europe. 1918–1919*. Temple Smith 1972; Arthur Ryder, *The German Revolution of 1918*. Cambridge University Press 1967. Valansiirto tilapäiselle hallitukselle marraskuussa 1918 tapahtui rauhanomaisesti. Hallituksen ja kapinallisten väliin yhteenotto muuttui väkivaltaiseksi vasta vuoden 1919 alussa, mutta silloinkaan yhteenotoissa ei käytetty laajoja sotilaallisia voimavaroja tai joukko-osastoja. Ks. Stanley Payne, *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge University Press 2011, 73–74.

14. Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes. A History of the World, 1914–1991*. Vintage Books 1996; Charles Tilly, *Coercion, Capital and European states, AD 990–1990*. Blackwell 1990; Ferguson 2001; Ferguson 2006.

tiin historian nopeinta talouskasvua ja elintasonousi dramaattisesti lähes kaikkialla. Mikä selittää tämän paradoksin?

Maailmansodat olivat eittämättä historian brutaaleimmat ja kalleimmat konfliktit. Se ei silti tarkoita, että ne olivat 1900-luvun ainoat merkittävät muutokset. Esimerkiksi toinen maailmansota katkaisi Euroopan konfliktien tradition Ranskan ja Saksan välillä ja johti epäsuorasti Euroopan integraatioon 1950-luvulla. Samaten hyvinvointivaltioiden muodostaminen sai maailmansodista vahvan kimmokkeen. Ensimmäisessä maailmansodassa yli kolmekymmentä maata soti keskenään pääosin erilaisten liittoutumien pohjalta aiheuttaen yli 20 miljoonaa ennenaikaista kuolemaa. Toinen maailmansota oli vieläkin suurempi konflikti, jossa yli 60 maata osallistui sotaan ja yli 55 miljoonaa ihmistä sai surmansa.¹⁵ Silti teknologinen kehitys oli nopeaa koko 1900-luvun ajan ja mahdollisti elintason huikean nousun vuosisadan loppua kohti.¹⁶ Maailmansodilla oli siis joitain positiivisiakin vaikutuksia, kuten esimerkiksi teknologian kehityksen nopeutuminen sekä demokratian lisääntyminen (aalloittain), vaikka kokonaisvaikutus oli toki taloudellisesti ja poliittisesti negatiivinen.

Miten maailmansodat edesauttoivat sosialistisia tai kommunistisia vallankumouksia? Suurimpia tekijöitä lienevät maailmansotien vaatimat käsittämättömät resurssit, mobilisaatio sekä poliittisten ja sosiaalisten rakenteiden romahtaminen. Esimerkiksi ensimmäisestä maailmansodasta muodostui pitkä konflikti, Euroopan valtioiden ennako-odotuksista huolimatta. Sodankäynnistä juoksuhaudoissa tuli länsirintamalla erittäin kuluttavaa ja kallista. Itärintaman liikkuvammista taisteluista muodostui erityisen tuhoisia kaikille osapuolille ja kuvaavaa on, että Euroopan siirtomaavaltiot joutuivat mobilisoidaan myös siirtomaitaan, jotta sotakoneisto ja valtaväestö saatiin pidettyä sodassa mukana. Sodan taloudelliset menetykset nousivat melkein 700 miljardiin (vuoden 1938) USA:n dollariin.¹⁷

Maat joutuivat mobilisoidaan paitsi miehiä (rintamalle) ja naisia (tehtaisiin) myös taloudellisia resursseja sotaa varten. Ensimmäinen maailmansota oli erityisen tuhoisa Venäjälle, joka menetti absoluuttisesti eniten miehiä sodassa. Venäjän talouskin ajautui syöksykierteeseen tappiollisen sodan loppuvaiheissa.¹⁸

Charles Feinstein ja monet muut tutkijat ovat korostaneet, että ensimmäisellä maailmansodalla oli neljä suoraa taloudellista vaikutusta: 1) kaksi nopeaa ulkoista shokkia, jotka juontuivat kysynnän ja tarjonnan vääristymistä ja vaikeuksista; 2) taloudellinen toimintaympäristö vaikeutui, kun esimerkiksi palkkojen joustovara oli pienentynyt; 3) heikommat julkisen talouden toimintaympäristöt, sillä kohonneet julkiset menot ja räjähdysmäisesti kasvaneet velat jouduttiin hoitamaan pääosin samalla verotuksen tasolla kuin ennen sotaa; 4) kansainvälisen rahajärjestelmän eli niin sanotun klassisen kultakannan

15. Stephen Broadberry & Mark Harrison, *The Economics of World War I. An Overview*. Teoksessa Stephen Broadberry & Mark Harrison (toim.) *The Economics of World War I*. The Cambridge University Press 2005.

16. Alexander Field, *The Most Technologically Progressive Decade of the Century*. *American Economic Review* 93 (2003), 1399–414; J. Bradford DeLong, *Cornucopia. The Pace of Economic Growth in the Twentieth Century*. *NBER Working Papers*. National Bureau of Economic Research 2000.

17. Broadberry & Harrison 2005; Jari Eloranta, *Armaments and the Economy*. Teoksessa Roderick Floud, Jane Humphries & Paul Johnson (toim.) *The Cambridge Economic History of Modern Britain*. Cambridge University Press 2014 (ei vielä julkaistu). Mobilisaation ja demobilisaation eri ulottuvuuksista ks. etenkin Jari Eloranta, *Sotien taakka. Makrotalouden ongelmat ja julkisen talouden kipupisteet maailmansotien jälkeen*. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodasta selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. SKS 2007. Sodilla on yleensä aina negatiivinen vaikutus taloudelliseen kehitykseen ks. esim. Todd Sandler & Kevin Hartley, *The economics of defense*. Cambridge Surveys of Economic Literature. Cambridge University Press 1995; Eloranta 2007; Broadberry & Harrison 2005.

18. Eloranta & Harrison 2010.

ongelmat.¹⁹ Barry Eichengreenin mukaan ensimmäinen maailmansota myös murskasi kaksi sotaa edeltäneen taloudellisen järjestelmän peruspilaria: uskottavan rahajärjestelmän ja luottamuksen valtioiden väliseen taloudelliseen yhteistoimintaan.²⁰

Maailmansodat olivat monien rakenteiden kautta kiinteästi sidottuja toisiinsa, mutta toinen maailmansota oli vieläkin suurempi konflikti kuin ensimmäinen. Valtiot olivat myös valmistautuneet sotaan paremmin, ja resursseilla oli jälleen erittäin suuri merkitys. Vuosina 1939–1942 akselivaltioilla oli etulyöntiasema sekä strategisesti että taloudellisilla resursseilla mitattuna. USA:n ja Neuvostoliiton liittymisen myötä liittoutuneet saavuttivat selvän kokonaistaloudellisen edun vihollisiinsa nähden. Esimerkiksi vuonna 1943 liittoutuneiden yhteenlaskettu BKT oli 2 223 miljardia (vuoden 1990) dollaria, kun akselivaltioiden BKT oli vain 895 miljardia. ”Rikkaat” länsivaltiot pystyivät mobilisoimaan enemmän resursseja sodankäyntiin, ja myös Neuvostoliiton mobilisaatio oli tehokasta – vaikka itse asiassa Neuvostoliitto pystyi välttämään totaalisen romahduksen ainoastaan autoritäärisen ja osaltaan patrioottisen mobilisaation sekä länsimaiden avun turvin.²¹

Maailmansodat synnyttivät otolliset olosuhteet vallankumouksille, joista kaikki eivät onnistuneet, osa ei edennyt edes paljon alkua pidemmälle. Suurimpia syytä vallankumousten alkamiselle olivat massiivinen mobilisaatio ja sen luomat lieveilmiöt.²² Diktaattorit ja monarkit joutuivat mobilisoimaan miljoonia miehiä sekä organisoimaan koko yhteiskunnan sotia varten.²³ Tämä herätti usein kiivastakin vastustusta, etenkin suurten tappioiden jälkeen, mutta samalla se lopetti ylimmän luokan väkivallanmonopolin lopullisesti. Monissa maissa sotilaat kääntyivät hallitsijoita vastaan, kun tappiot tai pula ruoasta saavuttivat kriittisen pisteen. Vallankumoukset ja sisällissodat saivat kouluteuista sotilaista motivoituneen ja koulutetun ydinjoukon.

Mobilisaatiot rikkoivat epäyhtenäisten valtioiden sosiaalisia rakenteita vieläkin tehokkaammin kuin vakiintuneiden demokratioiden. Pakollinen liikekannallepano imaisi miljoonia miehiä paikallisyhteisöistä. Viranomaiset joutuivat järjestämään näiden miesten ruokinnan, koulutuksen, kuljetuksen ja aseistuksen, ja palvelu armeijassa irrotti useimmat paikallisten traditioiden vaikutuspiiristä. Vaikka armeija pyrki luomaan hierarkioita ja patriotismia, tietyissä tilanteissa moraalilla romahti ja hierarkiat purkautuivat, etenkin toistuvien tappioiden jälkeen. Samaten valtion auktoriteetin heikentyminen vaikutti miehistön moraalisiin. Turhautuminen saattoi johtaa mellakoihin ja valtiokoneiston romahuttamiseen. Vallan tyhjiössä koulutetut ja aseistautuneet sotilaat muodostivat keskeisen uuden haastajan.²⁴

Vallankumoukset myös viimeistään lopettivat keski- ja yläluokan monopolin ideologisessa

19. Charles Feinstein, Peter Temin & Gianni Toniolo, *The European Economy Between the Wars*. The Oxford University Press 1997, 12–14, 20–25.

20. Barry Eichengreen, *Golden fetters. The gold standard and the Great Depression, 1919–1939*. NBER series on long-term factors in economic development. Oxford University Press 1992.

21. Mark Harrison, *The Economics of World War II. An Overview*. Teoksessa Mark Harrison (toim.) *The Economics of World War II. Six Great Powers in International Comparisons*. Cambridge University Press 1998b.

22. Niall Ferguson, *The Pity of War*. Basic Books 1999; Stig Förster, Introduction. Teoksessa Roger Chickering & Stig Förster (toim.) *Great War, Total War. Combat and Mobilization on the Western Front, 1914–1918*. Cambridge University Press 2000; Martin Van Creveld, *World War I and the Revolution in Logistics*. Teoksessa Roger Chickering & Stig Förster (toim.) *Great War, Total War. Combat and Mobilization on the Western Front, 1914–1918*. Cambridge University Press 2000.

23. Ks. etenkin Broadberry & Harrison 2005.

24. Valtioiden romahduksista ks. esim. Randall Collins, *Macrohistory. Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford University Press 1999; Jack Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. University of California Press 1991; Jeff Goodwin, *No Other Way Out. States and Revolutionary Movements, 1945–1991*. Cambridge University Press 2001; Haapala 1995.

kilpailussa. Taloudellisten kriisien syveneminen ja pitkittyminen sekä sosiaalisen eriarvoisuuden lisääntyminen kasvattivat sosialistisen retorikan suosiota ja johtivat yhä radikaalimpien puolueiden syntyyn. Tässä kontekstissa valtiovallan romahdus ei välttämättä tarkoittanut sitä, että sosialistiset ryhmät olisivat olleet automaattisesti etulyöntiasemassa romahduksen jälkiselvittelyissä. Monessa osin Eurooppaa maltilliset sosialistit pystyivät säilyttämään asemansa työväestön suosiossa ja onnistuivat muodostamaan hallituksia muiden puolueiden kanssa romahduksen jälkeen. Maissa joissa maltilliset puolueet ja ryhmät olivat eripuraisia ja yhteistyökyvyttömiä, radikaalit ryhmät onnistuivat tavoitteissaan paremmin. Silti sosialistiset ryhmät (tai kommunistit) eivät välttämättä aina voittaneet sisällissotaa. Seuraavassa tarkastelemme lyhyesti ensin onnistunutta Venäjän vallankumousta ja siihen monin tavoin liittyvää Suomen sisällissotaa, jonka punaiset kuitenkin hävisivät. Sen jälkeen analysoimme Espanjan sosialistien tappiota 1930-luvulla ja Kiinan kommunistien voittoa 1940-luvulla.

Sotilaiden ja talonpoikien liittouma vallankumouksen onnistumisen pääasiallisena selittäjänä?

Maanomistuksen jakautuminen on ollut pitkään historiassa vaikea sosiaalinen ja taloudellinen ongelma. Ratkaisematon maakysymys on usein koostunut seuraavista tekijöistä: 1) yläluokan taloudellisesta ja poliittisesta ylivallassa talonpoikiin nähden, sekä heidän eristäytymisestään muista yhteiskuntaluokista; 2) valtion instituutionaalista tuesta tälle yhteiskunnalliselle tilanteelle; 3) maaorjuuden tai maatalouden alhaisen tuottavuuden vaikutuksista köyhemmälle väestölle; 4) talonpoikien kollektiivisesta toiminnasta ylempien luokkien koettuja vääryyksiä vastaan.²⁵ Vaikka talonpojat tai maatalousväestö yleensä ovat varsin usein nousseet kapinaan ylempiään vastaan, on myös tärkeää ymmärtää tällaisen liikehdinnän perinteiset rajat. Useim-

mat kapinoista koskivat nimenomaan paikallisia asioita ja tarkoituksena oli palauttaa perinteiset/hyväksytyt säännöt, jotka esimerkiksi luonnon katastrofi tai sota oli muuttanut. Suurin osa 1900-luvun vallankumouksista oli myös lähtöisin kaupungeista, ei niinkään maaseudulta.²⁶

Kaikissa neljässä tapauksessa – eli Venäjän vallankumous ja sisällisota (1917–1921), Suomen sisällissota (1918), Espanjan sisällissota (1936–1939) ja Kiinan sisällissota (tai sen kiihkein vaihe, 1946–1949) – maailmansodilla oli jonkinlainen vaikutus konfliktien syntyyn tai etenemiseen. Mobilisaatiolla ja osallistumisella sotaan oli keskeinen suora vaikutus vallankumouksen onnistumiselle: Suomi oli vain epäsuorasti osallisena ensimmäisessä maailmansodassa ja Espanja ei ollut siinä lainkaan mukana. Feodalismin kaltaisilla instituutioilla oli edelleen luja ote Venäjän, Espanjan ja Kiinan yhteiskunnista ennen vallankumousta, mutta ei oikeastaan enää Suomessa. Suomen torpparijärjestelmä ja yleensä tilattoman väestön asema erosi kuitenkin monella tavalla varsinaisesta feodalismita, esimerkiksi väestön liikkumisen ja työolosuhteiden osalta. Näillä kahdella tekijällä, mobilisaatiolla ja maailmansotiin osallistumisella oli suuri vaikutus vallankumouksen menestykseen, vaikka emme suinkaan väitä näiden olleen ainoita esimerkiksi vallankumousten syntyyn tai raujuuteen vaikuttavia tekijöitä.

Tapaus Venäjä: Maailmansodan romahdus ja maatalousväestön merkitys

Bolševikkien vallankumousta vuonna 1917 ei voida selittää ilman yhteyttä ensimmäiseen maailmansotaan. Vallankumous oli toki lähellä jo ennen sotaakin, esimerkiksi vuosina 1904–1905, jolloin valtion romahdus oli tappiollisen

25. Poliittisesta vastustuksesta ks. esim. John Foran, *Taking Power* (esimessä mi Saksassa marr: *On Origins of Third World Revolutions*, Cambridge University Press 2005).

26. Vrt. Lucien Bianco, *Peasants Without the Party. Grass-root Movements in Twentieth-Century China*. M.E. Sharpe 2001; Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels*. Praeger 1959.

sodan ja yhteiskunnallisen liikehännän takia lähellä. Sota ajoi valtion syvään taloudelliseen ja sosiaaliseen kriisiin sekä horjutti keskeisiä instituutioita, kuten armeijaa. Venäjä mobilisoi noin 15 miljoonaa miestä sotaan varten, enemmän kuin mikään muu sotaan osallistunut maa. Huonon organisaation, puutteellisen varustuksen ja epäpätevien upseerien takia joukot kärsivät taisteluissa useita isoja tappioita. Valtion vastaus tähän oli mobilisoida vieläkin enemmän miehiä. Ensimmäinen maailmansota pysäytti maailmankaupan lähes kokonaan, mikä alkoi pian vaikuttaa myös kaupunkiväestön elintasoon. Ruokapulan takia talvena 1916–1917 monta sataa tuhatta ihmistä protestoi sotaan ja monarkiaa vastaan Venäjän kaupunkien kaduilla. Ensimmäinen vaihe vallankumouksessa oli helmikuun vallankumous, jolloin tsaari Nikolai II joutui luopumaan vallasta.²⁷

Kaikki valtion organisaatiot – byrokraatia, poliisi, armeija ja kirkko – romahtivat jossain määrin monarkian myötä. Useat Venäjän provinseista ja alueista julistivat vuonna 1917 autonomian ja jopa pyrkivät irtautumaan valtiosta.²⁸ Bolševikkien valtaannousun taustalla olivat radikalisoituneet työläiset ja sotilaat, jotka olivat irtautuneet valtion kontrollista tämän romahduksen sekä armeijan tappioiden takia. Se ei kuitenkaan riittänyt vallankumouksen onnistumiseksi, sillä Venäjä oli pääosin maatalousmaa, jossa talonpojat ja maatyöläiset muodostivat noin 85 prosenttia väestöstä. Maanomistus oli kuitenkin paljolti yläluokan kartanomistajien ja varakkaiden talonpoikien käsissä, mikä aiheutti koko ajan mellakoita ja protesteja.²⁹ Kun vallankumous saavutti kriittisen vaiheen, bolševikit pyrkivät systemaattisesti hankkimaan talonpojat puolelleen. Leninin hallinnon ensimmäisten hyväksytyjen lakien joukossa oli asetus yksityisen maanomistuksen loppumisesta ja maan jakamisesta maatalousväestölle paikallisten komiteoiden kautta. Tästä tuli bolševikkien ja talonpoikien liiton usein jossain määrin horjuva peruskivi.

Bolševikkien massiivinen ja väkivaltainen kampanja mobilisoida kaikki mahdolliset resurssit vallankumouksen tueksi ei suinkaan tehnyt heistä suosittuja maaseudulla. Monissa provinseissa talonpojat kapinoivat mobilisaatiota vastaan.³⁰ Sekä punaiset että valkoiset joukot käyttivät väkivaltaa kutsuntojen toimeenpanemiseksi.³¹ Väkiältä ei kuitenkaan saavuttanut toivottuja tuloksia. Esimerkiksi joillakin rintamalla punaiset menettivät jopa 80 prosenttia uusista sotilaista karkureina ja väkisin väräytyivät välttämättä suostuneet taistelemaan.³²

Toisaalta talonpoikien suhtautuminen valkoisiin oli vieläkin negatiivisempaa. Valkoiset symboloivat vanhaa vihattua hallintoa, ja he kohtelivat maatalousväestöä halveksuvasti. Käytännön tasolla valkoiset usein auttoivat entisiä maanomistajia saamaan maansa takaisin sekä rankaisivat maita valloittaneita talonpoikia. Punaiset eivät myöskään yleensä rankaisseet kollektiivisesti yhteisöjä vastavallankumouksen nimissä, kun taas valkoiset monesti tuhosivat kokonaisia kyliä.³³ Erityisesti vuonna 1919, vallankumouksen kriittisessä vaiheessa, maatalousväestön tehokas mobilisaatio auttoi bolševikkeja. Puna-armeijan koko kaksinkertaistui tammi-

27. Peter Gatrell, *Russia's First World War. A Social and Economic History*. Pearson 2005.

28. Figes 1996, 359.

29. Esim. Steve Smith, "Moral Economy" and Peasant Revolution in Russia, 1861–1918. *Revolutionary Russia* 24:2 (2011), 143–171.

30. Vladimir Brovkin, *Behind the Front Lines of the Civil War*. Princeton University Press 1994; Taisia Osipova, *Rossiiskoe krest'ianstvo v revolyuzii i grazhdanskoi voine*. Strel'tetz 2001; Raleigh 2002.

31. Alter Litvin, *Krasnyi i belyi terror v Rossii. 1918–1922 gg*. EKSMO 2004.

32. Orlando Figes, *Peasant Russia, Civil War. The Volga Countryside in Revolution*. Oxford University Press 1989; Orlando Figes, *The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War. Past & Present* 129 (1990), 168–211; Viktor Kondrashin, *Krest'ianstvo Rossii v Grazhdanskoi voine*. ROSSPEN 2009.

33. Litvin 2004. Väkivallan eri muodoista ks. Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge University Press 2008.

kuussa Koltšakin hyökkäyksen aikana ja sama tapahtui kesällä Denikinin Moskovan kampanjan aikana. Syksyllä 1919 puna-armeijassa oli lähes kolme miljoonaa miestä kun valkoisten (yksittäisten) armeijoiden koko ei ylittänyt 250 000 miestä.³⁴ Punaiset siis onnistuivat mobilisimaan maatalousvaltaisen Venäjän valtaväestön paremmin ja siksi lopulta voittivat sisällissodan.

Tapaus Suomi: Luokkasodan epäonnistuminen

Vaikka Suomi olikin autonominen osa Venäjän keisarikuntaa, sekään ei onnistunut välttämään ensimmäisen maailmansodan vaikutuksia. Suomessa oli sodan aikana venäläisiä joukkoja, ja Helsinki oli jopa Baltian laivaston operationaalinen tukikohta. Suomalaiset myös kokivat maailmansodan aiheuttamat taloudelliset lieveilmiöt, kuten alenevan elintason kaupungeissa ja elintarvikkeiden pulan.³⁵ Silti Suomi ei ollut koskaan varsinaisesti sotatantoreena eikä sitä valloitettu. Suomen talous ja yhteiskunta eivät myöskään romahtaneet Venäjän tavoin sodan takia, vaikkakin vuoden 1917 vallankumoukset jättivät Suomeenkin eräänlaisen valtatyhjiön. Toisaalta esimerkiksi poliittinen järjestelmä toimi valtaosin varsin hyvin syksyyn 1917 saakka, vaikka eduskunta oli hajotettu kesällä 1917. Monille suomalaisille itsenäisyyskysymys oli jopa sosiaalisia ongelmia tärkeämpi asia. Tietyssä mielessä Suomi käyttäytyi kuin sitoutumaton valtio ensimmäisen maailmansodan aikana.³⁶

Vuoden 1918 alussa alkaneen sisällissodan alussa punaisilla oli strateginen etulyöntiasema etelän kaupunkien hallintansa takia, mutta valkoiset saivat lopulta yllätteen kevään aikana. Esimerkiksi Tampereen taistelut muodostuivat sodan käännekohtaksi.³⁷ Valkoisia auttoi myös jääkärien saapuminen ja saksalaisten joukkojen rantautuminen huhtikuussa.³⁸ Toukokuussa sota oli jo ohi. Miksi vallankumoukselliset hävisivät? Ensinnäkin, Suomi ei osallistunut maailmansotaan ja poliittinen järjestelmä ei romahtanut monen muun maan tapaan. Esimerkiksi Ve-

näjällä vallankumouksen etujoukoissa olivat sotaan kyllästyneet ja väsyneet sotilaat, joiden ympärillä yhteiskunnallinen järjestys oli jo järkkynyt. Vaikka sisällissota jakoi Suomen poliittisen kentän kahtia, molemmat osapuolet joutuivat mobilisimaan joukkonsa varsin improvisoidusti vuoden 1917 ja vuoden 1918 alun aikana. Poliittiset instituutiot jatkoivat pääosin toimintaansa. Vallankumousta punaisten puolella tukivat paikalliset työväestön kaartit, joilta puuttui keskitetty komentorakenne, sotilaallinen koulutus sekä kuri. Vastaavasti suojeluskuntien toiminta oli paremmin johdettua.³⁹

34. Figes 1996, 596–597; Richard Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime*. A.A. Knopf 1993.

35. Suomen sisällissodan uudemmasta tutkimuksesta ks. etenkin Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY 2009; Tuomas Hoppu, *Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän Armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918*. SKS 2005. Elintarviketilanteesta ks. esim. Heikki Rantatupa, *Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921*. Jyväskylän yliopisto, Studia Historica Jyväskyläläisiä 1979; Haapala 1995.

36. Anthony Upton, *The Finnish Revolution, 1917–1918*. University of Minnesota Press 1980.

37. Tässä ei käsitellä sodan tapahtumahistoriaa tai keskustelua sodan nimestä. Tampereen taisteluista ja merkityksestä ks. Heikki Ylikangas, *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918*. WSOY 1993.

38. On vaikea arvioida saksalaisten joukkojen merkitystä koko sisällissodan kannalta. Tietyt ratkaisevat taistelut olivat jo käännekohtia sodan valkoisten eduksi. Saksan väliintulo varmasti ainakin lyhensi sota. Ks. lisää Jan Kronlund, *Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV. WSOY 1989.

39. Turo Manninen, Järjestysvalta järkkyy. Kaartit vastakain. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1. Irti Venäjältä*. VAPK Kustannus 1992. Punakaartit olivat myös poliittisesti epäyhtenäisiä tavoitteidensa ja ideologisten tekijöiden osalta. Punakaarteja on siten ehkä harhaanjohtavaa kutsua kokonaisvaltaisesti kommunistisiksi. Useilla johtavilla henkilöillä oli toki, ainakin vallankumouksen alettua, tavoitteena yhteiskunnallisen järjestelmän muutos sosialistiseksi, jossa valtio ottaisi tuotannonvälineet omistukseensa.

Pääosin kaupunkeihin keskittyneet vallankumoukselliset eivät myöskään onnistuneet kovin hyvin yrityksissään rekrytoida maatalousväestöä puolelleen. Suomessa valkoisten ja punaisten armeijat olivat suurin piirtein samankokoisia, suurimmillaan noin 70 000–80 000 miestä. Samaten maatalousväestön asema oli hyvin erilainen kuin Venäjällä, jossa maaorjuus oli vieläkin tavallista. Suomessa talonpojilla oli hyvin voimakas asema yläluokkaan nähden, joka oli myös varsin pieni kooltaan. Talonpojilla oli tyydyttävä poliittinen edustus eduskunnassa. Vallankumous houkuttikin lähinnä torppareita ja muita maatalouden parissa työskenteleviä maattomia; heistäkään eivät kuitenkaan kaikki asettuneet vallankumouksen kannalle. Luterilainen kirkko ja koululaitos muodostivat toisen yhdistävän siteen eri luokkien välille.⁴⁰

Miten tämä vaikutti käytännössä mobilisatioon maatalousvaltaisilla alueilla? Punakaartit koostuivat pääosin kaupunkien ja maaseudun työläisistä.⁴¹ Punaista rintamalla kuolleista 63 prosenttia oli teollisuuden työläisiä, kun vastaavasti valkoisten joukoissa maanviljelijät muodostivat 45 prosenttia kuolleista.⁴² Varakkaamat talonpojat ja muu keskiluokka olivat Mannerheimin joukkojen ehdoton ydinjoukko. Maailmansodan vähäinen vaikutus Suomen yhteiskunnallisiin rakenteisiin sekä punaisten huono menestys maaseudun väestön mobilisoimisessa koituivat vallankumouksellisten kohtaloksi.

Tapaus Espanja: Toisen maailmansodan varjossa

Espanjan sisällissota (1936–1939) oli eri poliittisten ja sosiaalisten ryhmien dramaattinen yhteentörmäys. Keväällä ja kesällä 1936 Espanja jakautui kahteen leiriin: ylä- ja keskiluokka vastaan kaupunkien ja maaseudun köyhälistö. Francon johtama oikeisto aloitti sotilasvallankaappauksen vasemmisto-keskustan vaalivoiton seurauksena, mikä johti vasemmiston eräänlaiseen vastavallankumoukseen. Sosialistien toiveet eivät kuitenkaan realisoituneet: tasavaltalainen

hallitus hävisi nationalistisille joukoille ja Francon oikeistolainen diktatuuri tuli vasemmistohallituksen tilalle, kestäen aina 1970-luvulle saakka.

Miksi kansanrintama hävisi sisällissodan? Toisin kuin Suomen tapauksessa, tasavaltalaisilla oli paljon kannatusta myös maaseudulla. Nimenomaan maaseudun työväestö kannatti tasavaltalaisten politiikkaa, ja he liittyivät innokkaasti vallankumouksellisten joukkoon. Toisaalta Espanjan tapauksessa tilannetta ei edeltänyt maailmansota eikä seuraava sota ollut vielä alkanut, kiihtyvää asevarustelua ja pienempiä konflikteja lukuun ottamatta. Suuri lama ei ollut myöskään tarpeeksi voimakas taloudellinen shokki hajottamaan yhteiskunnan rakenteita maailmansodan tapaan. Keskeiset valtion instituutiot, kuten armeija, olivat edelleen yhtenäisiä, eivätkä tasavaltalaiset joukot olleet vahvistuneet ulkoisen konfliktin kerrannaisvaikutusten kautta. Kun sisällissota alkoi, Espanja oli edelleen pääosin agraarivaltio. Suurimman osan maasta omisti taloudellinen eliitti, jota pönkitti kaupunkien keskiluokka ja katolinen kirkko, ja nämä ryhmät dominoivat myös kansallista ja paikallista politiikkaa.⁴³ Maanomistuksen epätasainen jakautuminen oli hankala taloudellinen ja sosiaalinen ongelma, mikä motivoi talonpoikia radikalismiin. Sosialistit olivat toteuttaneet maan uudelleenjaon 1930-luvun alkupuolella, minkä vuoksi oli varsin loogista, että sisällissodan alettua talonpojat liittyivät tasavaltalaisiin puolustaakseen saavutettuja etuja.

40. Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland*. University of California Press 1988, 19–20; Kirby 1986, 139.

41. Viljo Rasila, Finnish Civil War and Land Lease Problem. *The Scandinavian Economic History Review* 17:1 (1969), 115–135. Ks. myös Sirkka Arosalo, Social Conditions for Political Violence. Red and White Terror in the Finnish Civil War of 1918. *Journal of Peace Research* 35:2 (1998), 147–166.

42. Ohto Manninen, Red, White and Blue in Finland, 1918. *Scandinavian Journal of History* 3 (1978), 229–249.

43. Paul Preston, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution, and Revenge*. Norton 2006, 19–20.

Sisällissodan ajoittuminen maailmansotien väliseen kauteen vaikutti merkittävästi sen lopputulokseen. Sodan alkaessa upseerikunta oli hyvin motivoitunutta ja onnistui pitämään tavalliset sotilaat kurissa yhteiskunnallisten muutosten keskellä. Jossain määrin armeija pystyi jopa toimimaan eräänlaisena yhteiskunnallisten konfliktien ja viestien välittäjänä. Francon toimeenpanema kapina heinäkuussa 1936 oli tarkkaan suunniteltu ja se onnistui hyvin tavoitteissaan. Armeija, joka koostui noin 80 000 miehestä ja jota johtivat ammattiupseerit, sai apua Espanjan keskiluokalta, jonka taloudellinen tuki mahdollisti aseiden ja muun materiaalin suurostot.⁴⁴ Toisaalta nationalistit pystyivät saamaan useita alueita hallintaansa, koska maailmansodan kaltaisen tapahtuma ei ollut romahduttanut perinteisiä vallan instituutioita.⁴⁵

Nationalisteilla oli myös käytössään huomattava määrä tankkeja, lentokoneita, autoja ja muuta mekaanista välineistöä (vasta)vallankumouksellisiin nähden. Materiaaliset vahvuudet ja ammattiupseerien johtamistaidot antoivat nationalistille strategisen edun.⁴⁶ Tasavaltalaiset eivät myöskään hyötöneet ulkovaltojen avusta samoin kuin nationalistit. Esimerkiksi Venäjän sisällissodassa Euroopan valtiot sekä Yhdysvallat eivät pystyneet auttamaan valkoisia joukkoja ajoissa.⁴⁷ Francon joukot saivat avustusta etenkin Saksasta ja Italiasta heti sodan alusta saakka, millä oli suuri merkitys etenkin vuosien 1937 ja 1938 ratkaiseissa taisteluissa. Tasavaltalaiset saivat avustusta, etenkin vanhentuneita aseita, lähinnä Neuvostoliitosta, mutta avun sotilaallinen merkitys oli lopulta varsin pieni.

Tiivistetysti voidaan sanoa, että tasavaltalaiset hävisivät sodan Francon johtamille joukoille niiden sotilaallisen koulutuksen, ylempien luokkien taloudellisen tuen ja muiden valtioiden sotilaallisen avun takia.⁴⁸ Kuten Michael Seidman on todennut, espanjalaiset vastavallankumoukselliset, toisin kuin heidän venäläiset vastapuolensa, omasivat laajan ja hyvin koulutetun upseerikunnan sekä toimivat sellaisessa sosiaali-

sessä kontekstissa, jossa sota ei ollut tuhonnut yhteiskunnan keskeisiä instituutioita.⁴⁹ Maailmansodan ja yhteiskunnan romahduksen puuttuminen auttoivat perinteisten rakenteiden säilyttämisessä ja lopulta diktatuurin luomisessa.

Tapaus Kiina: Maaseudun väestön mobilisaation vaikutus

Kiinan sisällissota alkoi jo 1920-luvulla, mutta Japanin hyökätessä Kiinaan vuonna 1937 Kuomintang ja kommunistit yhdistivät voimansa, mitä kesti vuoteen 1945 saakka. Varsinainen sisällissota alkoi uudestaan vuonna 1946 ja päättyi kommunistien voittoon vuonna 1949.⁵⁰ Toisen maailmansodan päättyessä kommunistit olivat lisänneet joukkojensa kokoa kymmenkertaiseksi sotaa edeltäneeseen tilanteeseen verrattuna.⁵¹ Keskeinen syy Mao Tse-tungin ja hänen liittolaistensa voittoon oli kuitenkin se, että he onnistuivat saamaan laajan suosion maaseudun väestön keskuudessa. Ennen sotaa maanomistus oli jakautunut erittäin epätasaisesti. Rikkaat maanomistajat omistivat noin 70–80 prosenttia maas-

44. Michael Seidman, *The Victorious Counterrevolution. The Nationalist Effort in the Spanish Civil War*. University of Wisconsin Press 2011.

45. Michael Seidman, *Republic of Egos. A Social History of the Spanish Civil War*. University of Wisconsin Press 2003, 81.

46. Preston 2006, 281. Yleisesti sodan kulusta ks. etenkin Hugh Thomas, *The Spanish Civil War, Revised Edition*. The Modern Library 2001.

47. Ks. esim. Ilya Somin, *Stillborn Crusade. The Tragic Failure of Western Intervention in the Russian Civil War, 1918–1920*. Transaction Publishers 1996.

48. Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*. Cambridge University Press 2010; Gabriel Cardona, *Historia militar de una guerra civil*. Flor del Viento 2006.

49. Seidman 2003, 239–240.

50. Kuomintangin heikkouksista ja paikallisista sotilasjohtajista ks. esim. Mancur Olson, *Dictatorship, Democracy, and Development*. *American Political Science Review* 87:3 (1993), 567–576.

51. Lyman Van Slyke, *The Chinese Communist Movement during the Sino-Japanese War, 1937–1945*. Teoksessa L. Eastman et al. (toim.) *The Nationalist Era in China, 1927–1949*. Cambridge University Press 1991, 188–189.

ta, kun taas väestön valtaosana olleet maatyöläiset ja köyhemmät talonpojat omistivat vain 20–30 prosenttia maasta.⁵²

Maataloustyöläisten suuri määrä merkitsi sitä, että maanomistajien ei tarvinnut tehostaa tuotantoaan, ja he toimivat yhteistyössä paikallisten viranomaisten kanssa verojen keräyksessä ja määräysten toteuttamisessa. Luokkaerot olivat suuria ja luonnon mullistukset aiheuttivat nälänhätää. Maanomistajien ote paikallisista yhteisöistä oli kuitenkin raudanluja. Vuonna 1937 alkanut sota Japania vastaan muutti oloja dramaattisesti. Miljoonia talonpoikia värvättiin Kuomintangin armeijoihin ja muihin sotatilan vaatimiin töihin. Toisaalta myös japanilaisten miehittäjien otteet paikallisia kohtaan olivat erittäin julmia. Miehittäjät tuhosivat Kuomintangin byrokraattiset rakenteet sekä murskasivat paikallisen eliitin monin paikoin, mikä osaltaan muodosti valtatyhjiön.⁵³

Vuonna 1946 alkaneessa sisällissodan ensimmäisessä vaiheessa Tšiang Kai-šekin johtamat nationalistit olivat aluksi voitolla. Vuonna 1947 tilanne kuitenkin muuttui – Kuomintang ei pystynyt ylläpitämään ja johtamaan suurta armeijaa tehokkaasti. Sotilaat olivat myös väsyneitä ja huonosti motivoituneita pitkien sotavuosien jälkeen. Useat heistä liittyivät kommunistien joukkoihin.⁵⁴ Samaan aikaan kommunistit jatkoivat aiemmin aloittamaansa radikaalia maareformia, mikä auttoi mobilisoimaan maaseutuväestöä.⁵⁵ Vuoden 1947 lopulla toteutettu agraarilaki poisti maanomistusoikeuden yläluokalta sekä tempeleiltä, kouluilta ja muilta vastaavilta organisaatioilta. Aiemmat velat julistettiin mitättömiksi. Maa tuli jakaa tasaisesti talonpojille kylätöimikuntien toimesta.⁵⁶ Vuoden 1947 loppuun mennessä ainakin 60 prosenttia talonpojista oli kommunistien puolella.⁵⁷

Maareformi lisäsi kommunistien joukkojen määrää ja käänsi tilanteen päinvastaiseksi aiempaan verrattuna. Vuoden 1948 puolellavälissä kommunistien armeija oli suurin piirtein samankokoinen kuin Kuomintangin, noin 2 200 000–

2 300 000 sotilasta.⁵⁸ Lisääntynyt sotilaallinen voima mahdollisti suuret operaatiot Tšiang Kai-šekin armeijaa vastaan ja lopulta nationalistit kärsivät ratkaisevissa taisteluissa tappion. Keskeisiä tekijöitä Kiinan tapauksessa, eli vallankumouksellisten voitossa, olivat maareformi ja talonpoikien tuki sekä pitkä sota Japania vastaan ja maailmansodan aiheuttamat yhteiskunnalliset muutokset.

Uusi synteesi vallankumousten selittämisessä?

Tässä artikkelissa analysoidaan 1900-luvun alun sosialististen (tai kommunististen) sisällissotien ja/tai vallankumousten menestyksen (tai tappion) syitä ja seurauksia. Tarkoituksena ei ole esittää tyhjentyviä historiallisia tapaustutkimuksia. Valitut tapaukset antavat kuitenkin hyvän kuvan vallankumousten onnistumisen tai epäonnistumisen syistä.

Uusimman vertailevan tutkimuksen pohjalta voidaan löytää kaksi keskeistä tekijää vallankumousten lopputuloksen selittäjinä. Ensinnäkin, maailmansotien aiheuttamien taloudellisten muutosten, yhteiskunnan romahduksen, erityisesti häviön takia, sekä sosiaalisten yhteisöjen hajoamisen vaikutukset olivat tärkeitä vallankumouksellisten mobilisaatiossa. Pitkäksi venynyt

52. William Hinton, *Fanshen. A Documentary of Revolution in a Chinese Village*. University of California Press 1966, 27.

53. Chalmers Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power*. Stanford University Press 1964.

54. Michael Lynch, *The Chinese Civil War, 1945–49*. Osprey 2010, 22–23.

55. Steven Levine, *Mobilizing for War. Rural Revolution in Manchuria as an Instrument for War*. Teoksessa K. Hartford & S. Goldstein (toim.) *Single Sparks. China's Rural Revolutions*. M.E. Sharpe 1989.

56. Suzanne Pepper, *Civil War in China*. University of California Press 1999.

57. Lionel Chassin, *The Communist Conquest of China. A History of the Civil War, 1945–1949*. Harvard University Press 1965, 162.

58. *Ibid.*, 177.

totaalinen sota heikensi kansantalouksien toimintaedellytyksiä, syvensi luokkaeroja ja aiheutti pulaan liittyvää yhteiskunnallista liikehdintää. Samalla entisen yhteiskunnan institutionaaliset rakenteet usein hajosivat, kuten tapahtui Venäjällä ensimmäisen maailmansodan yhteydessä ja Kiinassa pitkän Japanin sodan ja toisen maailmansodan seurauksena. Tällaisessa tilanteessa radikaalit ja alun perin marginaaliset ryhmät saavuttivat nopeasti suosiota ja pystyivät hankkimaan valtaa itselleen. Samanaikaisesti aiemmin maltillisemmat sosialistiset puolueet ja/tai ryhmät menettivät valtaa vallankumouksia ajaville kommunisteille. Maailmansotaa varten mobilisoiduista sotilaista vallankumoukset saivat hyvin koulutetun ja motivoituneen kaartin. Silloin kun vallankumoukselliset onnistuivat yhdistämään armeijan keskitetyn johdon alle, ne yleensä pystyivät kukistamaan vastustajansa.

Toinen keskeinen tekijä oli maatalousväestön värviäminen mukaan vallankumoukseen. Se ei kuitenkaan ollut helppoa. Parhaiten se onnistui tilanteessa, jossa maanomistus oli historiallisesti jakautunut epätasaisesti ja luokkaerot olivat suuria. Lupaukset maareformista auttoivat usein mobilisaatiota ratkaisevasti; samoin maatalousväestön inhimillisempi kohtelu taistelujen liikkeessä paikasta toiseen. Voiton jälkeen lupauksia ei enää tarvinnut välttämättä pitää, kuten tapahtui Venäjällä 1920-luvulla tai Kiinassa 1950-luvulla.

Suomessa ja Espanjassa vallankumoukset tai vastavallankumoukset epäonnistuivat, koska maailmansodan suorat vaikutukset puuttuivat ja/tai luokkaerot eivät olleet tarpeeksi syviä. Joka tapauksessa sisällissotien uusi tutkimus on tuonut esiin mielenkiintoisia rakenteellisia näkökulmia, joissa sotien merkitys selittäväenä tekijänä on suurempi kuin aiemmin. On mahdollista, että nämä tulokset muuttavat tutkijoiden lähestymistapaa muidenkin vallankumousten/sisällissotien tutkimukseen.

Abstract: First World War and its effects on revolutions in Russia, Finland, Spain and China

Revolutions and civil wars have been researched abundantly within different fields of science, but usually the approach has not been truly interdisciplinary. With the approaches of comparative sociology and historical research we can obtain a new aggregate picture of why in two of the key revolutions of the first half of the 20th century – namely, in Russia and China – Socialists/Communists won and why in two others – Finland and Spain – they lost. There are two main explanations for these processes: the mobilization for the world wars and the resultant breakdown of societal structures, as well as the alliances between the peasants and the revolutionaries, which also encompassed promises of redistribution of land and lessening of the authoritarian rules.

Keywords: revolutions, civil wars, historiography, China, Finland, Russia, Spain, 20th century

Tilaaajat saavat maksutta käyttöönsä
Historiallisen Aikakauskirjan digilehden,
joka on luettavissa osoitteessa
<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Kimmo Elo

”Tapaus Pakaslahti” ja tiedustelu- tutkimuksen metodiikka

Tiedusteluaineistojen hyödyntäminen on kylmän sodan tutkimuksen piirissä edelleen varsin satunnaista, ja sitä tekevät lähinnä aihepiiriin perehtyneet tutkijat. Samaan aikaan tutkimukset ovat osoittaneet, että tiedusteluaineistojen kautta on mahdollista saada sellaista tietoa, jota muita aineistoja hyödyntämällä ei ehkä koskaan saataisi esiin. Tiedusteluaineistojen käyttöön liittyy kuitenkin sekä lähdekriittisiä että tutkimuseettisiä haasteita, joiden huomiointi on olennaisen tärkeää luotettavien johtopäätösten tekemiseksi.

Alpo Rusi kuljettaa kirjassaan *Tiitisen Lista: Stasin vakoilu Suomessa 1960–1989* rinnakkain Suomen poliittista historiaa ja Saksan demokraattisen tasavallan (DDR) turvallisuusministeriön (*Ministerium für Staatssicherheit*, lyh. MfS, Stasi) ulkomaantiedustelun eli pääosasto A:n (*Hauptverwaltung A*, lyh. HV A) jälkeensä jättämiä operatiivisia tietoja. Kirjan metodisena lähtökohtana on tekijän kritiikki, jonka mukaan maamme lähihistorian tutkimusta hallitsevat henkilöt, ”joilla on aidosti tarve selitellä tekemisiään”.¹ Samassa yhteydessä Rusi esittää, että “[l]ähimenneisyydestä ei hevin käydyä avointa keskustelua, koska monet päättäjät kokevat aiheen ongelmaksi”.² Erityisen arkana aiheena Rusi näkee kylmän sodan aikaiseen vakoiluun liittyvän keskustelun ja tutkimuksen, joihin hänen mukaansa liittyy yhä paljon salailua ja vähättelyä ja jotka ovat ”herättäneet enemmän kysymyksiä kuin on saatu vastauksia”.³

Rusin joutuminen epäillyksi vakoilusta DDR:n hyväksi lienee osaltaan vaikuttanut näi-

hin arvioihin, joskin tiedustelututkimuksen osalta Rusin havaintoja voidaan pitää oikeansuuntaisina. Vakavasti otettavaa tutkimusta kylmän sodan aikaisesta tiedustelutoiminnasta on Suomessa vähän.⁴ Myös Pohjoismaissa tutkimuskenttä on melko fragmentoitunut,⁵ ja laajemminkin kylmän sodan tiedusteluhistoria näkyy lähinnä aikalaistoimijoiden muistelmissa⁶ tai sensaationhakuisissa paljastuskirjoissa.⁷ Näiden varjoon on jäänyt joukko tieteellisiä tutkimuksia Neuvostoliiton tiedustelu- ja turvallisuusorganisaatiosta⁸ tai DDR:n ulkomaantiedustelusta⁹. Myös kylmän sodan historiografian valtavirrassa

1. Alpo Rusi, *Tiitisen lista. Stasin vakoilu Suomessa 1960–1989*. Gummerus 2011, 9.

2. Rusi 2011, 9.

3. Rusi 2011, 19.

4. Ks. erit. Matti Simola (toim.) *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY 2009; Kimmo Elo & Helmut Müller-Enbergs, Suomen merkitys DDR:n ulkomaantiedustelun kohteena. *Kosmopolis* 40:4 (2010), 31–47.

5. Ks. Thomas Wegener Friis, Das dänische ”Rosenholz”. *Horch und Guck* 55 (2006), 16–22; Christian Halbrock, Die Westarbeit der HV A im Norden. Das Königreich Schweden im Visier ostdeutscher Spitzel und Agenten. *Horch und Guck* 55 (2006), 22–36. <http://www.horch-und-guck.info/hug/archiv/2004-2007/heft-55/05506/> (30.2.2014); Birgitta Almgren, *Inte bara Stasi... Relationer Sverige-DDR 1949–1990*. Carlssons 2009; Thomas Wegener Friis, East German espionage in Denmark. Teoksessa Thomas Wegener Friis, Kristie Macrakis & Helmut Müller-Enbergs (toim.) *East German Foreign Intelligence. Myth, reality and controversy*. Routledge 2010, 146–161; Birgitta Almgren, *Inte bara spioner... Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget*. Carlssons 2011.

6. Victor Ostrovsky, *By Way of Deception. A Devastating Insider's Portrait of the Mossad*. St. Martin's Press 1990; Markus Wolf, *Kasvoton mies*. WSOY 1997.

7. Tim Weiner, *Legacy of Ashes. The History of the CIA*. Anchor Books 2008.

8. Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story*. Hodder & Stoughton 1990a. Teoksen suomenkielisessä laitoksessa käsitellään alkuperäistä laajemmin KGB:n toimintaa Pohjoismaissa Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB*. Otava 1990b.

9. Jens Gieseke, East German Espionage in the Era of Detente. *Journal of Strategic Studies* 31:3 (2008), 395–424; Friis, Macrakis & Müller-Enbergs 2010; Helmut Müller-Enbergs, *Hauptverwaltung A (HV A). Aufgaben – Strukturen – Quellen (MfS-Handbuch)*. BStU 2011.

tiedusteluaineistot loistavat joko poissaolollaan tai niitä käytetään sekundaarisesti ja epäsystemaattisesti. Tiedustelutoiminta oli kylmän sodan aikana laajempaa ja institutionalisoidumpaa kuin koskaan aiemmin,¹⁰ joten tiedustelutietojen hyödyntämättömyyttä voidaan pitää myös tiedollisena ongelmana.

Osaltaan tilannetta selittää muiden kuin tiedustelututkimusta tekevien historioitsijoiden puutteelliset tiedot käytettävissä olevista tiedusteluaineistoista, niiden tarjoamista mahdollisuuksista tai tiedustelutietojen käyttämisestä lähteenä.¹¹ Oma roolinsa on myös tiedusteluaineistojen lähdekritiikkiä ”pakenevalla” luonteella.¹² Lähdekritiikki ymmärretään tässä menetelmänä arvioida kriittisesti käytettävissä oleviin lähteisiin sisältyviä faktatietoja, väittämiä ja johdopäätöksiä. Tiedusteluaineisto sulkee tutkijalta pääsyn paitsi tiedon lähteelle, myös tiedon hankintaprosessiin, mistä syystä tiedustelutietojen lähdekriittinen arviointi edellyttää aineistojen ristiin tarkistamista ja vertailua muihin aikalais-aineistoihin.¹³

Tässä artikkelissa tiedusteluaineistojen hyödyntämisen problematiikkaa ja sudenkuoppia tarkastellaan HV A:n lähteenä eli ”epävirallisena avustajana” (*Inoffizieller Mitarbeiter*, lyh. IM) peitenimellä ”Andreas” toimineen henkilön tapauksen kautta. Rusin mukaan ”Andreasin’ voi hyvin perustein olettaa olevan Suomen Rauhanpuolustajien (1980–1986) ja Maailman Rauhanneuvoston (1986–1989) pääsihteerinä toiminut tohtori Johannes Pakaslahti”¹⁴. Väite on vakava, mistä syystä esittäjän tulisi osoittaa, että käytettävissä oleva lähdeaineisto antaa perustan johdopäätökselle.

Tässä artikkelissa tarkastellaan ensisijaisesti kahta kysymystä: 1) Voidaanko IM ”Andreaksen” henkilöön liittyen esitettyä päättelyketjua pitää parhaaseen tulkintaan¹⁵ päätyvänä? 2) Eliminoiko esitetty päättely muut mahdolliset tulkinnat riittävällä varmuudella? Metodologiselta kannalta Rusin esittämä väite koskien IM ”Andreaksen” henkilöä muodostaa testattavan hypoteesin,

jonka testaamisessa päähuomio kiinnitetään väitteen tueksi esitetyn päättelyketjun pääargumenttien koettelemiseen. Metodisesti artikkeli pyrkii nostamaan esille historian tutkimuksessa tunnetun, joskin ehkä hieman vähemmälle huomiolle jääneen hypoteesien testauksen menetelmän ja osoittamaan sen käyttökelpoisuuden myös tiedustelututkimuksen saralla.¹⁶

Stasin arkistot aineistona: lähdekriittisiä huomioita

Helmikuun 8. päivänä vuonna 1950 DDR:n väliaikainen kansankamari hyväksyi yksimielisesti sisäministeri Dr. Karl Steinhoffin esityksen kansantalouden turvallisuudesta vastanneen sisäministeriön pääosaston muuttamisesta valtion turvallisuusministeriöksi, joka vuoteen 1989/90 saakka kantoi päävastuun DDR:n sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden varmistamisesta.¹⁷ Stasin rakenteellis-operatiivisena esikuvana toimi Neu-

10. Michael Herman, *Intelligence Services in the Information Age*. Frank Cass 2001, ix.

11. Raymond L. Garthoff, Foreign intelligence and the historiography of the cold war. *Journal of Cold War Studies* 6:2 (2004), 21.

12. Matti Klinge, *Kirjoitan muistiin. Päiväkirjastani 2002–2003*. Otava 2003; Kimmo Rentola, Sua lähde kaunis katselen. *Historiallinen aikakauskirja* 105:3 (2007), 302–303.

13. Garthoff 2004, 21; Kimmo Rentola, Tiedustelun historian ongelmia. *Tieteessä tapahtuu* 27:7 (2009), 3–6.

14. Rusi 2011, 225.

15. Termi ”paras tulkinta” on metodologinen käsite. ”Parhaana” on pidettävä tulkintaa, joka saa tuekseen joko painavimmat argumentit, enemmän argumentteja kuin kilpailevat tulkinnat tai jonka tueksi esitetyt argumentit kumoavat kaikki sitä vastaan esitetyt argumentit. Ks. Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttilla, Eliminaation menetelmä ja päätely parhaaseen selitykseen historian tutkimuksessa. Teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen, & Timo Soikkanen (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista, osa I*. Kirja-Aurora 2000, 154–155.

16. Hypoteesin testauksesta historiallisen tutkimuksen menetelmänä ks. Kakkuri-Knuuttilla 2000.

17. Jens Gieseke, *Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945–1990*. dva 2001, 21.

vostoliiton turvallisuusorganisaatio KGB¹⁸, jonka tiedustelu-upseerit myös vastasivat itäsaksalaisten kollegoidensa kouluttamisesta. Seuraavien vuosikymmenten aikana Stasi ulotti lonkeronsa syvälle kansalaisten yksityiselämään ja rakensi systemaattisesti avustajaverkostoaan myös DDR:n ulkopuolella, erityisesti Saksan liittotasavallassa. DDR:n sisällä Stasi laajensi toimintaansa muiden hallinnonalojen toimialueille.¹⁹ Stasista ei kuitenkaan koskaan muodostunut ”valtiota valtiossa”²⁰, vaan se säilyi valtiopuolue SED:lle (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) alisteisena organisaationa, puolueen ”miekkana ja kilpenä”.²¹

Stasin operatiivinen toiminta noudatti pääpiirteissään ”tiedustelusyklinä” (*intelligence cycle*) tunnettua proseduuria. Syklin lähtökohtana ovat tiedusteluorganisaatiolle esitetyt tarpeet (*requirements*), jotka määrittelevät, millaista tiedustelutietoa palvelun odotetaan tuottavan. Tiedonkeruuvaiheessa (*collection*) tiedusteluorganisaatio hankkii ”raakadataa” eri kanavia pitkin. Tiedonkeruussa voidaan hyödyntää perinteisiä tiedustelutoiminnan muotoja kuten henkilöiden avulla tapahtuvaa vakoilua (*human intelligence*, HUMINT) tai signaalitiedustelua (*signal intelligence*, SIGINT), mutta myös avoimiin lähteisiin perustuvaa tiedonhankintaa (*open source intelligence*, OSINT). Raakadata muodostaa perustan tiedusteluanalysille (*analysis and production*), jonka puitteissa raakadatasta, aiemmasta tiedosta ja muista lähteistä saaduista tiedoista muodostetaan synteesi, tiedustelutieto. Tämä tiedustelutieto pyrkii tarjoamaan vastauksen tiedustelusyklin käynnistäneisiin tarpeisiin. Sykli päättyy, kun tiedustelutieto on toimitettu asianmukaisille tahoille (*dissemination*).²¹

Läntisten tiedustelupalvelujen tavanomainen työnjako kotimaan- ja ulkomaantiedusteluun²³ ei sellaisenaan päde Stasiin (tai muihin sosialistisiin tiedusteluorganisaatioihin). HV A:n toiminta ei ole erotettavissa Stasin muusta toiminnasta, vaan myös ulkomaantiedustelun päätehtävänä oli osaltaan suojella ja vahvistaa sosialis-

tista yhteiskuntajärjestystä. HV A:n symbioottista yhteyttä sisäiseen turvallisuuteen kuvaa se, että MfS:n alueosasto XV:t olivat samalla HV A:n aluehallintoyksiköitä²⁴. Muiden Stasin osastojen tavoin HV A:kin adaptoi toimintaansa operatiivisten olosuhteiden ja DDR:n puoluejohdon poliittisten intressien mukaan.²⁵

Stasin jälkeensä jättämiä arkistomateriaaleja hallinnoi erityinen arkistoviranomainen, *Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR* (BStU), jonka arkistoissa on yli 110 hyllykilometriä Stasi-arkistomateriaalia. Lähes puolet tästä määrästä (51 km) koostuu Stasin oman arkiston materiaalista, loput (n. 60 km) Stasin eri yksiköiden ja osastojen kirjallisesta materiaalista. Tähän materiaaliin sisältyy myös lähdeverkoston Stasillemme toimittamaa materiaalia. Materiaali sisältää myös operatiivista aineistoa, kuten henkilökorttistoja sekä muuta, tiedusteluoperaatioiden hallinnointiin liittyvää materiaalia.

18. Virallisesti ”Valtion turvallisuuskomitea” eli KGB perustettiin vasta 1954, mutta sen juuret ulottuvat aina vuonna 1917 perustettuun salaiseen poliisiin eli *Tšekaan* saakka. Käytän tässä artikkelissa yksinomaan käsitettä KGB viittamaan yleisesti Neuvostoliiton turvallisuuspalveluun.

19. Gieseke 2001, 16ff.

20. Vrt. Seppo Hentilä, *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. SKS 2004, 259. Hentilän mukaan Stasi olisi ollut ”DDR:n järjestelmässä enemmänkin kuin valtio valtiossa”.

21. Klaus Schroeder, *Der SED-Staat. Geschichte und Strukturen der DDR*. Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit 1998, 440.

22. Ks. James B. Bruce & Roger Z. George, *Intelligence analysis. The emergence of a discipline*. Teoksessa Roger Z. George & James B. Bruce (toim.) *Analyzing Intelligence. Origins, Obstacles, and Innovations*. Georgetown University Press 2008, 2.

23. Esim. Yhdysvalloissa FBI vastaa kotimaan turvallisuudesta, CIA puolestaan toimii yksinomaan ulkomailla. Iso-Britanniassa vastaavat jako kulkee MI5:n (kotimaa) ja MI6/SIS:n (ulkomaat) välillä.

24. Müller-Enbergs 2011, 20.

25. Müller-Enbergs 2011, 34.

Lähtökohtaisesti aineistot ovat tutkijoiden käytössä, mutta niiden luovuttamista tutkimuskäyttöön säätelee laki Stasin asiakirjoista (*Stasi-Unterlagengesetz*, lyh. StUG)²⁶. Aineistot, joihin ei sisälly henkilöihin liittyviä tietoja, ovat käytännössä vapaasti käytettävissä. Henkilötietoja sisältäviä aineistoja voidaan luovuttaa vain siinä tapauksessa, että henkilö on todistettavasti työskennellyt Stasin palveluksessa joko päätoimisesti tai avustajana (IM).²⁷ Luovutetuista aineistoduplikaateista mustataan kaikki ne henkilötiedot ja -viitteet, joiden osalta aktiivista Stasi-yhteyttä ei ole pystytty todentamaan tai jotka eivät kuulu aineistopyynnön piiriin.

Aineistojen saatavuus kuitenkin vaihtelee. Sisäisen repressioapparaatin osalta alkuperäisaineistoja on verrattain hyvin saatavilla aina MfS:n organisatorisista dokumenteista lähteiden toimittamaan raakadataan. Tutkijoilla on esimerkiksi mahdollisuus saada käyttöönsä kattavat aineistot niistä suomalaisista, jotka opiskeluaikanaan toimivat yhteistyössä Stasin kanssa. Näihin henkilöihin lukeutuvat muun muassa Pentti Tiusanen (1603/73, ”Max”), Riitta Juntunen (XV/3000/79, ”Kati”) tai Jouko Jokisalo (XV/3002/79, ”Boris”).²⁸

Ulkoamaantiedustelun kohdalla aineistotilanne on huomattavasti haasteellisempi, koska joulukuun 1989 ja kesäkuun 1990 välillä HVA tuhosi arkistonsa lähes täydellisesti. Alkuperäismateriaalista on jäljellä vain 1675 arkistoyksikköä, joiden yhteispituus on vaivaiset 47 hyllymetriä. Näistä materiaaleista 250 koostuu HV A:n DDR:n puolue- ja valtiojohdolle laatimista raporteista ja vastaavista. Loput noin 1400 arkistoyksikköä sisältävät tiedustelusyklin alkuvaiheen raakadataa sekä lähdeverkoston operatiiviseen hallinnointiin liittyvää materiaalia. Tuhoamiselta säästyivät MfS:n keskusarkistoon arkistoidut noin 13 000 IM-operaatiokansiota sekä muutamien aluehallintoyksiköiden arkistoissa säilytetyt operatiiviset asiakirjat.²⁹

Vaikka puuttuvia alkuperäislähteitä ei ole mahdollista kompensoida, kaksi muuta aineis-

toa mahdollistavat analyttisiä kurkistuksia HV A:n operatiivisen toiminnan arkipäivään. Enninnäkin käytössä on BStU:n hallinnoima, saksalaisia koskeva osa ”Rosenholz”-aineistosta. Kyse on HV A:n mikrofilmaamalla tekemästä operatiivisen kortiston varmuuskopiosta, joka 1990-luvun alussa päätyi Yhdysvaltojen keskustiedustelupalvelu CIA:lle. CIA luovutti 2000-luvun taitteessa maakohtaiset ”Rosenholz”-aineistot useille Euroopan valtioille, myös Pohjoismaalle. Kukin maa sai kuitenkin vain omia kansalaisiaan koskevat aineistot.³⁰ Suomessa ”Rosenholz”-aineisto on Suojelupoliisin (Supo) hallussa ja se on julistettu salaiseksi.

HV A:n operatiiviseen kortistoon kuuluivat henkilökortisto (F16-kortisto), operaatiokortisto (F22-kortisto) sekä tilastokortisto. Henkilökortistoon sisältyvät henkilötiedot (mm. nimi, osoite, syntymäaika ja -paikka) kaikista henkilöistä, jotka syystä tai toisesta olivat HV A:n kiinnostuksen kohteena. HV A:n kanssa aktiivisessa yhteistyössä toimineiden ohella F16-kortistoon kirjattiin myös ”ammennettavat tietolähteet”³¹,

26. http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/Rechtsgrundlagen/StUG/stug_node.html (12.6.2013).

27. StUG §6, §21.

28. Juntusen ja Jokisalon kohdalla heidän rekisteröintitunnuksensa alussa oleva roomalainen luku XV (15) oli HV A:n käytössä. Numero oli perua vuosilta 1953–1956, jolloin ulkoamaantiedustelu toimi MfS:n 15. pääosastona (*Hauptabteilung XV*). Tiusasen operaatiosta vastasi MfS:n Rostockin osastoon kuulunut Greifswaldin yksikkö.

29. Müller-Enbergs 2011, 11.

30. Dirk Dörrenberg, Erkenntnis des Vfassungsschutzes zur wWestarbeit des mfsMfS. Teoksessa Georg Herbstritt & Helmut Müller-Enbergs (toim.) *Das Gesicht dem Westen zu. DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*. Edition Temmen 2003, 100ff; Helmut Müller-Enbergs, ”Rosenholz” Eine Quellenkritik. Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik 2007, 30ff.

31. ”Ammennettavaksi lähteiksi” määriteltiin sellaiset tahot, joiden avulla Stasin työntekijät pystyivät hankkimaan arvokastakin sisäpiiritietoa ilman, että kohde oli tietoinen toiminnan todellisesta luonteesta. Ks. Helmut Müller-

yhteistyötä tehneiden henkilöiden lähipiiriin kuuluneita henkilöitä (sisarukset, aviopuoliso, kollegat tai tuttavat), HV A:n kiinnostuksen kohteena olleissa organisaatioissa työskennelleitä henkilöitä sekä henkilöitä, joiden tietoja saatettiin käyttää väärennetyjen asiakirjojen laadinnassa.³² Yksinomaan saksalaisessa ”Rosenholz”-aineistossa on tiedot noin 280 000 henkilöstä, joista arviolta vain joka kymmenes toimi aktiivisessa yhteistyössä HV A:n kanssa.³³ Pelkän F16-kortin perusteella ei siten voida tehdä johtopäätöksiä henkilön suhteesta HV A:han. Operaatiokortisto (F22-kortisto) puolestaan sisältää operatiivisia tietoja HV A:n vuosina 1960–1989 toteuttamista noin 63 000 tiedusteluoperaatiosta (*Vorgang*). Näihin tietoihin lukeutuvat muun muassa operaatiosta vastannut ohjausupseeri ja tietolähteen peitenimi, ei kuitenkaan lähteen henkilötietoja.³⁴ Viimeisen, tilastolomakkeet sisältävän kortiston tiedot koostuvat länsisaksalaisiin IM:iin liittyvistä taustatiedoista. Tähänkään kortistoon ei sisälly henkilötietoja eikä kortiston käyttötarkoitusta ole pystytty selvittämään.³⁵

Eri kortistoja yhdistävänä avaimena toimii kullekin operaatiolle annettu yksilöllinen rekisteröintitunnus. F22-kortin rekisteröintitunnuksen perusteella voidaan identifoida operaatioon liitetyt henkilöt etsimällä vastaavalla rekisteröintitunnuksella varustetut F16-kortit. Vastaa-vasti F16-kortin rekisteröintitunnuksen perusteella voidaan etsiä se operaatio, johon henkilö oli liitetty. F22-kortistosta voidaan löytää vain yksi tietyin rekisteröintitunnuksen omaava operaatiokortti, kun taas vastaavalla rekisteröintitunnuksella voidaan F16-kortistosta löytää yksi tai useampia henkilökortteja. Henkilöoperaatioissa tietolähteitä oli pääsääntöisesti vain yksi, mikä vaikeuttaa tietolähteen identifointia, jos operaatioon liittyy useita F16-kortteja. Apuna voidaan käyttää F16- ja F22-korttien päiväyksiä: Pääsääntöisesti operaatio avattiin eli F22-kortti luotiin vasta tietolähteen rekrytoinnin jälkeen. Siten lähteen F16-kortin luontipäivän tulee olla

joko sama tai aiempi kuin vastaavan rekisteröintitunnuksen omaavan F22-kortin luontipäiväys.³⁶

Puuttuvia arkistomateriaaleja voidaan osin kompensoida myös SIRA-tietokannan (*System der Informations-Recherche der HV A*) avulla. SIRA kehitettiin 1970-luvun alkupuolella HV A:n operatiivisen toiminnan ja kerättyjen tiedusteluaineistojen hallinnoinnin tueksi. Se koostuu viidestä osatietokannasta (11, 12, 13, 14 ja 21). Tietokannat 11–14 sisältävät HV A:n työntekijöiden kirjaukset hankitusta tiedusteluaineistosta eli ”raakadatasta”.³⁷ Näihin tietoihin sisältyvät

Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit, Teil 2. Anleitungen für die Arbeit mit Agenten, Kundschaftern und Spionen in der Bundesrepublik Deutschland*. Links 1998, 303.

32. Müller-Enbergs 2007, 39–40.

33. Müller-Enbergs 2007, 45; http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Aktenfunde/Rosenholz/rosenholz_node.html#doc1755772bodyText10 (13.6.2013). Arvio on selvästi alempi kuin esim. Seppo Hentilän esittämä arvio, jonka mukaan ”vain neljäosan voitiin olettaa todella työskennelleen Stasin ulkomaantiedustelun HVA:n hyväksi”. Hentilä 2004, 304. Mikäli julkisuudessa eri yhteyksissä esitetty arvio noin 20 suomalaisesta tietolähteestä oletetaan paikansa pitäväksi, suomalaisen ”Rosenholz”-aineistoon sisältyisi tiedot noin parista sadasta henkilöstä.

34. Müller-Enbergs 2007, 77–78.

35. Müller-Enbergs 2007, 98ff. Pitkään oletettiin, että kyse olisi kriisiaikojen silmällä pitäen laaditusta ”mobilisointikortistosta”. Tämä oletus on sittemmin kumottu virheellisenä.

36. Müller-Enbergs 2007, 95. Käytettävissä olevan materiaalin epätäydellisyydestä johtuen todellisen tietolähteen F16-kortti voi puuttua. Tällöin identifioinnin tukena voidaan käyttää esim. SIRA-tietokannan tietoja toimitettuun informaatioon liittyen sen arvioimiseksi, voiko epäilty henkilö tulla kyseeseen tietolähteenä. Jos kaikki löydetty F16-kortit on luotu vasta operaation F22-kortin jälkeen, tulee lähteä siitä, että tietolähdettä ei voida identifoida.

37. Tietokanta 11 sisältää osaston V (tieteellis-teknisen tiedustelu), tietokanta 12 osaston VII (sisä-, ulko-, talous- ja sotilaspolitiikka, sotilaalliset ongelmat, ”operaatioalueen” operaatiot), tietokanta 13 osaston VI (”operaatioalueen” hallintoon liittyvät asiat) ja tietokanta 14 osaston IX/C (vastavakoilu ja arviointi) kirjaukset. Tietokantojen tietojen täydellisyys vaihtelee suuresti sekä informaatioisältöjen että tietokantakirjausten ajallisen kattavuuden osalta. Ks. Stephan Konopatzky, *Möglichkeiten und Gren-*

muun muassa informaation tyyppi, toimituspäivä, avainsanoja, lyhyt kuvaus sekä HV A:n työntekijän arvio informaation hyödyllisyydestä.³⁸ Tietokanta 21 ei muodollisesti kuulunut SIRA-järjestelmään vaan HV A:n operatiiviseen ZOPA-tietokantaan³⁹, mutta se mahdollistaa eri lähteiden operatiivisten taustatietojen selvittämisen, ei kuitenkaan henkilötietojen selvittämistä.⁴⁰

Suomeen kohdistunut tiedustelutoiminta oli pääosin HV A:n harjoittamaa eli käytössä olevat aineistot antavat tietoja tiedustelusykin tapahtumista HV A:n näkökulmasta. Sen sijaan tietolähteen toimet raakadatan keräämiseksi jäävät aineistojen ulkopuolelle. Analyysivaiheessa tuotetun tiedustelutiedon jakelusta on mahdollista saada tietoa, mikäli lähteen toimittamaa raakadataa on käytetty raportoinnissa⁴¹. Osa näistä raporteista on löydettävissä DDR:n puolueiden ja massaorganisaatioiden jälkeensä jääneitä arkistoja hallinnoivan SAPMO:n kokoelmista⁴². Pääsääntöisesti HV A:n laatimat raportit kuitenkin palautettiin takaisin arkistoitaviksi ja tulivat siten myös tuhotuiksi 1989–1990.

Tämän artikkelin primaariaineisto koostuu kahdesta, Stasin jälkeensä jättämästä aineistokokonaisuudesta. Ensimmäisen muodostavat IM "Andreksen" (XV/251/79) merkinnät SIRA- ja "Rosenholz"-aineistoissa. SIRA-21:stä löytyvien operatiivisten tietojen perusteella operaatio "Andreas" avattiin 10.4.1979, ensimmäisenä ohjausupseerina toimi Wolfgang Bär, ja operaation hallinnointi tapahtui osaston HV A/III/A/2 alaisuudessa.⁴³ Osaston III vastuulla olivat "legaalit residentit" eli laillisesti, joskin usein peitehenkilöllisyyden tai -tehtävän turvin kohdemaassa oleskelleet HV A:n työntekijät.⁴⁴ Pääsääntöisesti kyse oli DDR:n ulkomaanedustustoissa työskennelleistä henkilöistä, joilla useimmiten oli hoidossaan oma lähdeverkosto, jonka toimittama materiaali kulki residentuuran kautta. DDR:n diplomaattisen tunnustamisen jälkeen legaalien residenttien merkitys tiedustelutiedon keruussa korostui, ja 1970-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta lähtien merkittävä osa tiedustelutiedoista

saatiin heidän kauttaan.⁴⁵ Näiden ohella osasto III vastasi tuesta kolmannen maailman sosialistimaille tai siellä toimineille vasemmistolaisille vastarintaliikkeille.

IM "Andreas" toimitti aikavälillä 23.4.1980 ja 21.7.1986 yhteensä 20 tiedustelutietoa. Näistä 15 on kirjattu SIRA 12 -osatiekantaan, kaksi osatiekantaan 13 ja kolme osatiekantaan 14.⁴⁶ Primaariaineistoon sisältyy myös kopio "Rosenholz"-kortiston F22-kortista, jonka mukaan "Andrekselle" avattiin helmikuussa 1985 toinen työkansio. Tämän perusteella "Andreas" toimitti HV A:lle 300–600 sivua raakadataa.⁴⁷ Li-

zen der SIRA-Datenbank. Teoksessa Georg Herbsritt, & Helmut Müller-Enbergs (toim.) *Das Gesicht dem Westen zu. DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*. Edition Temmen 2003, 115–117.

38. Konopatzky 2003, 116. Arviointi tapahtui käyttämällä viisiportaista arvosana-asteikkoa I-V: "erittäin hyödyllinen" (*sehr wertvoll* – I), "hyödyllinen" (*wertvoll* – II), "keskinkertainen" (*mittlerer Wert* – III), "vähäarvoinen" (*geringer Wert* – IV) ja "hyödytön" (*ohne Wert* – V). Avoimesti saatavissa olevaa materiaalia kuten kirjoja tai lehtiä ei arvioitu. Müller-Enbergs 1998, 174.

39. ZOPA eli *Zentrale Objekt- und Personendatenbank* oli suunniteltu korvaamaan aiemmin henkilötietojen hallinnoinnissa käytetty käsiortisto. Ennen DDR:n romahdusta ZOPA-tietokantaan – ja siten SIRA-21:een – ehdittiin siirtää vain F22-operaatiokortisto. Konopatzky 2003, 117–118.

40. Müller-Enbergs 2007, 17.

41. Vuosien 1969 ja 1989 välillä HV A toimitti DDR:n puolue- ja valtiojohdolle yhteensä vain 131 raporttia, joissa käsiteltiin Suomeen liittyviä asioita. Elo & Müller-Enbergs 2010, 39.

42. Ks. <http://www.bundesarchiv.de/bundesarchiv/organisation/sapmo/index.html.de> (13.6.2013).

43. BStU, MfS, HV A/MD/6, SIRA-TDB 21, Nr. XV/251/79.

44. Müller-Enbergs 2011, 78.

45. Müller-Enbergs 1998, 33. Erityisesti Ruotsissa, mutta myös muissa Pohjoismaissa toimineista HV A-residentuureista ks. Halbrock 2006.

46. BStU, MfS, HV A/MD/6, SIRA-TDB 21, Nr. XV/251/79.

47. HV A:n normaalikäytäntö IMA-operaatioissa (*IM mit Arbeitsakte*), joihin myös operaatio "Andreas" lukeutuu, oli, että operaatioille avattiin erilliset operaatio- ja työkansiot. Operaatiokansioon tallennettiin operaation hallintaan liittyvät materiaalit, työkansioon lähteen toimittama raakadata. Yhteen työkansioon mahtui 300 arkkia. Müller-Enbergs 1998, 834–835.

Näme	[REDACTED]	# 251/79
Osoite	[REDACTED]	HVA 111/2
Wohnort	[REDACTED]	DDR
Land	[REDACTED]	DDR
Staatsangehörigkeit	DDR	Bei Änderungen, Verlegungen der Reg.-Nr. bitte ändern, um Änderungen zu vermeiden. Art. 23 Abs. 1 Nr. 1 Grundgesetz
PLZ	[REDACTED]	Andreas
Adress	116 Berlin-Treptow	Wohnort/abgebende DR
Adress	[REDACTED]	Kita/betreiber
Adress	[REDACTED]	Karte abgeben am 29.1.79
Adress	[REDACTED]	
Adress	MFAA	

Kopie BStU
AR 2
06.05.10

F16 / HVA

Operaation "Andreas" materiaaliin sisältyvä F16-henkilökortti Lähde: BStU.

säksi "Rosenholz"-aineistossa on mukana yksi, 29.1.1979 – siis ennen operaation avaamista – päivätty F16-kortti. Kortissa olevat henkilötiedot on mustattu, koska yhteistyötä MfS:n kanssa ei ole pystytty osoittamaan. Kortin julkisista tiedoista ilmenee kuitenkin, että kyse on DDR:n kansalaisesta (*Staatsangehörigkeit*-kohdassa tieto "DDR"), joka kortin laadintahetkellä työskenteli DDR:n ulkoministeriössä (*Beruf/Tätigkeit*-kohdassa tieto "MfAA" eli *Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten*). Lähdemerkintöjen perusteella Alpo Rusilla on ollut käytössään sama aineisto⁴⁸.

Toinen primaariaineistokokonaisuus on Johannes Pakaslahden henkilökansio. Se ei sisällä Alpo Rusin käyttämiin materiaaleihin. Tämä ei sinänsä ole yllättävää, mutta aineiston olemassaolon mainitsematta jättäminen on lähdekritii-

kin näkökulmasta ongelmallista. Mikäli BStU:lta tiedustelee Johannes Pakaslahti -nimiseen henkilöön liittyvää materiaalia, BStU:n vastauksen mukaan sillä on hallussaan ko. henkilöön liittyvää materiaalia. BStU kuitenkin toteaa, että käytettävissä olevat tiedot eivät anna viitteitä henkilön työskentelystä MfS:n hyväksi, mistä syystä kopiot materiaalista voidaan luovuttaa tutkimuskäyttöön vain asianomaisen kirjallisella suostumuksella (StUG §32). Todettakoon, että Johannes Pakaslahti on antanut kirjallisen suos-

48. Rusi 2011, 394, alaviite 109. Jostakin syystä Rusi ei kuitenkaan mainitse SIRA 13 -osätietokannasta löytyviä kirjauksia. Aineistoon sisältyvän "Rosenholz"-aineiston osalta Rusi toteaa vain F22-kortin merkinnän toisesta työkanasiosta, mutta jättää mainitsematta aineistoon sisältyvän kopion F16-kortista.

tumuksen häntä koskevan aineiston luovuttamiseen tämän artikkelin kirjoittajalle tutkimuskäyttöä varten sekä tähän aineistoon sisältyvien tietojen julkaisemiseen osana tutkimustulosten raportointia. Pakaslahtea koskeva aineisto sisältyy Stasin suljettuun arkistoon vuonna 1982 diaarinumerolla 8181/82 siirrettyyn kokoomakansioon (*Sammelakte*).⁴⁹ Kansiossa on yhteensä 115 sivua materiaalia, joista 35 liittyy Johannes Pakaslahteen, loput 80 sivua itäsaksalaiseen aviopariin. Aviopariin palaan tuonempana.

Päätely IM ”Andreksen” henkilöllisyydestä

Alpo Rusin mukaan käytettävissä olevat tiedot antavat ”hyvät perusteet” olettaa Stasin kanssa yhteistyötä tehneen peitenimi ”Andreksen” olleen Suomen Rauhanpuolustajien ja Maailman Rauhanneuvoston pääsihteerinä toiminut tohtori Johannes Pakaslahti. Kun väitteen esittäjä itse korostaa lähdekritiikin merkitystä historian-tutkimuksessa, esitetyn väitteen tueksi rakennettun päättelyketjun – siis mainittujen ”hyvien perustelujen” – voidaan lähtökohtaisesti olettaa kestävän kriittisen koettelu.

Ennen varsinaisen päättelyketjun koettelua on syytä lyhyesti käsitellä Kimmo Rentolan esille nostamat tiedustelututkimuksen lähdekritiikin erityishaasteet.⁵⁰ Ensinnäkin, tiedustelututkimuksessa kysymys *tiedon aitoudesta* on olennainen. SIRA-aineistojen varassa operoiva tutkija ei pysty varmentamaan HV A-virkailijan tallentaman otsikon ja lyhyen kuvauksen totuudenkaltaisuutta vertaamalla tätä alkuperäiseen, lähteen toimittamaan tietoon. Toiseksi, SIRA-tietojen varassa tiedon alkuperää ei useinkaan pystytä varmentamaan eli *tiedon alkulähteen identifiointi* muodostaa haasteen lähdekritiikille: Onko lähde itse tiedon tuottaja vai pelkkä tiedon välittäjä? Onko tieto alkuperäistä vai lähteen tuottama synteesi? Kolmas haaste liittyy kysymykseen *tiedon merkityksestä*.⁵¹ Mikäli tutkija pyrkii välttämään yksittäisten tietojen vaikutuksen paisuttelua, huomio tulisi suunnata teemoihin, joista

HV A systemaattisesti raportoi DDR:n valtio- ja puoluejohdolle. Sinänsä lähdeverkostosta HV A:lle suuntautuneet informaatiovirrat antavat osviittaa tiedonkeruun temaattisesta rakenteesta ja ajallisesta vaihtelusta, joskin samalla tutkija saattaa helposti vetää yhtäsuuruusmerkit tiheän informaatiovirran ja tiedon operatiivisen merkityksen välille unohtaen, että tiedustelupalvelut hamstraavat ja tallentavat tietoa myös kaiken varalta.⁵²

Kaiken tutkimustiedon uskottavuuden perusta on saatujen tulosten ja niiden pohjalta tehtyjen päätelmien luotettavuus. Luotettavuuteen vaikuttavat sekä tarkoituksenmukaisesti valittu ja lähdekriittisesti koeteltu lähdemateriaali, lähteiden huolellinen käyttö ja käytön dokumentointi sekä johtopäätösten pohjana olevien perustelujen kirjoittaminen auki. Käsillä olevan tematiikan kannalta olennaisesta on, millaisia *pääargumentteja* ja näitä tukevia *perusteluja* päätelyle IM ”Andreksen” henkilöllisyydestä Rusi esittää. Tapaus ”Andreas” on esillä yhteensä seitsemässä kohdassa,⁵³ joista voidaan lukea esiin kaksi *pääargumenttia*:

P₁: IM ”Andreas” on suomalainen Johannes Pakaslahti, koska IM ”Andreas” raportoi HV A:lle suomalaisen rauhanliikkeen asioista Pakaslahden toimiessa Suomen Rauhanpuolustajien pääsihteerinä.⁵⁴

P₂: Johannes Pakaslahti työskenteli *Tiedonantaja*-lehden kirjeenvaihtajana Berliinissä 1972–1979. Tänä aikana hänestä tuli Stasin kontaktihenkilö (*Kontaktperson*, lyh. KP) peitenimellä ”Andreas”. Pakaslahden palatessa Suomeen KP ”Andreas” muuttui IM ”Andreakseksi”.⁵⁵

49. BstU, MfS, AKK, Nr. 8181/82.

50. Rentola 2009.

51. Rentola 2009, 3–4.

52. Rentola 2009, 5.

53. Rusi 2011, 224–225, 241–244, 258–260, 272, 283, 301, 323.

54. Rusi 2011, 224–225, 301.

55. Rusi 2011, 225, 241–242, 258.

Päätelyketju näyttää siis seuraavalta: Johannes Pakaslahti työskenteli vuosina 1972–1979 *Tiedonantajan* kirjeenvaihtajana Berliinissä. Tänä aikana hänestä tuli Stasin kontaktihenkilö, joka vuosina 1977–1979 avusti ainakin kahden suomalaisen opiskelijan IM-värväyksessä. Ennen paluutaan Suomeen Pakaslahti värvättiin Stasin palvelukseen, jolloin hänestä tuli IM "Andreas". Suomeen palannut Pakaslahti raportoi HV A:lle rauhanliikkeen asioista. Tämän, sinänsä loogisen päätelyketjun luotettavuuden ratkaisee kaksi seikkaa. Ovatko esitetyt perustelut riittävän vahvoja? Eliminoidaanko muut mahdolliset vaihtoehdot sellaisella luotettavuudella, että päätelyketjua voidaan pitää parhaaseen selitykseen päätyvänä?

Aloitan päätelyketjun luotettavuuden koetelun ensimmäisestä pääargumentista (P₁). Rusi esittää sen tueksi kolme perustelua. Ensinnäkin, IM "Andreksen" F16-kortti olisi Suojelupoliisin hallussa.⁵⁶ Tälle perustelulle ei kuitenkaan esitetä mitään lähteistöön perustuvaa evidenssiä. Perustelu vaikuttaa rakentuvan sen havainnon varaan, ettei IM "Andreksen" aineistoon sisältyvän F16-kortin henkilön osalta ole voitu osoittaa IM-yhteyttä.⁵⁷ Operaatioon voisi siis liittyä useampia henkilöitä eli F16-kortteja, joista yksi sisältyisi Supon hallussa olevaan "Rosenholz"-aineistoon. Perustelun hyväksyminen edellyttäisi kuitenkin todistettavana olleen pääargumentin hyväksymistä päätelyn *premissiksi*, koska Supon hallussa ovat ainoastaan suomalaisista laaditut F16-kortit. Päätelyketjun kannalta esitettyä perustelua ei kuitenkaan voida pitää riittävänä, koska se ei eliminoi yhtään vaihtoehtoista tulkintaa koskien IM "Andreksen" kansallisuutta.

Toisen perustelun mukaan IM "Andreas" raportoi Helsingistä käsin.⁵⁸ Myös tämä perustelu on metodologisesta näkökulmasta ongelmallinen. Sinänsä käytettävissä olevan aineiston perusteella voidaan osoittaa, että IM "Andreksen" toimittama tiedusteluaineisto kulki Helsingissä toimineen residentuuran kautta. Todisteena tälle voidaan pitää SIRA-kirjauksista löytyvää Suo-

men residentuura-numeroa (*Residentur-Nummer*) 229.⁵⁹ HV A:n residentti-käytännöt huomioiden tämä kuitenkin tarkoittaisi, että IM "Andreas" oli DDR:n Helsingin edustuston kautta operoinut "legaali residentti", jolla oli hoidossaan oma lähdeverkosto, jonka keräämiä tietoja hän toimitti edelleen HV A:lle. Tämän vaihtoehdoisen tulkinnan mukaan "Andreas" ei kuitenkaan olisi voinut ollut suomalainen.

Kolmas, pääargumentin tueksi esitetty perustelu pyrkii osoittamaan yhteyden suomalaiseen rauhanliikkeeseen: "Andreas" alkoi [...] raportoida Helsingistä käsin HVA:lle rauhanliikkeen asioista".⁶⁰ Perustelu myös pyrkii kytkemään Johannes Pakaslahden aseman Suomen Rauhanpuolustajien pääsihteerinä vuosina 1980–1986 "Andreksen" vuosina 1982–1984 tapahtuneisiin tietojen toimituksiin⁶¹ koskien suomalaista rauhanliikettä.⁶² Perustelun logiikan mukaan vain rauhanliikkeen johtoahmo olisi voinut toimittaa tiedot. Koska raakadataa ei näidenkään toimitusten osalta ole käytettävissä, toimitusten substanssia voidaan arvioida vain SIRA-tietojen perusteella. Näiden perusteella kyse näyttäisi olleen pikemminkin yleisluontoisista koosteista. Raporttien vähäinen määrä ei myöskään tue tulkintaa, että IM "Andreksen" päätehtävä olisi ollut suomalaisesta rauhanliikkeestä raportointi. IM "Andreas" näyttäisi pikemminkin laatineen yleiskatsauksia suomalaiseen ja eurooppalaiseen politiikkaan liittyen.⁶³ Jos yhteys suomalaiseen rauhanliikkeeseen olisi riittävä kriteeri IM "Andreksen" identifoinnille, moni muukin rau-

56. Rusi 2011, 394, alaviite 109.

57. Tässä yhteydessä on syytä muistuttaa, ettei Rusi käsittele aineistoon sisältyvää F16-korttia mitenkään.

58. Rusi 2011, 224.

59. Esim. BstU, MfS, HV A/MD/5, SIRA-TDB 14, SE8602197.

60. Rusi 2011, 224.

61. BstU, MfS, HV A/MD/3, SIRA-TDB 12, SE8200015, SE8303314, SE8303630, SE8408430.

62. Rusi 2011, 225.

63. BStU, MfS, HV A/MD/6, SIRA-TDB 21, Nr. XV/251/79.

hanliikkeessä toiminut kuin Pakaslahti voisi tulla kyseeseen tietolähteenä, samoin jotkut Suomen kommunistisen puolueen (SKP) kansainvälisten asioiden virkailijat. Päättelyn kannalta ongelmallista on myös, ettei perustelujen yhteydessä sen paremmin eliminoida vaihtoehtoisia tulkintoja kuin esitetä esitettyä tulkintaa tukevia muita argumentteja.

Säilyneiden SIRA-kirjausten vähäinen määrä kuitenkin herättää kysymyksen tietojen täydellisyydestä. Edellä nähtiin, että IM ”Andreakselle” avattiin toinen työkansio helmikuussa 1982 eli vuosina 4/1979–2/1982 operaation kautta virtasi HV A:lle yli 300 arkkiä raakadataa. Samalle aikavälille osuu vain viisi (!) vastaanottokirjausta, mikä on vahva peruste epäillä operaatio ”Andreaksen” SIRA-kirjausten täydellisyyttä. Käytössä olevien aineistojen perusteella ei kuitenkaan ole mahdollista selvittää, ovatko tiedot tosiasiallisesti puutteelliset. Tämä ei kuitenkaan vaikuta esitettyyn tulkintaan IM ”Andreaksen” henkilöön liittyen.

Toisessa pääargumentissa (P₂) Johannes Pakaslahti liitetään KP ”Andreakseen”. KP eli kontaktihenkilö ei ollut virallinen IM-kategoria eikä KP:na toimineita henkilöitä virallisesti rekisteröity⁶⁴. Koska kontaktihenkilöt merkitsivät pienempää hallinnollista vaivaa, osa ohjausupseereista preferoi KP:n käyttöä pelkästään ajansäästöyistä. Kontaktihenkilö-ohjeistusta myös selkeytettiin toistuvasti MfS:n operatiivisissa ohjeissa.⁶⁵ Näiden perusteella KP ja IM oli selkeästi erotettu. Siinä missä IM:t olivat tietoisesti sitoutuneet yhteistyöhön Stasin kanssa, KP:t olivat pääsääntöisesti henkilöitä, joihin ylläpidettiin yhteyttä ja joilta ”ammennettiin” tietoja ilman, että kontaktihenkilö olisi ollut tietoinen keskustelukumppaninsa MfS-taustasta. Toisaalta KP:t muodostivat eräänlaisen ”hiljaisen reservin”, josta voitiin tarvittaessa nopeastikin rekrytoida uusia IM:ja. Myös KP:n uudelleenrekisteröinti IM-operaationa oli mahdollista.⁶⁶

KP ”Andreas” on dokumentoidusti ollut mukana ainakin Jouko Jokisaloon (IM ”Boris”) ja Riit-

ta Juntusen (IM ”Kati”) värväysoperaatiossa laastien Stasille arvioita värväyksen kohteena olleista tahoista ja avustaen Stasia henkilöiden tarkkailussa.⁶⁷ Rusi ei kuitenkaan missään kohdin pohdi, saati perustele, oletustaan Johannes Pakaslahdesta KP ”Andreaksena”. Oletuksen uskottavuutta nakertaa Jouko Jokisaloon aineistoon liittyvä ote (*Auszug*) KP ”Andreaksen” 12.10.1977 laatimasta tapaamismuistiosta (*Treffbericht*) koskien tapaamista värväysehdoista (*Werbungskandidat*) ”Boriksen” kanssa. Muistiosta KP ”Andreas” ilmoittaa asuvansa opiskelija-asuntola ”Viktor Jarassa” yhdessä Jouko Jokisaloon kanssa.⁶⁸ Edeltävässä johdantokappaleessa KP ”Andreas” myös kertoo tulleen viikko aiemmin valituksi DDR:n nuorisoyhdistö FDJ:n (*Freie Deutsche Jugend*) ehdokkaaksi oppilaitoksensa perusorganisaation johtotehtäviin. Hieman myöhemmin KP ”Andreas” mainitsee olevansa Jokisaloon kanssa samassa filosofian seminaariryhmässä Humbolt-yliopistossa.⁶⁹ Johannes Pakaslahti ei ulkomaalaisena olisi voinut olla ehdokkaana FDJ:n johtotehtäviin. Lisäksi Pakaslahti oli tapahtuma-aikana 32-vuotias ja siten yli-ikäinen

64. Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit, Teil 1. Richtlinien und Durchführungsbestimmungen*. Links 1996, 84.

65. Ks. Richtlinie 1/58; Richtlinie 2/68; Richtlinie 2/79. Müller-Enbergs 1998.

66. Müller-Enbergs 1996, 85, 88–89.

67. Rusi dokumentoi KP ”Andreaksen” yhteyden ”Borikseen” ja ”Katiin”. Rusi 2011, 241–243, 258–260. KP ”Andreaksesta” on useita mainintoja sekä ”Katin” että ”Boriksen” operatiivisissa dokumenteissa. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87 (”Boris”); BStU, MfS, AIM, Nr. 3243/86 (”Kati”).

68. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkki 14. Ks. myös Rusi 2011, 258. Muistiosta on mustattu kontaktihenkilön peitenimi. Muistio on kuitenkin liitteenä aliluottantti Försterin kirjoittamalle saatteelle BStU; MfS; AIM; Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkki 13, jonka lopussa mainitaan liitteenä olevan ote KP ”Andreaksen” laatimasta tapaamismuistiosta (*Auszug aus dem Treffbericht des KP ”Andreas”*).

69. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkit 14, 16.

nuorisjärjestykseen.⁷⁰ Pakaslahti ei myöskään asunut opiskelija-asuntola ”Viktor Jarassa”.⁷¹ Lähde-
materiaalin tietojen perusteella todennäköisempi johtopäätös onkin, että KP ”Andreas” oli itä-saksalainen Humbolt-yliopiston opiskelija.

Kysymys Johannes Pakaslahden mahdollisesta yhteydestä IM ”Andreukseen” edellyttää Pakaslahden ja Stasin välisen yhteyden tarkempaa analysointia tukeutumalla Pakaslahden Stasi-aineistosta löytyviin tietoihin. Käytettävissä olevien aineistojen perusteella Pakaslahti saapui DDR:iin 8.12.1972 ja toimi *Tiedonantajan* Berliinin-kirjeenvaihtajana vuoteen 1979 saakka raportoiden DDR:n lisäksi muutamien muiden sosialistimaiden asioista. Hän teki myös raportteja Yleisradiolle.⁷² Stasi kiinnostui Pakaslahdesta vasta helmikuussa 1975, kun vakoiluntorjunnasta (*Spionageabwehr*) vastannut pääosasto II (*Hauptabteilung II*)⁷³ sai DDR:n ulkoministeriön lehdistösuhteiden osastolta tiedon, jonka mukaan Itä-Berliinissä akkreditoitu suomalaistoimittaja olisi CIA:n agentti. Dokumenttien mukaan Pakaslahti oli 15.2.1975 informoinut DDR:n ulkoministeriön lehdistösuhteiden virkailijaa asiasta, mikä tieto välitettiin 17.2.1975 eteenpäin HA II:lle. Dokumenteista käy ilmi, että Stasi oli jo 14.2.1975 – siis päivää ennen Pakaslahden yhteydenottoa – kiinnittänyt huomiota Portugalista autolla DDR:ään ”Poliittisen laulun festivaaleille” saapuneeseen suomalaistoimittajaan ja asettanut tämän tarkkailuun. Suomalaistoimittajan henkilöön liittyvät tiedot on aineistokopioissa mustattu.⁷⁴

Edellä kuvatun tapahtuman johdosta Stasi otti 25.3.1975 yhteyttä Johannes Pakaslahteen. DDR:n ulkoministeriön edustajana esiintynyt HA II:n majuri Fröhlich sopi tapaamisen Pakaslahden asuntoon, jossa hän heti tapaamisen alussa ilmoitti edustavansa ”turvallisuuspalvelua”. Tapaamisraportista käy ilmi, että HA II pyrki tunnustelemaan mahdollisuutta luoda Pakaslahteen pysyvä kontakti. Keskustelun aikana majuri Fröhlich palasi useaan otteeseen Pakaslahden toimittaman CIA-tiedon hyödyllisyyteen,

pyrkien sen varjolla testaamaan Pakaslahden valmiutta hankkia Stasia kiinnostavia tietoja. Yksi testikysymyksistä liittyi Pakaslahden mahdollisiin tietoihin siitä, oliko vakoilijaksi epäilty suomalaistoimittaja ollut yhteyksissä Suomen DDR:n suurlähetystöön. Tapaamismuistion perusteella Pakaslahti lupasi tiedustella asiaa lähetystön piirissä.⁷⁵

Keskustelun pohjalta Fröhlich arvioi Pakaslahdesta voitavan kehittää ”ammennettava lähde”, jonka avulla olisi mahdollista saada operatiivisesti kiinnostavaa informaatiota etenkin Suomen suurlähetystöstä.⁷⁶ Ilmeisesti jo kesäkuussa 1975 HA II pyrki omien IM:ien avulla rakentamaan Pakaslahteen kontaktin, joka olisi mahdollistanut ”ammentamisen”. Tästä antaa viitteitä aineistosta löytyvä, 13.6.1975 nimeämättömän Stasi-virkailijan käsin tekemä merkintä: ”Haben

70. FDJ:n jäsenistön ikähaarukka oli 14–25-vuotta ja ulkomaalaisia hyväksyttiin vain poikkeustapauksissa sen jäseniksi. Laajemmin FDJ:sta ks. Barbara Hille, *Jugend und Jugendpolitik in der DDR von 1961 bis 1989*. Teoksessa *Deutscher Bundestag (toim.) Materialien der Enquete-Kommission 'Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland' (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages. Neun Bände in 18 Teilbänden), Bd. VIII*. Nomos 1995, 297–361.

71. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 2.

72. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 7–8.

73. Hanna Labrenz-Weiß, *Die Hauptabteilung II. Spionageabwehr (MfS-Handbuch)*. BStU 1998.

74. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 19, 22, 23, 29. Aineistosta käy mm. ilmi, että kyseinen toimittaja olisi liikkunut beigenvärisellä Saabilla, jonka rekisteritunnuksen alkuosa oli ”BMY”. Lisäksi aineistosta ilmenee, että Stasin käyttämä lähde olisi tutustunut ko. toimittajaan jo vuonna 1967 suomalaisen poliittisen opiskelijaliikkeen yhteydessä. Lähteen mukaan myös SKP olisi ollut tietoinen kyseisen henkilön toimimisesta amerikkalaisen tai israelilaisen tiedustelupalvelun agenttina.

75. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 25–26.

76. ”Wenn Pakaslahti sich zu weiteren Treffen bereit erklärt, könnte er sich zu einer perspektivvollen Abschöpfungsquelle entwickeln. Es wird vorgeschlagen, einer weiteren Verbindung mit P zur Abschöpfung operativ-interessanter Information unter Einbeziehung seiner Aufklärungsmöglichkeiten zur finnischen Botschaft zuzustimmen.” BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 27.

IM mit ausbaufähigem privatem Kontakt zu P. Absprache vereinbart.”⁷⁷ Operatiiviset merkinnät Pakaslahden osalta päättyvät kuitenkin tähän. Yksi todennäköinen selitys Stasin operatiivisen kiinnostuksen loppumiseen oli Pakaslahden asema SKP:n kansainvälisen jaoston jäsenenä. Veljespuolueiden ylempien virkailijoiden värvääminen oli lähtökohtaisesti kielletty, mihin viittaa myös Fröhlichin raporttiin liitetty käsin kirjoitettu huomautus: ”Mitteilung von Gen. Oberst Kratsch: Verbindung einstellen. Wunsch des ZK”⁷⁸. Todettakoon vielä, ettei Pakaslahden aineistossa kertaakaan esiinny peitenimi ”Andreas” eikä siihen myöskään sisälly dokumentteja, jotka osoittaisivat Pakaslahden olleen Stasin näkökulmasta operatiivisessa suhteessa Riitta Juntuseen tai Jouko Jokisaloon. Aineistoon ei myöskään sisälly yhtäkään dokumenttia, jotka puoltaisivat tulkintaa, jonka mukaan Johannes Pakaslahti olisi DDR:ssa asuessaan toiminut aktiivisessa ja tietoisessa yhteistyössä Stasin kanssa.

Mitä tulee toisen pääargumentin (P₂) jälkimmäiseen väitteeseen KP ”Andreaxen” muuttamisesta IM ”Andreaxeksi”, perustelujen voidaan katsoa olevan osa väitettä: ”MfS:n kontaktihenkilö [...] ’Andreas’ antoi hänestä [Riitta Juntusesta] tietoja MfS:n edustajalle.[...] On mahdollista, että kyse on samasta peitenimestä (Andreas XV/251/79), joka muuttuu MfS:n epäviralliseksi avustajaksi vuodesta 1980.”⁷⁹ Lähdemerkintöjen puuttuessa jää epäselväksi, mihin olemassa oleviin faktoihin esitetty väite perustuu. Käytävissä olevat aineistot eivät suoraan mahdollista tämän perustelun eliminointia virheellisenä, joskaan niistä ei myöskään voida löytää väitettä tukevia faktoja.⁸⁰ Jos edellä esitettyjä vaihtoehtoisia tulkintoja sekä IM ”Andreaxen” että KP ”Andreaxen” henkilöllisyyksistä tarkastellaan rinnakkain, ensimmäisen kohdalla kyse olisi Suomessa toimineesta ”legaalista residentistä”, jälkimmäisessä itäsaksalaisesta yliopisto-opiskelijasta. Koska ulkomailla ”legaaleina residentteinä” toimineilta henkilöiltä edellytettiin pääsääntöisesti samaa pätevyyttä kuin erityistehtä-

vissä toimineilta Stasi-upseereilta (*Offizier im besonderen Einsatz*, lyh. OibE),⁸¹ muodostavat nämä seikat yhdessä argumentin, jonka voidaan vahvempana katsoa kumoavan alkuperäisen perustelun.

Artikkelin primaariaineistoon sisältyy vielä yksi, käsillä olevan tematiikan kannalta relevantti dokumentti, 2.4.1982 päivätty arkistointipäätös (*Abverfügung zur Archivierung*), jonka on allekirjoittanut everstiluutnantti Kaulfuss (Kuva 2). Arkistointimääräyksen perusteluissa todetaan, että arkistoitavaksi määrättyyn materiaaliin liittyviä henkilöitä ”ei voida värväykselle asetettujen tavoitteiden perusteella arvioituna pitää soveltuvina IM:ksi”. Kysymys asetetuista tavoitteista on nähdäkseni yhteydessä kansion erikoiseen sisältöön, mistä syystä palaan nyt alussa ohittamaani kysymykseen, miksi Pakaslahden kansiossa on myös tuntemattomaksi jäävän DDR-avioparin operatiivisia dokumentteja.

Kyse on rangsdorfilaisesta avioparista, jonka vaimo tunsii DDR:ssa 1970- ja 1980-lukujen taitteessa Suomen suurlähettiläänä toimineen Kuno Honkosen jo pidemmältä ajalta. Aineistosta käy ilmi, että Honkoset vierailivat perheen luona Rangsdorfissa 29.4.1979. Aineistoon kuuluu myös aviovaimon perheensä nimissä kirjoitta-

77. ”Meillä on IM, jolla lupaava yksityinen kontakti P:n kanssa. Sitoumuksesta sovittu.” BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 34. Koska aineiston muissa dokumenteissa Pakaslahteen viitataan lyhenteellä ”P”, voidaan tässäkin olettaa ”P”:n tarkoittavan Pakaslahtea. On myös syytä huomauttaa, että vaikka Jouko Jokisalo (”Boris”) myöhemmin raportoi Stasille tapaamisistaan Pakaslahden kanssa (Ks. esim. BStU, MfS, AIM, Nr. 3900/87, osa 1 (11.7.1979), arkki 42), ei muistilapussa viitattu IM voi olla ”Boris”, koska tämä rekrytoitiin vasta vuonna 1979.

78. ”Viesti kenraalileversti Kratschilta. Yhteys katkaistava. Keskuskomitean toive”. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 25.

79. Rusi 2011, 241.

80. Käytössä ei ole IM ”Andreaxen” operaatiokansioita, joiden 1. osaan (*Teil I*) normaalikäytännön mukaan tallennettiin lähteen henkilöön liittyneet operatiiviset dokumentit, ml. värväysprosessin aikana tuotettu materiaali.

81. Ks. Müller-Enbergs 1998, 563.

MIS/WV/Vorw. MIS Berlin, den 7. 4. 82
 Dienststelle EA II/9
 Mitarbeiter Weg

BStU
000114

Abverfügung zur Archivierung

Nur für GMS, OFK, KK, Allg. P. Allg. S und KS III
 (Gesetz vom 28.10.1960)

Die Akte über: Name Pakaslahti *)
 Vorname Johannes
 geb. am 7. 1. 45
 Geburtsort _____
 (oder sonstige bzw. bekannte Bezeichnung des Objektes)

Ist zu archivieren.

Abschlussbeurteilung und Gründe der Archivierung:

[REDACTED]

Die Akte ist gesperrt / nicht gesperrt zu archivieren.
 (Wahlmöglichkeiten)

Päätös Johannes Pakaslahden kansion arkistoinnista. Lähde: BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkki 114.

Weg
 KAMITZ, Sachbearbeiter
 Oberleutnant

*) Angaben zu weiteren in dieser Akte genannten Personen auf der nächsten Seite.

Form 322 0

ma, 5.5.1979 päivätty kirje, jossa hän kiittää Honkosia vierailusta.⁸² Stasi oli selvillä vaimon ystävyysuhteesta Kuuno Honkoseen ja pyrki värväämään ainakin opettajana toimineen aviomiehen, otollisten olosuhteiden vallitessa myös aviovaimon, IM:ksi. Stasin ja pariskunnan tapaamisen valmistelumuiutiosta ilmenee, että Stasi valmisteli tapaamista varten "legendan" eli peitetarinan, jonka mukaan "eräs kapitalistisen ulkomaan [so. Suomen, K.E.] diplomaattinen edustusto pyrki luomaan luottamuksellisia suhteita miehen perheeseen" hankkiakseen tietoja erityisesti "DDR:n kouluissa annettavasta sotilaallisesta opetuksesta". Tämän varjolla Stasin virkailijoiden tuli arvioida aviomiehen "operatiivisia

edellytyksiä toimia IM:na, erityisesti hänen objektiivisia ja subjektiivisia mahdollisuuksiaan 'työstää' Suomen DDR:n suurlähettilästä Kuuno Honkosta".⁸³

Varsinainen kontaktikeskustelu käytiin 24.1.1980 pariskunnan kotona Stasin kenraalimajuri Rissen ja aliluutnantti Wegen organisoimana. Varsin nopeasti aviomies päätteli keskustelun koskevan Suomen suurlähetystöä ja pyysi keskustelun alussa sivuhuoneessa ollutta aviovaimoa liittymään keskusteluun. Stasin virkaili-

82. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 99, 57–58.

83. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 104–105.

jat pyrkiivät painostamaan avioparia yhteistyöhön viittaamalla DDR:n kansalaisten velvollisuuteen tehdä selkoa yhteyksistään kapitalististen maiden suurlähetystöihin. Aviovaimolta vaadittiin myös kirjallinen selvitys Honkosten vierailusta pariskunnan luona, mihin selvitykseen tuli sisältyä arvio muista, mahdollisesti kiinnostavista henkilöistä. Avioparin ja Stasin välillä järjestettiin vielä toinen tapaaminen 14.2.1980. Tämän tapaamisen jälkeen laaditussa, 20.2.1980 päivätyssä muistiossa aliluutnantti Wege toteaa, ettei värväysprosessin jatkamiselle ole edellytyksiä ja esittää prosessin päättämistä ja siihen liittyvän materiaalin arkistointia.⁸⁴

”Tapaus Pakaslahtea” ja rangsdorfilaista avioparia näyttäisi yhdistävän juuri kummankin oletettu yhteys Suomen DDR:n suurlähetystöön. Stasihan tunnusteli mahdollisuuksia kehittää Pakaslahdesta ammennettava lähde, jonka kautta se saisi ensi käden tietoa Suomen DDR:n suurlähetystön asioista. Rangsdorfilaisen avioparin kohdalla Stasi puolestaan näki mahdollisuuden IM-operaatiosta, jonka puitteissa olisi voitu ”operatiivisesti työstää” Suomen DDR:n suurlähettilästä ja siten mahdollisesti vaikuttaa Suomen DDR-politiikkaan. Kummankin tapauksen kohdalla Stasi kuitenkin päätyi siihen, ettei kiinnostuksen kohteena olleiden henkilöiden osalta ollut edellytyksiä jatkaa värväysprosessia.

Keskustelu

Vaikka monilla tiedustelututkimukseen liittyvillä aineisto-ongelmilla on yksinään vain vähäinen merkitys normaalille historian tutkimukselle, ne vaikuttavat olennaisesti tutkijan mahdollisuuksiin tehdä päätelmiä aineistosta. Tiedustelututkimusta tekevä tutkija saattaa ajoittain joutua paikkaamaan aineiston aukkoja aikalaistoimijoiden tai yleisemmän historiankirjoituksen tarjoamilla apuaineistoilla. Joissakin tilanteissa tutkija saattaa joutua jatkamaan käytettävissä olevan aineiston mahdollistaman parhaan tulkinnan viitoittamalla tiellä. Silloin tutkija joutuu kuitenkin ottamaan tietoisesti riskin, että mahdollisesti

myöhemmin esille tulevat faktat tai käytettävissä olevat aineistot osoittavat hänen parhaaksi olettamansa tulkinnan virheelliseksi.⁸⁵

Mitä tulee tämän artikkelin empiiriseen tapaukseen eli Alpo Rusin esittämään päättelyyn koskien IM ”Andreaxen” henkilöllisyyttä, päättelyketjun ”hyvien perustelujen” ei voida katsoa täyttävän edes historian tutkimuksen tulosten perusteluille asetettavia minimivaatimuksia. Perustelut eivät läpäise kriittistä koettelua, minkä vuoksi päättelyketjua ei metodologiselta kannalta voida pitää parhaaseen tulkintaan päätyvänä. Saatavilla olevat tiedot eivät anna luotettavaa perustetta niille tulkinnoille ja johtopäätöksille, joiden varaan päättelyketju rakentuu.

Yleisemmin on toki syytä muistaa, että joissakin tapauksissa aineisto mahdollistaa myös keskenään ristiriitaiset tulkinnat. Kilpailevien päättelyketjujen toisistaan poikkeavat tulkinnat siis ajautuvat keskenään argumentatiiviseen väittelyyn, mitä ei ainakaan tiedustelututkimuksen saralla voida pitää mitenkään harvinaisena. Tiedustelututkimuksessa valitettavan yleiset tulkintaväljyydet, joilla siis tarkoitetaan samojen aineistojen mahdollistamaa tulkinta(peli)tilaa, tulisi kuitenkin ratkaista puhtaasti argumentaation nojalla. Tätä periaatetta noudattaen vastaargumentteina tulisi esittää ensisijaisesti alkuperäisiä argumentteja painavampia argumentteja, joiden painavuus perustuu käytettyjen lähteiden varovaiseen hyödyntämiseen siinä tulkintatilassa, johon nykytietämys ja aineistojen lähdekriittinen arviointi antavat mahdollisuudet. Tässä artikkelissa olen paikoin esittänyt tietoja, jotka osoittavat alun perin esitetyt perustelut virheellisiksi. Kumoavien argumenttien kohdalla olen pyrkinyt noudattamaan varovaisimman tulkinnan periaatetta ja olemaan paisuttelematta yksittäisiä tietoja.

84. BStU, MfS, AKK, Nr. 8181/82, arkit 106–114.

85. Ks. myös Rentola 2009, 5.

Kylmän sodan aikaan kohdistuva tiedustelututkimus lukeutuu vielä tänään lähihistorian tutkimuskenttään. Jännite nykyhetkeen muodostuu erityisesti siitä, että lähimenneisyyden kirjoittamisessa lähihistoriaksi, kollektiivista muistiamme määrittäväksi narratiiviksi, on aina kyse myös menneisyyden työstämisestä ja tulkitsemisesta. Lähimenneisyyden tutkimuksessa joudutaan usein tutkimaan yhä keskuudessamme olevien, usein jopa yhteiskunnallisesti aktiivisten toimijoiden aiempaa toimintaa. Aina rajanveto menneisyyden ja nykyisyyden välillä ei onnistu, jolloin menneisyys kontekstualisoidaan nykyhetken valossa ja historia instrumentalisoidaan osana aikalaiskeskusteluja, historiapolitiikkaa. Tämä on ollut nähtävissä myös keskusteluissa suomalaisten Stasi-yhteyksistä. Näissä keskusteluissa on usein vahvasti historiapolitiinen jälkimaku, jota osaltaan ovat ruokkineet puutteellisen lähdekriittisen osaamisen aiheuttamat ylilyönnit⁸⁶.

Tämän artikkelin laajempaan tavoitteena oli nostaa esille historiantutkimuksessa ehkä jonkin verran vähemmälle huomiolle jäänyt hypoteesien testaamisen ja parhaimpaan tulkintaan päätyvän päättelyn metodologiset haasteet ja mahdollisuudet. Myös tiedustelututkimuksen piirissä tutkimusmetodologiaan, mutta myös tutkimusetiikkaan liittyvät kysymykset tulisi ottaa vakavasti. Kun huomioidaan ”agentin arvoon korottamiseen” liittyvät tutkimuseettiset kysymykset, päättelyketjun kriittinen arviointi parhaan tulkinnan metodiikan tarjoamilla välineillä on yksi mahdollinen tapa välttää ainakin osa tiedustelututkimuksen karikoista.

Abstract: “Pakaslahti case” and the methodology of intelligence research

After the Cold War, new archival sources have been made available for researchers. This includes material from the archives of former socialist intelligence services. Although these materials could improve our understanding of Cold War history, the use of intelligence materials can be tricky and bound with several methodological and practical pitfalls. Especially contemporary intelligence history that discusses issues and persons in the near past needs to consider ethical questions often unfamiliar to “normal” history writing. In this respect, historians using materials related e.g. to espionage should take methodological considerations especially seriously but also be extremely careful when drawing consequences based on material from archives of intelligence services.

This article will present a not-so-often used method called “the ladder to the best explanation” based on hypothesis testing. The method helps the researcher to eliminate weak explanations in order to achieve a robust and well-tested explanation. The method will be used to testify whether Alpo Rusi’s reasoning, presented in his recent book, about the real person behind the code name “Andreas” can be justified as scientifically valid and robust. “Andreas” was an “informal collaborator” of East German foreign intelligence during the 1970s and 1980s. The article will evidence several weaknesses and pitfalls in Rusi’s reasoning, most of them related to research methodology and the use of archival sources.

Keywords: socialist state, DDR, Stasi, intelligence archives, 20th century

86. Raimo Salokangas, Lähdekritiikkiä, kiitos! Journalistit ja historiantutkijat yhteistä menneisyyttä hallitsemassa. *Tiedotustutkimus* 31:2 (2008), 103–113.

Täydennys

Mari K. Niemi

Täsmennys numeroon 1/2014: Unohtunut naishaastaja

Työstäessäni toisaalle artikkelia puheenjohtajavaalien haastajista huomasin ohittaneeni ”Nais-ten työläs taival puolueiden johtajiksi” -artikkelissani (HAik 1/2014) vaalin, joka olisi ansainnut huomiota. Aiemmassa, johtajavaalien kilpailuasetelmia analysoineessa *Politiikan* (4/2011) artikkelissani tämä harvinainen naishaastajan vaali oli mukana.

Vuonna 1993 ensimmäisen kauden kansanedustaja, Turun kaupungin sosiaalitoimen johtaja Maija Perho-Santala haastoi kokoomusta vuodesta 1991 johtaneen ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen. Vaikka köykäiseksi arvioitu Perho-Santala hävisi selvin luvuin (552–274), oli hänen äänisaaliinsa aikakauden naisehdokkaaksi verraten hyvä. Hän myös nousi puolueensa varapuheenjohtajaksi.

Julkisuudessa Perho-Santalaa ei käsitelty ”naisten ehdokkaana”, puuttuihan häneltä puolueensa naisliiton tuki. Ajan naispoliitikoille ominaisesti hänen vahvuuksikseen silti esitettiin arjen tuntemus, empatia ja ihmissuhdetaidot.

Kuten artikkelissani totean, Perho-Santala pohti ehdokkuutta myös vuoden 1994 johtajavaalin alla, mutta luopui vaalin lopulta selvästi voittaneen Sauli Niinistön hyväksi.

Tilaaajat saavat maksutta käyttöönsä
Historiallisen Aikakauskirjan digilehden,
joka on luettavissa osoitteessa
<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Jorma Kalela

Historia ja demokratia

Demokratian kehitystä on ohjannut läntisissä teollisuusmaissa kaksi periaatetta: mielivaltaisen vallankäytön estäminen ja yhtäläisten vaikutusmahdollisuuksien turvaaminen kaikille kansalaisille. Jorma Kalela arvioi Suomen poliittista järjestelmää ja osoittaa, että näiden vaatimusten täyttäminen ei riitä 21. vuosisadalla julkisen vallan demokraattisuuden varmistamiseen. Historiantutkijoiden uusi tapa ajatella menneen merkityksiä puolestaan avaa hedelmällisen näkökulman kansanvallan käsitteen päivittämiseen. Kalelan lähtökohtana on Ville Laamasen Olavi Paavolaista käsittelevä poliittisen historian väitöskirja *Suuri levottomuus, joka tarkastettiin Turun yliopistossa 1.2.2014*.

Ville Laamasen karonkassa pidetyt puheet havainnollistavat historian luonnetta. Kukin puhuja otti esiin ne asiat, jotka hänen mielestään oli syytä nostaa esiin liittyivät ne sitten väittelijään, hänen tutkimukseensa, ajankohtaiseen tilanteeseen tai johonkin muuhun seikkaan. Mitään yhtä, vielä vähemmän ”oikeata” näkökulmaa ei ollut, vaan kukin puhuja valitsi teemansa itse.

Menneen arvioiminen eli historioiden rakentaminen on ihmiselle yhtä välttämätöntä kuin vaikkapa syöminen tai hengittäminen, kuten yh-

dysvaltalainen historiantutkija David Thelen korostaa.¹ Tämä ihmisen perustava ominaisuus on siis eri asia kuin tieteenala tai koulujen oppiaine. Jos historiaa tarkastellaan totuttua avarammin, yhtäällä on lukemattomia historioita ja toisaalla historia tiedon lajina.

Valtaosa ihmisten rakentamista historioista on satunnaisia viittauksia menneeseen, mutta niiden lisäksi he tuottavat huolellisemmin mietittyjä esityksiä. Sellaisia ovat vaikkapa viime vuosina yleistyneet painetut valokuvakirjat tai videot perheen viimeisestä lomamatkasta. Yleisötkin ovat monenkokoisia koostuvat ne sitten naapureista tai poliitikon muistelmista kiinnostuneista kansalaisista.

Kaikilla historioilla on silti yksi yhteinen piirre: niitä rakennetaan sen vuoksi, että kohteeksi valittuja menneitä asioita tai tapahtumia pidetään jostain näkökulmasta nykyhetken kannalta merkittävänä. Esimerkistä käy Ville Laamasen väitöskirja, jossa hän käsittelee teoksen alaotsikossa mainittuja ”Olavi Paavolaisen kulttuurista katsetta ja matkoja 1936–1939”.

1. A Participatory Historical Culture. Teoksessa Roy Rosenzweig & David Thelen (toim.) *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*. Columbia University Press 1998, 190.

Länsimaisen vallankäytön nykyinen luonne

Olavi Paavolaista kiinnostivat 1930-luvun jälkipuoliskolla Mussolinin, Stalinin ja Hitlerin visioimat ”uudet maailmat” ja ”uudet ihmiset”. Hän pyrki tavoittamaan Italian, Neuvostoliiton ja Saksan tuonaikaista poliittista kulttuuria hallinneet piirteet. Kun vastasin Ville Laamaselle hänen karonkassaan, perustelin näkemystä, jonka mukaan länsimaiden nykyisiä vallankäytön järjestelmiä kannattaisi lähestyä Olavi Paavolaisen tavoin.

Ehdotukseni lähtökohtana on englantilaisen historiantutkijan ja BBC:lle radio-ohjelmia tuottaneen Eliane Glaserin *Guardianissa* 17.5.2013 julkaisema kirjoitus. Siinä hän vertasi länsimaita ja Pohjois-Koreaa kiinnittämällä huomion tapaan, jolla kansalaisten mielipiteitä ohjataan. Kuinka suuri on lopulta näiden kahden erilaisen poliittisen kulttuurin välinen ero?

Pohjois-Koreaa hallitsevan yhtenäisyyden näkyvä ilmentymä on peittelemätön poliittinen propaganda, jolla pyritään estämään vallankäytön järjestelmää kyseenalaistavan opposition syntyminen sekä oikeutetaan ja peitetään avoin sorto ja mielipiteiden manipulointi. Glaser kysyi, päästäänkö länsimaissa samankaltaiseen lopputulokseen hienovaraisemmin keinoin.

Kirjoituksensa otsikolla ”We are just more subtle about our propaganda” Glaser viittasi nykyiseen länsimaiseen tapaan muokata kansalaisten mielipiteitä. Siinä on hävitetty tutkimustulosten, tiedonvälityksen, propagandan ja kulutuksen ohjaamisen väliset erot. Julkisuus välittää muun muassa poliittisesta järjestelmästä kuvan, jonka mukaan kansalaiset tekevät kuluttajina (vaikkapa asiakasomistajina) suuntaa-antavat päätökset.

Vuonna 2012 julkaisemassaan teoksessa *Get Real: How to Tell it Like it is in a World of Illusions*² Glaser analysoi harhakuvitelmiä tuottamiselle perustuvaa vallankäyttöä. Kirjan luettuaan on vaikea olla rinnastamatta nykyisiä länsimaita Olavi Paavolaisen kohteena olleisiin kulttuurei-

hin: hän luonnehti näitä maita hallinneita ajatusmaailmoja uskonnoiksi.

Suomalaisen politiikan muutos

Suomenkin poliittisen kulttuurin erittely oikeuttaa vallankäytön järjestelmän perustelujen rinnastamisen uskontoon.³ Demokratiaan suhtaudutaan samalla tavoin kuin uskontoon: kirkkoon kuulutaan ja sen seremonioihin osallistutaan, mutta papin välittämää sanomaa ei sen kumminkin pohdita. Julkisen vallan käyttämisen muotoja sen paremmin kuin järjestelmän sisältöä ei kyseenalaisteta.

Kuvaavaa on, että kansanvalta demokratian synonyyminä on lähes kadonnut suomalaisen politiikan sanavarastosta. Pohjoismaiden kansanvalta ja sen juuret olivat muutama vuosikymmen sitten kansallinen ylpeydenaihe. Tänäpäin on hankala puhua uskottavasti kansalaisten suhteesta valtioon tavalla, joka korostaisi kansanvallankäytölle antamaa hyväksyntää.

Muullakin lännessä on unohdettu ne kaksi periaatetta, joiden toteuttamiseksi demokratia aikanaan syntyi. Ensimmäinen oli mielivaltaisen vallankäytön estäminen ja toinen yhtäläisten vaikutusmahdollisuuksien varmistaminen kaikille kansalaisille. Tänäpäin on syytä tarkastella teollisuusmaissa yleisesti hyväksytyä yhteiskuntapolitiikkaa ja siihen vaikuttamista ”alhaalta päin”, kansalaisten näkökulmasta.

Kansalaisilla on nykypolitiikassa itse asiassa samankaltainen asema kuin arvostelutuomareilla taitoluistelu- tai uimahyppykilpailuissa. He

2. Eliane Glaser, *Get Real. How to Tell it Like it is in a World of Illusions*. Forth Estate 2012.

3. Tästä perusteellisemmin ks. Jorma Kalela, *Politiikan kieltämisen politiikka*. Teoksessa Heikki Taimio (toim.) *Kurssin muutos. Kestävään kasvuun ja hyvinvointiin*, Työväen Sivistysliitto 2009. Tuorein analyysini on Jorma Kalela, *Der Zustand der Demokratie im heutigen Finnland*. Teoksessa M. Menger & Burkhard E. Poser (toim.) *Finnland im Blick. Historische und zeitgeschichtliche Studien. Festschrift für Dörte Putensen*. Deutsch-Finnische Gesellschaft 2014, 331–357.

arvioivat vaaleissa sitä tyyliä, jolla kilpailijat toteuttavat suorituksille ennalta annetut vaatimukset. He ottavat toisin sanoen annettuina sekä ne sisällöt, joiden puitteissa puolueet yrittävät profiloitua että pisteytysjärjestelmän eli äänestämisen. Mahdollisuudet vaikuttaa kilpailijoiden valintaan ovat varsin vähäiset.

Läntisten teollisuusmaiden politiikan perusasetelma tulee selkeästi näkyviin Suomen kaltaisessa pienessä, viennistä riippuvaisessa maassa. Hallitusten keskeisin tehtävä on sovittaa maan talous globaaliin ympäristöönsä tavalla, joka varmistaa kotimaan tuotannollisen toiminnan vakaan kasvun. Poliittikkaa toteutetaan tässä viitekehyksessä ja sen ovat kaikki puolueet hyväksyneet kansalaisten hyvinvoinnin perusedellytykseksi.

Puolueiden konsensus on, että globalisaation oloissa ei ole vaihtoehtoa: talouden kansainvälisen kilpailukyvyyn varmistaminen on asetettava julkisen vallan käyttämistä ohjaavaksi tavoitteeksi. Ilmiön kääntöpuolesta eli politiikan alistamisesta taloudelle ovat suomalaiset poliitikot yhtä hiljaa kuin kollegansa muissa länsimaissa. Sen sijaan tutkijoille kyse on keskeisestä politiikkaa nykyisin määrittävästä piirteestä.

Kun puolueet kilpailevat paremmuudesta maan kansainvälisen kilpailukyvyyn varmistamisessa, niiden suhde äänestäjiin on muuttunut: kansalaisten asioiden ajaminen on jäänyt takalalle. Puolueet eivät enää ole niinkään äänestäjien edustajia suhteessa valtioon, vaan niiden päätehtäväksi on noussut hyväksynnän hankkiminen näiltä valtiovallan toimenpiteille.

Puolueet ovat tavallaan kutistaneet politiikan hallinnoksi, kun ne ottavat julkisen vallan käytön lähtökohdat ja tavoitteet annettuina. Puolueet vastaavat demokratian seremonioista samalla tavoin kuin papit ristiäisistä tai hautajaisista. Ne rakentavat vaaliasetelmat sekä hoitavat eduskunnan, hallituksen ja presidentin väliset suhteet. Suurelle osalle äänestäjiä puolueet myös rinnastuvat pappeihin: niiden välillä ei juurikaan ole asiakysymyksiä koskevia eroja.

Politiikan perusluonne on peitetty korostamalla globalisaation vaatimaa konsensusta. Yhteiskunnan eri ryhmien välisiin etu- ja arvovastakohtiin perustuvaa päätöksentekoa vähintäänkin vierastetaan, ellei peräti pidetä epäsuotavana. Mitä politiikka itse asiassa on? Se on 2000-luvun Suomessa vastausta kaipaava kysymys ja sen lisäksi läheisesti sidoksissa toiseen esittämättä jätettyyn kysymykseen: mitä demokratialla tarkoitetaan tänään.

Suomalaisen demokratian tila

Nykydemokratian perustava ongelma on, että niin monet kansalaiset pitävät heille osoitettuja poliittisen osallistumisen muotoja hyödyttöminä. Eihän maan hallituksellakaan juuri ole mahdollisuuksia vaikuttaa maailmalla Suomen kehitystä sääteleviin ratkaisuihin. Ja siltä osin kuin asioista voidaan päättää kotimaassa, puolueet tarjoavat kansalaisten kannalta samanlaista politiikkaa.

Päätöksenteon läpinäkyvyyden vähättely osoittaa, että poliitikot eivät näe tarvetta demokratian perinteisen sisällön päivittämiseen. Suuri osa valmistelusta on siirretty tuottavuuden lisäämisen nimissä virkamiehiltä yksityisille konsulteille, joiden työnantajana olevia yrityksiä ei koske avoimuuden vaatimus. Ongelmana ei ole myöskään pidetty sitä, että kansalaisten vaikutusmahdollisuudet ovat kaventuneet tämän ”konsulttidemokratiaksi” kutsutun ilmiön myötä.⁴

Globalisoituneelle maailmalle ominainen keskinäisriippuvuuksien lisääntyminen sekä valtion ja talouden tiivis kietoutuminen yhteen ovat kieltämättä muuttaneet politiikan luonteen. Siitä on tullut kasvaneiden tiedollisten valmiuksien vuoksi ammattilaisten kokopäivätyötä, mutta samalla politiikka on etäännyntynyt kansalaisista. Tämä on demokratiaongelma, jonka puolueet ovat kiertäneet.

4. Tästä enemmän ks. Hanna Kuusela & Matti Ylönen, *Konsulttidemokratia*. Gaudeamus 2012.

Suomalaiseenkin nykydemokratiaan pätee vertauskuva kahdesta maailmasta. Toista hallitsee valtiollisen politiikan päiväjärjestys valtiontalouden kehyspäättöksineen ja siitä vastaavat taloutta koskevaan asiantuntemukseen nojaavat puolueet. Toisessa maailmassa sijaitsevat ne tilanteet, jotka määrittävät kansalaisten mielestä heidän elämäänsä. Näiden maailmojen välinen yhteys on ohuen ohut, mutta sitä eivät puolueet myönnä.

Politiikot valittivat 1970- ja 1980-luvulla kansalaisten poliittista passiivisuutta ja jopa poliittikanvastaisuutta, kunnes ne vähitellen myönsivät, ettei kansalaisia ollut kuunneltu riittävästi. Itsekritiikki tiivistyi ajatukseen, että aitoa tukea ja hyväksyntää ei ollut osattu varmistaa. Kansalaisten ja poliitikkojen välisen etäisyyden kasvamisesta saattoi silti jo vuonna 1990 esittää toisenlaisenkin tulkinnan. ”Perinteisen politiikan sisältöjä ja sen olemassa olevia muotoja pidetään aikansa eläeinä.”⁵

Kansalaiset ovat sittemmin tehneet omilla toimillaan selväksi, että heidän poliittinen aktiivisuutensa suuntautuu muualle kuin puolueisiin. Puolueiden vastauksena on ollut pyrkimys integroida puolueitoiminta ja muut poliittiset toimintamuodot sekä kehittää niitä. Tämä tavoite yhdistää maan silloisen hallituksen vuonna 2007 hyväksymää *Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaa* ja sen seuraajan eduskunnalle keväällä 2014 antamaa *Demokratiapoliittista selontekoa*.

Kumpikin ohjelma ottaa demokratialle perinteisesti esitetyn sisällön annettuna eli jättää vaille huomiota sen, että Suomesta on tullut kahden politiikan maa. Yhtäällä ovat ”kaikilla elämäalueilla” toimivat yhdistykset ja järjestöt, joita ilman ”Suomi pysähtyisi”. Toisaalla on sitten tästä ”kukoistavasta kansalaisyhteiskunnasta” erillinen, puolueiden politiikan maailma. Vallankäyttö ei kylläkään ole tällaisessa tilanteessa demokraattista, mutta yhteiskuntarauha ei silti ole uhattuna niin kauan kun kumpikin politiikka antaa toisen toimia sen omilla säännöillä.⁶

Selvää on joka tapauksessa, että vapaat vaalit ja parlamentille vastuunalainen hallitus eivät enää riitä toimivan demokratian kriteereiksi tämän vuosisadan läntisissä teollisuusmaissa. Kansalaisilla on oltava todelliset mahdollisuudet käyttää julkista valtaa hyvän elämän varmistamiseen sellaisena kuin he itse sen määrittävät. Heidän on koettava ja nähtävä, että oma toiminta tuottaa myönteisiä tuloksia, kun mittapuuna ovat heidän tilanteensa ja heidän arvonsa. Tähän pyrittäessä kannattaa kysyä, miksi historioita oikeastaan rakennetaan.

Monet tarinat

Historioiden rakentamisen lähtökohtana on intuitio, jonka mukaan menneen tarkastelu on hyödyllistä: jo toteutuneet asiat ja sattuneet tapahtumat ovat jostain näkökulmasta merkityksellisiä tässä päivässä. Tuon näkökulman päättää historian rakentaja ja hänen valintansa liittyvät niihin asioihin, jotka ovat hänen kannaltaan ajankohtaisia. Yksi etsii ideoita ja toinen hakee asioihin historiallista perspektiiviä.

Ihmisiä kiinnostavat erilaiset asiat. Monille on tärkeätä saada tietoa vanhempiensa ja isovanhempiensa vaiheista ja olosuhteista, hahmottaa oman suvun historiaa. Toisia viehättävät entisajan ateriat ja tuloksena on ollut muun muassa ruokareseptikirjoja. Kolmansien mielenkiinnon kohteena on veturien kehitys, mikä on tuottanut museorautateitä eri puolille maailmaa.

Menneeseen paneudutaan myös eri syistä. Siihen voi syventyä pelkästään oman ajattelun kehittämiseksi, mutta useimmat haluavat myös osoittaa oman kiinnostuksensa kohteen merki-

5. Jorma Kalela, Kansalaiset, poliittinen järjestelmä ja yhteiskuntamoraali. *Tiedepoliittikka* 13:2 (1990). Ks myös Jorma Kalela, Perinteisen politiikan loppu. Teoksessa Ville Pernaa & Mari K. Niemi (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Edita 2005.

6. Lainaukset Kansalaisfoorumin pääsihteeri Aaro Harjun kirjoituksesta *Helsingin Sanomien* Mielpide-osastossa 29.4.2014.

tyksen muille. Esitystavatkin vaihtelevat valokuvakirjoista ja lehtikirjoituksista näytelmiin ja tutkimuksiin. ”Oikealle” tavalle esittää mennyttä on yhtä vähän perusteita kuin kiinnostuksen kohteiden asettamiselle paremmuusjärjestykseen.

Historioiden rakentamisen mieli estää kuitenkin vapaasti muotoillon sisällön. Menneiden asioiden ja tapausten esittämisen tarkoite on osoittaa, että nykyisistä poikkeavissa olosuhteissa tapahtunut toiminta ja siihen liittyvät asiat ovat nykyhetken kannalta merkittäviä. Tämä edellyttää, että selvitetään tarkastelun kohteena olevien ihmisten tapa ymmärtää oma todellisuutensa, heidän ajattelutapansa ja heidän käytettävissään ollut tieto.

Monet historioiden rakentajat pettävätkin itseään arvioimalla menneitä toimijoita omien, vaikkapa moraalisten tai poliittisten mittapuidensa mukaisesti. Historian idea on päinvastainen: suhteellistaa ja kyseenalaistaa rakentajansa omaa maailmaa. Ajatuksena on erottaa toisistaan johonkin tiettyyn tilanteeseen sidotut ilmiöt ja asiat niistä, jotka ovat merkittäviä olosuhteiden poikkeavuudesta huolimatta. Tämä edellyttää menneiden ja nykyisten tilanteiden välisten eroavuuksien tunnistamista ja tunnistamista.

Alan ammattilaisten eli historiantutkijoiden tehtävänä on pyrkiä varmistamaan, ettei menneille toimijoille tehdä vääryyttä, että heidän toimintansa esitetään heidän ”omilla ehdoillaan”, kuten ammattikuntamme on asian ilmaissut. Tämän erotuomaritoiminnan ulkopuolelle jäävät kuitenkin ne lähtökohdat, joiden mukaisesti historiat on rakennettu. On historian tuottajan asia päättää, mitkä asiat ja tapahtumat tulevat tarkastelun kohteiksi ja mistä näkökulmasta.

Kaikki historiat ovat ainutkertaisia, koska niiden rakentajien yhteiskunnallinen asema ja heille tärkeät asiat poikkeavat toisistaan. Esitykset ovat kuitenkin osittain päällekkäisiä ja siksi niiden yhtymäkohdat ovat jatkuvan väittelyn kohteita. Debatin keskiössä on erilaisten näkökul-

mien hedelmällisyys nykyisyyden kannalta ja siksi kyse on historian politiikasta.⁷ Juuri historian politiikka tekee *monet historiat* tärkeäksi demokratialle.

Historiantutkijoiden uusi ajattelutapa

Monet historiat muistuttaa ilmaisuna siitä, että historiantutkijat omaksuivat 1900-luvun viimeisellä kolmanneksella aiempaa avaramman näemyksen historiasta. Yksi tämän paradigmaattisen muutoksen monista ulottuvuuksista, ehkäpä niistä keskeisin, oli muidenkin kuin alan ammattilaisten rakentamien menneen esitysten tunnustaminen historioiksi.⁸ Sen seurauksena on ollut tärkeän erottelun nouseminen esiin: yhtäällä ovat mennyttä koskevat konkreettiset esitykset ja toisaalla historia tiedon lajina.

Ennen paradigmaattista muutosta me ammattilaiset ajattelimme historiaa itse asiassa vain tiedon lajina, jonka kohteena oli todellisuuden yksi perusulottuvuus. Historia oli yksikössä. Sanan monikkomuodolla tarkoitimme tutkimusalueita ja traditioita tai oppiaineita (esimerkiksi poliittista historiaa). Muiden kuin tieteen tekijöiden laatimien esitysten sisällyttäminen historian alaan avarsi mennyttä koskevaa keskustelua. Sen piirin laajentumista kuvaavat hyvin muistamiseen useilla eri tieteenaloilla liittyvät moninaiset tutkimussuunnat.

Monet historiat havainnollistavat historiaa jokaiselle kulttuurille ominaisena piirteenä, mikä auttaa täsmentämään historia-ammattilaisten yhteiskunnallisen aseman eri puolia. Edellä jo mainittu toiminta erotuomarina on niistä ilmeisin, kun taas muiden tehtävien määrittäminen on huomattavasti hankalampaa. Ei ole ollut helppo luopua sellaisista ajattelutavoista, joiden perustana on ollut ajatus ammattikunnan tuot-

7. Historian politiikka on neljännen luvun teemana kirjassani *Making History*. Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012.

8. Paradigmaattinen muutos on *Making History* -kirjan ensimmäisen luvun teema.

tamista esityksistä ”oikeina” historioina ja historian esittämisen mittapuuna.

Omalta osaltani opin varsin vaivattomasti jo 1980-luvun alussa ottamaan vakavasti tavallisten ihmisten rakentamat tarinat, mihin palaan jäljempänä. Tästä huolimatta en erottanut toisistaan *monia historioita* ja historiaa tiedon lajina. Ajatteluni muuttumisen seuraava vaihe alkoi 1980- ja 1990-lukujen taitteesta ja kolmannen, tähän kirjoitukseen päättyneen jakson on täytyntyt alkaa viime vuosikymmenen jälkipuoliskolla.

Oxfordissa syksyllä 1991 pitämässäni esitelmässä sanouduin kahteen seikkaan viittaamalla irti siitä ajatusmallista, jossa yksikössä olevalla historiolla on ”kulkunsa”.⁹ Toinen perusteluni oli teoreettinen: tutkimuskäytäntö ei edellyttänyt historiaa koskevia metafysisiä oletuksia. Kestämätön oli ennen muuta ajatus historian omasta liikkeestä. Tämän kirjoituksen kannalta merkittävämpi perustelu oli kuitenkin työväenliikkeessä toimimisen tuottama kokemus.

Molempien silloisten työväenpuolueiden politiikkaa kuvasi ajatus siitä, että ”historia on meidän puolellamme”, vaikka ne antoivatkin asialle eri sisällön. Omia historioitaan rakentaneiden työläisten näkökulmasta tämä ajattelutapa oli valmiiden tulkintojen tyrkyttämistä, poliittista kasvatusta ja holhoamista. Jouduin myöntämään, että historia oli tiedon lajin ohella myös vallankäytön väline.

Seuraava askel eteenpäin oli oivallus siitä, että tutkimustyöhön sisältyvän vallankäytön vaaran tunnistaminen on tärkeätä myös historian tutkijalle. *Making History* -kirjani oli tuottanut näkemyksen siitä, että historiantutkijan velvollisuutena on tukea akateemisen maailman ulkopuolella tapahtuvaa historioiden rakentamista. Tämän konsultoinnin vaatimasta varovaisuudesta minua muistutti englantilainen kollega Ian Gwinn.¹⁰

Gwinn korosti, että ammattilainen tulee helposti alistaneeksi menneen merkittävyyttä koskevat ihmisten ajatukset ja oivallukset akateemisen tutkimuksen pelisäännöille. Historioiden ra-

kentamisen mieli on kyllä siinä, että tarkastelun kohteena olevia ihmisiä lähestytään heidän ”omilla ehdollaan”, mutta tämä ei edellytä samojen vaatimusten täyttämistä, mitä vaaditaan ammattitutkijalta. Päinvastoin: Väinö Linnan Pohjantähti-trilogia on vakuuttava todiste siitä, että myös kaunokirjallinen teos voi välittää menneen merkittävyyden nykyisyydessä.

Toisaalta Väinö Linnan johtanut ajatuskulku nosti uudella tavalla esiin kysymyksen historian tutkijan yhteiskunnallisen tehtävän rajoista. *Monien historioiden* ja tiedon lajin erottelun tarpeellisuuden ja hyödyllisyyden oivalsin kyllä vasta tätä kirjoitusta laatiessani, mutta samalla jouduin kysymään, miten pitkälle on mentävä *monien historioiden* erittelyssä. Miten tulisi ajatella menneeseen liittyvää runoa tai musiikkiesitystä?

Historia ja vallankäyttö

Juuri historian ja vallankäytön suhteesta puhuin Ville Laamasen karonkassa, jossa monien muiden tavoin erittelin Turun poliittisen historian oppiaineen historiaa. Totesin, että oppiaineen 40-vuotishistoriikista oli jäänyt pois merkittävä vaihe, joka liittyi tämän päivän termeillä ilmaistuna itsenäiseen, puolueiden holhouksesta vapaaseen kansalaistoimintaan. Esittelyn olisi pitänyt tapahtua minun kirjaseen laatimassani artikkelissa.¹¹

9. Kalela 2012, 63–64. Oxfordissa 25. History Workshop -konferenssissa pitämäni, julkaisemattoman esitelmän otsikkona oli History-writing, power and the end of the traditional left.

10. Historiantutkijasta konsulttina ks. Jorma Kalela, History-Making. The Historian as a Consultant. *Public History Review* 20 (2013). Gwinnin varoitus sisältyi hänen s-postiviestiinsä allekirjoittaneelle 9.12.2012; ks. myös hänen kommenttinsa kirjoitukseeni What is History For? *History Workshop Online*, 9 November 2011. Tässä ks. myös Kalle Pihlainen, Narrative truth. *Metatheoria. Revista de filosofía e historia de la ciencia*. 3:2.

11. Auli Kultanen-Leino, Vesa Saarikoski, Timo Soikkanen & Marja-Liisa Torvikoski (toim.) *Lähihistoria tehtävänä, 40 vuotta poliittisen historian tutkimusta, opetusta ja hallintoa Turun yliopistossa*. Poliittisen historian raportteja 7 2005.

Tuon vuonna 2005 valmistuneen kirjoituksen näkökulmana oli markkinalogiikan nousu yliopistolaitoksen kehittämisen käytevoimaksi. Samalla artikkeli oli myös katsaus kaksitoista vuotta kestäneeseen professorikauteeni, joka oli alkanut vuonna 1992. Esitellyksi tulivat niin laitoksen hallinnon muutos, perustutkinto- ja tutkijakoulutuksen uudet suuntaviivat kuin toiminnan laajeneminen muun muassa Itä-Aasian ja eduskuntatutkimuksen alueille.

Historiikista pois jäänyt hanke toteutettiin yhdessä yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen kanssa. Sen taustalla oli kokemukseni ammattiyhdistysliikkeessä toteutetusta projektista, jota olin johtanut vuosina 1979–1986 Paperiliiton päätoimisena historiankirjoittajana. Ajatuksena oli ollut antaa historiaa kirjoitettaessa ääni myös liiton jäsenille ja hanke onnistui siinä mielessä hyvin, että lopulta kolmatta sataa paperityöläistä paneutui menneeseen tutkivissa opintokerhoissa.

Projektin keskeinen johtopäätös koski muiden kuin alan ammattilaisten suhdetta historiaan. Tutkivat kerhot tuottivat kyllä tietoa niiden kahden teoksen tueksi, jotka laadin liiton historiasta, mutta ne päättivät itse, mitä tutkivat ja mistä näkökulmasta.¹² Kerhojen työtä ohjasi toisin sanoen uusi tapa ajatella historiaa: mikä (tässä tapauksessa) oli paperityöläisten omassa näkemyksessä heidän omaa historiaansa.¹³

Turussa puoli vuosikymmentä myöhemmin aloitetun hankkeen tavoitteena oli edistää ”tavallisten ihmisten” harjoittamaa historian tutkimista ja käyttää yliopistotutkijoiden osaamista sen tukena. Mitä kaikkea tämä tarkoitti muun muassa opintoaineistojen ja kurssien järjestämisen muodossa on oman tutkimuksensa aihe. Laamasen karonkan puheenvuorossa nostin esiin kysymyksen hankkeen lyhytkestoisuuden merkityksestä.

Aikalaistulkintani lähtökohtana oli ollut se näkemys, jonka olin 1970-luvulla sisäistänyt Työväen Sivistysliiton aktiivina. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin olin nimittäin päätenyt käsi-

tykseen, ettei Suomessa enää ollut tilaa perinteiselle sivistystyölle. Sivistysjärjestöjen, työväen- ja kansalaisopistojen sekä täydennyskoulutuskeskusten tehtävänä oli keskittyä ammatillisten pätevyysien kehittämiseen. Tämä yhdeksänkymmentälukulainen näkökulma on mielestäni 2010-luvulla riittämätön.

Yhteiskunta tutkimusprosessissa

Tämän päivän maailmassa puolueiden holhouksesta vapaa kansalaistoiminta avaa mielestäni sivistystyötä tärkeämmän näkökulman tuohon lyhytkestoiseksi jääneeseen hankkeeseen. Näkemykseni muutos muistuttaa ensinnäkin siitä, että tarinat rakennetaan aina nykyisyydessä ja että niiden tuottamisessa on kysymys ”menneisyyden näkemisestä nykyisyyden ... kysymysten valossa”, kuten E.H. Carr asian ilmaisee.¹⁴

Näkemykseni muutos havainnollistaa myös Carrin ajatusta siitä, että ”historioitsijan päätehtävä ei ole kertoa asioita vaan suorittaa arvostuksia”.¹⁵ Arvottamisen väline taas on sen asiayhteyden valitseminen, jossa tutkimuskohdetta tarkastellaan. Näiden valintojen eli eri näkökulmien merkittävydestä käyty keskustelu on edellä jo esittelemäni historian politiikan sisältönä.

Erilaiset näkökulmat tuottavat erilaisia kuvauksia tutkimuskohteesta, joita on punnittava niiden ”omilla ehdoilla”. Yhteinen arvioinnin kriteeri on kysymys siitä, tekeekö kuvaus oikeutta tutkimuskohteelle. Käytännössä on ensin ratkaistava näkökulman oikeutus eli voidaanko va-

12. Ks. Jorma Kalela, Ihmiset kirjoittavat oman historianansa. Paperiliiton historihanke. *Tiede & Edistys* 3 (1983); Jorma Kalela, Minnesforskning, oral history och historierörelsen. *Sociologisk Forskning* 20:3–4 (1984).

13. Paperiliiton historiahankkeesta ks. Jorma Kalela, *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Paperiliitto 1986, 11–21; Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Teoksessa Hilda Kean & Paul Martin (toim.) *The Public History Reader*. Routledge 2013, 104–128.

14. Edvard Hallet Carr, *Mitä historia on*. Otava 1961, 22.

15. Ibidem.

litut kysymykset esittää kohteesta. Sitten on varmistettava, ettei kuvaus tee, muun kestäväenä pidetyn tiedon valossa, vääryyttä kohteelle.

Näkökulman eli tarkastelun kontekstin valinta ratkaisee sen, mihin tutkimuskohteen monista puolista historian rakentaja kiinnittää huomionsa.

Näkökulman valinnan tuottama historioiden sidonnaisuus rakentamisensa tilanteeseen osoittaa toisellakin tavoin, ettei menneen esityksiä ole mielekästä ajatella ”totuuksina” jostain ilmiöstä. Noiden esitysten eli tulkintojen lähtökohta muuttuu koko ajan ja siksi historioiden rakentaminen on päättymätön prosessi. Toisaalta suunnitellun työn sijoittaminen tuohon yhteiskunnalliseen prosessiin on hedelmällinen tutkimuksen lähtökohta.

Edellä esittelemäni oman näkökulman muuttuminen nosti esiin kysymyksen suomalaisen demokratian rappeutumisen etenemistä. Tuo prosessi oli 1990-luvulla vasta sillä tavoin alullaan, että itsenäisen kansalaistoiminnan välttämättömyyden nostaminen esiin olisi saattanut jopa olla ennenaikaista. Mutta voidaanko näin sanoa vielä seuraavan vuosikymmenen puolivälin tilanteesta, on vastauksen arvoinen kysymys. Omien tuolloisten (onneksi lukuisten) kirjoitusten erittely veisi vastaamista eteenpäin.¹⁶

Asian toinen puoli on, että tutkijan on järjestelmällisesti valvottava osallistumistaan historian politiikkaan. Vuoden 1972 *Historian tutkimusprosessi* -kirjassa korostin, että tiedon lajina historia edellyttää tutkijalta ”arviota yhteiskunnan tilasta ja omasta asemastaan siinä”.¹⁷ Neljäkymmentä vuotta myöhemmin ilmestyneessä *Making History* -teoksessa tämä ajatus on täsmentynyt vaatimukseksi tunnistaa oma paikka ”historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessissa”.

Omat ja yhteiset tarinat

Demokratian elvyttämiseksi tarvittavaan kansalaistoimintaan saadaan hyödyllinen näkökulma siitä tilanteesta, jossa suomalaiset puolueet syn-

tyivät runsas sata vuotta sitten. Noiden puolueiden perustana olivat sellaiset kokemukset, joille oli ominaista tulolähteen ja elämäntavan riippuvuus toisistaan. Tällaisen, säädynmukaisen tai eri leireissä elämisen ja toimimisen rippeetkin katosivat Suomesta 1980-luvulla.

Nyky-Suomessa ei ole sellaisia toisistaan selkeästi erottuvia suuria yhteiskuntaryhmiä, joihin kansalainen voisi samastua. Muita rajoituksia kuin raha ei enää ole elämisen ja toimimisen muotojen valinnalle eli käytettävissä olevat ansiot ovat ottaneet sen paikan, mikä tulolähteen luonteella oli pääosan 1900-lukua. Julkisuus, jossa siis ei enää tehdä eroa tiedonvälityksen, propagandan ja kulutuksen ohjaamisen välillä, pyrkii myös saamaan kansalaiset uskomaan yhteiskunnan yksilöllistymiseen.

Yksilöllinen elämäntapa on ihanne, vaikka kaikilla on oltava oikeus pitää elämisen puitteet naapurin tasolla. Kulutuksella on keskeinen sija tässä ajatusmallissa ja yhteiskunnallisen oikeutuksen sille antaa kotimaisen kysynnän tärkeys talouskasvulle. Elämänmeno on tyystin toiseltaista kuin 1980-luvulla, jolloin kulutuspakosta keskusteltiin moraalisiin äänenpainoin. Kansalaisia ohjataan sisäistämään ajatus siitä, että heidän yksilöllinen kilpailukykynsä on koko maan kannalta (”meille”) yhtä tärkeä asia kuin kansakunnan kansainvälinen kilpailukyky.

Vaikka ”keskiluokkaa” tai ”työväkeä” ei siis enää ole 1900-luvun alkupuolen merkityksessä, ja vaikka ne eivät palaa, näitä ilmaisia käytetään edelleen. Puhe on siis ennen muuta nostalgialla, mutta se ilmentää toisaalta myös kaipuuta sellaisiin olosuhteisiin, joissa yhdessä toimimi-

16. Erityisen hedelmällinen kirjoitukseni on Jorma Kalela, Nollakuusi ja vasemmiston poliittiset arvot. Teoksessa Inkeri Ahvenisto & Kirsi Mäki (toim.) *Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Näkökulmia suomalaisen kansalaisvaikuttamiseen suurlakosta 2000-luvulle*. Väki Voimakas 19. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2006, 271–299.

17. Jorma Kalela, *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Gaudeamus 1972, 11.

nen ja vaikuttaminen oli luonnollinen asia. Juuri tällaista elämäntapaa tarvitaan demokratian päivittämiseen ja siihen antaa viitteitä historioiden rakentamisen logiikka.

Omien kokemusten järjestäminen ja arvioiminen on yksi historioiden tuottamisen monista lähtökohdista. Se on sekä tapa saada tietoa ja jäsentää omia elinolosuhteita että niiden kohentamiseen tähtäävien ajatusten lähtökohta. Tämän logiikan noudattamista voinee pitää useimpia ihmisiä yhdistävänä piirteenä; toisaalta oma historia lienee useimmille vain ylimalkainen kokonaisuus ja vain harvat ovat esittäneet sen edes itselleen.

Vaikka jokaisen ihmisen oma historia on ainutkertainen, hänen kokemuksensa eivät ole ainutkertaisia ja juuri tälle pohjalle ihmiset ovat rakentaneet yhteisiä historioita. Tällaiset menneen esitykset välittävät tietoa, jota sekä yhteisö että sen yksittäiset jäsenet tarvitsevat pyrkissään hallitsemaan elinympäristöään. Vaikka yhteiset tarinat on tuotettu kollektiivisesti, niitä ei useinkaan ole rakennettu tietoisesti.¹⁸

Yhteisiin kokemuksiin perustuvat menneen esitykset on myös omaksuttu intuitiivisesti, sillä niitä ei ole useimmiten esitetty kokonaisuuksina. Argumenttini on, että yhteisten historioiden kehittäminen intuitiivisista näkemyksistä järjestelmällisesti eritellyksi tiedoksi auttaa historian perusuuteen vuoksi demokratian elvyttämisessä. Historioitahan tuotetaan siksi, että mennyttä pidetään nykytilanteen kannalta merkittävänä.

Kun yhteisö käy keskustelua siitä, mitkä asiat kuuluvat sen yhteiseen historiaan ja mistä syystä, se itse asiassa debatoi edessä olevasta toiminnastaan ja sen tavoitteista. Näin ajatellen yhteisten historioiden tietoinen rakentaminen on itsenäisen, puolueista riippumattoman kansalais-toiminnan valmistelua. Tällainen politiikka nou-

see ”alhaalta päin”, perustuu lähtökohtaisesti yhteisön jäsenten omiin, yhteisiin kokemuksiin.

Yhteisten historioiden tietoisesta rakentamisesta syntyvän politiikan tavoitteet nousevat ihmisten omista kokemuksista, mille nykypolitikassa ei ole tilaa. Yksilöllisen ja kansallisen kilpailukyvyyn ensisijaisuutta korostavan ajattelutavan perustanahan on näkemys, jonka mukaan aineelliset arvot hallitsevat ihmisen elämää. Sen vastakohtana on ajatus, että ihmiset päättävät itse millainen elämä on elämisen arvoista.

Hallinnoksi kutistuvassa politiikassa näytävät tehdyt ratkaisut ainoilta mahdollisilta, koska niiden perustuminen valintoihin kielletään. Poliitikot korostavatkin mielellään, etteivät arvot tai teoriat ole heidän lähtökohtanaan, ideologioista puhumattakaan. He vain tekevät puolueettomasti sen, mitä kylmät tosiasiat vaativat. Elämisen puitteiden parantamiseen tähtäävät tavoitteet ovat haihattelua eikä sellaisiin sitä paitsi ole varaa.

Yhteisten historioiden tietoisesta rakentamisesta nouseva kansalaistoiminta siihen sisältyvine tavoitteineen tuo esiin yhden demokratian perustavista ominaisuuksista eli yhteiskunnalle ominaisten erilaisuuksien tunnustamisen. Kun nämä erilaisuudet otetaan julkisen vallan toimenpiteiden perustaksi, politiikka on palautettu politiikkaan. Mutta samalla joudutaan myös arvioimaan uudelleen poliittisen järjestelmän perusteet. Ennen muuta on kysyttävä, mikä on puolueiden asema ”alhaalta nousevassa” politikassa.

18. Yhteisistä historioista ks. Kalela 2012, 74–81. Olen myös pitänyt tästä teemasta kolme esitelmää Helsingin yliopistossa, joista ensimmäinen oli *Shared histories as an example of the black hole between disciplines, or how to approach people's experience of history. Agora for Interdisciplinary Debate* 10.12.2012.

Juha Janhunen

Krimin tataarit historian tekijöinä ja kohteina

V. Je. Vozgrin: *Istorija krymskih tatar. Otscherki etnitsheskoi istorii korenogo naselenija Kryma v tshetyreh tomah. Tom I-IV. Nestor-Istorija 2013. (3-e izdanie, stereotipnoe: Simferopol': "Tezis", 2013). 872 + 940 + 880 + 620 s. ISBN 978-966-470-048-8, -049-5, -050-1, -051-8.*

Kirjoittaessaan massiivista Krimin tataarien historiaa Valerij Jevgenjevitch Vozgrin oli hyvin tietoinen aiheen arkaluontoisuudesta ja ajankohtaisuudesta. Tuskin hän kuitenkaan arvasi, että Krimin kohtalo tulisi kansainvälisen huomion keskipisteeseen niin pian teoksen ilmestymisen jälkeen.

Vozgrin on tutkinut Krimin tataarien historiaa jo pitkään, kuten hän esipuheessaan mainitsee. Hänen ensimmäinen aihetta koskeva kirjansa ilmestyi Neuvostoliitossa 1980-luvulla 30 kappaaleen maanalaisena omakustanteena, ja vuonna 1992 hän julkaisi lähes 500-sivuisen teoksen samasta aiheesta. Nyt ilmestynyt neliosainen teossarja on kuitenkin omaa luokkaansa: se käsittää yhteensä 3 312 sivua tiuhaa tekstiä, joihin liittyy harvinaisen monipuolinen ja informatiivinen – tosin vain mustavalkoinen – kuvitus. Ei ole kovinkaan monta muuta kansaa, joiden historiaa olisi käsitelty yhtä perusteellisesti.

Historiatieteiden tohtori Vozgrin toimii Pietarin yliopiston uuden ajan historian professorina ja on tutkinut monia muitakin Venäjän – sekä myös Euroopan ja Pohjoismaiden – historiaan ja ulkomaansuhteisiin liittyviä aiheita. Krim on hänelle kuitenkin henkilökohtaisesti erityisen läheinen: hän syntyi Simferopolissa vuonna 1939. Vozgrin ei itse ole Krimin tataari, mutta hän on saanut Krimin tataarien keskuudessa eräänlaisen puolivirallisen historioitsijan ja ideologin aseman ja on ollut jäsenenä myös Krimin tataarien parlamentin (*Kurultai*) valitsemassa toimeenpanevassa komiteassa (*Medzhlis*). Vaikka hän korostaa tutkijana pyrkivänsä objektiivisyyteen, hänen esittämänsä kriittiset näkökulmat ovat herättäneet ajoittain voimakastakin arvostelua nationalistisemmin suuntautuneiden venäläisten historioitsijoiden taholta.

Teoksen alaotsikon mukaan kyse on ”etnisestä historiasta” eli etnohistoriasta, ja rajausta pitääkin paikkansa sikäli, että Vozgrin keskittyy kohdekansansa historiallisiin vaiheisiin. Ethnohistoria on kuitenkin diffuusi käsite, ja Vozgrin laajentaa sen käsittämään myös muun muassa aineellisen ja henkisen kulttuurin sekä varsinkin laajasti myös poliittisen historian. Lisäksi hän käsittelee, kuten asiaan kuuluukin, Krimin esitatarilaista etnistä historiaa ja arkeologiaa. Krim on tunnettu etnisestä kirjavuudestaan ja varsinkin sen vaihteluista historian kuluessa. Toisaalta suojatun, lähes saarenkaltaisen, mutta toisaalta myös strategisesti tärkeän ja siksi houkuttelevan sijaintinsa takia Krim on ollut monien tavoittele-

ma kohde. Ennen uudemman historian tapahtumia, joihin kuuluu muun muassa Krimin sota (1854–1856), Krim kuului muun muassa skyyttalaisten ja kreikkalaisten valtapiiriin. Ehkä kiehto-
vin kansa olivat Krimin gootit, jotka 1700-luvulle asti puhuivat salaperäistä, mahdollisesti gootinsukuista germaanista kieltä.

Etnohistoriassa on hyvä muistaa, että useimilla alueilla maailmassa väestöillä on huomattava paikallinen jatkuvuus. Sen sijaan kulttuuri-
nen orientaatio ja kielellinen identiteetti vaihtuvat hyvinkin helposti. Muinaisten kreikkalaisten kulttuuri vaihtui Krimillä Bysantin ortodoksisen dominanssiin, jonka alle myös Krimin gootit kuuluivat. Krimin tataarit edustavat mongolien maailmanvallan läntisen haaran turkinsukuista kieliä puhuneita väestöjä, jotka jo ennen mongolien aikakautta olivat omaksuneet islamin uskon. Vaikka mongolien ja tataarien valta levisi Krimille poliittisten valloitusten kautta, väestö alueella ei vaihtunut, vaan vaihtoi ainoastaan kieltään ja kulttuuriaan. Kuten kävi myös Anatoliassa, Krimin ortodoksiset kreikkalaiset olivat ennen pitkää turkinsukuista kieltä puhuvia muslimeja, ja heihin sekoittuivat myös muiden paikallisten kansojen, muun muassa Krimin goottien, viimeiset jäänteet. Tämän väestöllisen jatkuvuuden merkitystä myös Vozgrin tähdentää.

Tarkemmassa etnisessä taksonomiassa Krimin tataarit (suomeksi myös: krimintataarit) ovat yksi niistä monista turkinsukuisten kielten kiptshak-ryhmään kuuluvia kielimuotoja puhuvista kansoista, joille on vakiintunut nimi ”tataari”. Kielellisen jaon kannalta nimitys on perusteltu, vaikka se historiallisesti on tavallaan virheellinen ja epätarkka. Venäjällä termi ”tataari” on aina ymmärretty lähinnä geneeriseksi yleisnimeksi itäisille valloittajille, ja sillä on historiallinen rasite, sillä se yhdistyy Kultaisen Ordan eli ”tataarilais-mongolilaisen ikeen” kauteen (1237–1480), jota perinteisesti pidetään Venäjän alennustilana. Tosin jo etnohistorioitsija Lev Gumilev pyrki osoittamaan, että tämä kausi oli itse

asiassa hedelmällisen kehityksen ja kanssakäymisen aikaa, ja joka tapauksessa sen kuluessa syntyi se euraasialainen viitekehys, jolle Venäjä nykyäänkin rakentaa identiteettiään – ja aluettaan. Itse asiassa Venäjä itse on Kultaisen Ordan tärkein historiallinen perillinen ja alueellinen jatkaja.

Krimin tataarien kunniaksi jäi hallita sitä viimeistä osaa Kultaista Ordaa, joka pysyi itsenäisenä valtiona, kunnes Venäjän saksalainen keisarinna Katariina Suuri liitti sen imperiumiinsa vuonna 1783. Samana vuonna oli jo perustettu Sevastopolin kaupunki, joka lukuun ottamatta Krimin sodan jälkeistä lyhyehköä aikaa on toiminut Venäjän (ja välillä Neuvostoliiton) Mustan meren laivaston tukikohtana. Muitakin venäläisiä kaupunkeja syntyi Krimille jo keisariaikana, mutta on mielenkiintoista, että monilla paikkakunnilla on edelleen jopa kreikkalaisilta periytyvät nimet, esimerkkinä vaikkapa Feodosija (*Theodosía*). On tavallaan väärin nähdä Venäjän historiallinen läsnäolo Krimillä jonkinlaisena automaattisena ”venäläistämisen” väylänä, sillä imperiumin moninaisuus toi oman lisänsä Krimin jo entuudestaan kirjavaan kuvaan. Todettakoon, että Krimillä on elänyt islaminuskoisten tataarien lisäksi kaksi muutakin turkinsukuista kieltä puhuvaa ryhmää, nimittäin mooseksenuskoiset karaiitit (*karaim*) ja krymtshakit (*krymtshak*); molemmat ryhmät ovat tosin nykyään häviävän pieniä.

Krimin tataarien historia on joka tapauksessa hyvä erottaa Krimin niemimaan hallinnollisesta historiasta ja varsinkin sen viimeaikaisista muutoksista. On oikeastaan hämmästyttävää, että omapäisen ukrainalaisen neuvostojohtaja Hrushtshevin satunnainen oikku siirtää Krim Venäjän neuvostotasavallan alaisuudesta Ukrainan neuvostotasavallan alaisuuteen vuonna 1954 saa länsimaailmalta nyt niin varauksettoman kannatuksen, että historiallisen tilanteen palauttamista pidetään Ukrainan ”jakamisena”. Ainakin on hyvä muistaa, että Hrushtshev päätti muiden neuvostojohtajien kanssa Krimin tataar-

rien kollektiivisesta kurittamisesta, joka toimeen pantiin sisäisen karkotuksen muodossa – myös kansanmurhasta on puhuttu. Vaikka Hrushtshev uskaltautui Stalinin kuoleman jälkeen arvostelemaan valtionterroria yleisellä tasolla, hän ei suinkaan ollut etnisten vähemmistöjen ystävä. Luvan palata kotimaahansa Krimin tataarit saivat vasta Gorbatshevilta, ja häneltäkin juuri ennen Neuvostoliiton luhistumista.

Karkotettuna kansana Krimin tataarit jakoiivat tshetsheenien, inguushien, kabardiinien, balkaarien, kalmukien ja Volgan saksalaisten kohdalon. Syynä karkotustuomioon oli todellinen tai kuviteltu sodanaikainen yhteistyö Saksan armeijan kanssa. Vastaavasta syystä pakkosiirrettiin myös inkerinsuomalaiset sekä jo ennen sotaa Venäjän Kaukoidän korealaiset pois valtionrajan läheisyydestä. Useimmat näistä ryhmistä päätyivät joko Siperiaan tai Keski-Aasiaan, Krimin tataarit pääasiassa Uzbekistaniin. Tataarit ovat kuitenkin tunnetusti diasporaan hyvin sopeutuva etninen ryhmä, mikä selittää sen, että Krimille palattuaan Krimin tataarit ovat varsin nopeasti kyenneet elvyttämään paikallisen perintönsä. On ymmärrettävää, että he tuntevat epäluuloa isovenäläistä hallintoa kohtaan, mutta vaikeampi on ymmärtää, miksi heidän epäluulonsa ei kohdistu myös vähävenäläisiin, jotka yhtä lailla olivat neuvostoterrorin toimeenpanijoita. Nykyinen Suur-Ukraina ei mitenkään ole osoittanut sen paremmin kykyä kuin haluakaan hallita sitä etnistä moninaisuutta, joka sen osaksi ansiottomasti on tullut.

Vozgrin käsittelee enimmäkseen kronologisesti mutta paikoitellen myös aiheenmukaisesti Krimin varhaista historiaa ja Krimin tataarien kaanikunnan alkuvaiheita (1. osassa), Krimin tataarien perinteistä kulttuuria ja asemaa Venäjän keisarikunnassa (2. osassa), vallankumouksen, Venäjän sisällissodan ja neuvostoterrorin aikaa (3. osassa) sekä toisen maailmansodan vuosia ja jälkivaikutuksia (4. osassa). Esitys päättyy Krimin tataarien karkotukseen, jonka jälkeen osittain tyhjäksi jääneelle alueelle siirrettiin uutta

venäjänkielistä väestöä. Krimin tataarien paluumuutto ja nykypäivä rajautuvat käsittelyn ulkopuolelle, ja teoksen lopussa oleva kronologinen katsauskin päättyy Neuvostoliiton hajoamiseen. Aineistonsa Vozgrin on kerännyt paitsi kirjallisuudesta (kirjallisuusluettelo käsittää runsaat 2 000 nimikettä) ja Venäjän eri arkistoista myös muun muassa Ruotsin ja Tanskan valtionarkistoista. Tietysti teoksen takana on myös se laaja primaariaineisto ja henkilökohtainen kokemuspohja, joka Vozgrinilla on kohteestaan.

Tekstistä olisi helppo poimia monia kiintoisia aiheita, joille Vozgrin omistaa usein laajojakin erillisjaksoja ja pienoistutkielmia. Näihin kuuluu esimerkiksi katsaus Krimin ja Ruotsin suhteisiin Suuren Pohjan sodan aikana. Uusia näkökulmia antaa niin ikään kuvaus saksalaismiehityksen ajasta 1941–1944. Vozgrin pyrkii osoittamaan, että vain pieni osa Krimin tataareista palveli suoranaisesti Saksan armeijassa, mutta tämä riitti leimaamaan koko kansan peppureiksi. Hän muistuttaa toisaalta siitä, että osasyllisiä sodanjälkeisiin toimenpiteisiin olivat Neuvostoliiton liittolaiset Yhdysvallat ja Iso-Britannia, joiden johtajat, ironista kyllä, saapuivat tapaamaan Stalinia juuri Krimille. Länsiliittoutuneet luovuttivat kuuliaisesti Stalinille kaikki Neuvostoliiton ”kansalaiset”, heidän joukossaan myös krimintataarilaiset sotavangit ja pakolaiset, joista sitten tuli paitsi karkotustuomion myös muiden sortotoimenpiteiden uhreja. Churchill oli tässäkin asiassa Stalinin uskollinen apulainen.

Vozgrin edustaa pitkän linjan näkemyksellistä historiantkirjoitusta. Krimin tataarien karkotuksen – kansanmurhan – hän näkee pitkän kehityksen tuloksena. Vaikka Venäjän historian suurin onnettomuus oli Lokakuun vallankumous, Krimin tataarien kohtalo oli määrätty jo paljon ennen sitä. On vaikea välttää sitä vaikutelmaa, että Vozgrin jossain määrin idealisoi kohdettaan, sillä viime kädessä Krimin tataarit ovat vain yksi historian monista kerrostumista Krimin niemimaalla. Näkemyksellinen historiantkirjoitus avaa kuitenkin aina kiintoisia näkökulmia

aikaan ja paikkaan: Vozgrin näkee esimerkiksi yhtäläisyyksiä Krimin ja Sisilian historioissa, ja puhuu jopa ”kaksiyhteisestä krimiläis-sisilialaisesta kulttuurista”, jolle hänen mukaansa on ollut ominaista kansojen, kielten, kulttuurien ja uskontojen ainakin ideaalitapauksessa rauhanomainen rinnakkaiselo. On helppo olla yhtä mieltä Vozgrinin kanssa siitä, että kommunismi rikkoi tätä rauhaa Krimillä, mutta vaikeampi on yksioikoisesti nähdä isovenäläisen läsnäolon ja ortodoksisen kulttuurin vaikutuksia pelkästään kielteisessä valossa.

Venäjä ja Ukraina eivät tietenkään ole ainoat tahot, jotka katsovat itsellään olevan oikeuden päättää Krimin niemimaan kohtalosta. Ukraina on tosin keinotekoinen valtio ilman uskottavaa yhtenäistä identiteettiä, mutta sen takana seisoo koko läntinen Venäjän-vastainen rintama, jota historiallisesti edustivat Englannin ja Ranskan siirtomaaimperiumit, mutta nykyään Yhdysvallat ja Nato sekä niiden vartioima Euroopan unioni. Krimin tataarit luovat kuitenkin yhteyden Krimiltä myös turkkilaiseen maailmaan, jossa voimistuva Turkin valtio ja sen tukema pan-turkkilainen – tai miksei myös pan-tataarilainen – liike eivät voi ummistaa silmiään siltä, minkälai-

seksi Krimin tataarien asema muotoutuu. Sikäli kuin sekulaarinen turkkilaisuus ei osoittaudu riittävän toimintakykyiseksi, on aina tarjolla islamilainen fundamentalismi, jonka soluttautumisesta Volgan tataarien keskuuteen on jo näkynyt uhkaavia merkkejä.

Krimin tataarien tulevaisuus ei tässä tilanteessa näytä kovin lupaavalta. On selvää, että Venäjä pitää Krimin hallussaan, joten Krimin tataarien olisi epäilemättä viisainta sopeutua tähän tilanteeseen. Tällä hetkellä Krimin väestöstä vain noin 250 000 eli runsaat 12 prosenttia on Krimin tataareja, ja heidän asemaansa vaikeuttaa se, että Ukrainan hallitus ei koskaan kyennyt järjestämään paikallisia maanomistusoloja karkotusta edeltävän ajan mukaiselle tasolle. Krimin tataareja on kuitenkin edelleen myös Uzbekistanissa ja lisäksi muun muassa Turkissa. Osittain diasporassa, mutta kasvavassa määrin myös omassa kotimaassaan elävänä, pitkän historian omaavana ja sivistyshakuisena kansana Krimin tataareilla on ehkä sittenkin mahdollisuus säilyttää identiteettinsä. Etenkin, jos muu maailma antaa Venäjälle tilaisuuden profiloitua uudelleen siksi monikulttuuriseksi euraasialaiseksi imperiumiksi, joka se pohjimmiltaan on.

Euroopan sisällissota

Stanley G. Payne: Civil War in Europe 1905–1949. Cambridge University Press 2011. 242 s. ISBN 9781107648159.

Wisconsin-Madisonin emeritusprofessori Stanley G. Payne on tunnettu fasismin ja Espanjan historian tutkija, joka on julkaissut runsaasti klassikon aseman saaneita kirjoja. Tämänkertaisen kirjan teema on yleisempi: sisällissota Euroopassa. Ajanjaksoksi on haaroitettu vuodet 1905–1949, rajakohdina Venäjän suurlakon ja toisen maailmansodan jälkeisen Kreikan sisällissodan ja Jugoslavian puhdistusten tapahtumat.

Kirja on varsin kompakti ja emerituksen arvovalle sopivasti summaa, tulkitsee ja vertailee laajasti; oleellisinta ei ole Euroopan eri vallankumousten ja sisällissotien tapahtumien kuvaus. Mukana on myös teoreettinen katsaus aiempien vallankumousten luonteeseen, mutta varsinaisena kohteena on vallankumousten ja niiden vastaisten voimien käymien sisällissotien asetelma yhteiskunnan modernisaatioprosessin yhteydessä. Paynen viitekehystenä on tilanne, jossa eri maiden poliittisiin muutoksiin liittyivät myös yhteiskunnalliset murrokset, useimmiten koko Eurooppaan tavalla tai toisella kytkeytynyt ulkoinen kriisi sekä yhä

suurempi taipumus nähdä vastustaja kokonaan ja vivahteettomasti vihollisena, jopa eräänlaisena ”ei-ihmisenä”, jonka kanssa mikään kompromissi ei ollut mahdollinen. Kumous, kriisi, sisällissota saattoi päättyä vain toisen osapuolen totaaliseen voittoon ja toisen yhtä totaaliseen tappioon. Sen sijaan aiempien vuosisatojen sisällissodat olivat tyypillisesti pienten piirien vallankaappausten seurauksia.

Payne tulkitsee vallankumousten seurauksen erityisesti tilanteissa, joissa riittävän suuri määrä aktiivisia toimijoita oli radikalisoitunut ja pettynyt. Havainto ei sinänsä ole uusi; on jo kauan tiedetty, että harva vallankumous jaksaa puhjeta syvimmän puutteen, sorron ja epätoivon keskeltä. Payne soveltaa havaintoa kuitenkin laajemmin kuin monet muut ja tulkitsee, että esimerkiksi Venäjällä, Espanjassa ja Suomessa tarvittiin ensin tyytymättömyys, sitten idealismia ja suuria uudistusodotuksia sisältänyt vanhan vallan kaatuminen (eli tilaisuus) ja lopuksi radikaalien suurten odotusten pettyminen. Perinteisen vallankumoustutkimuksen mielenkiinto lopahtaa yleensä tähän, mutta Payne tuo esille nimenomaan sen, miten vallankumous yltyy sisällissodaksi ja myös epäonnistuu: näin tapahtuu, mikäli se saa vastaansa riittävän vahvat ja asiaansa uskovat vastavoimat. Usein taustalla oli myös suuri, Euroopan laajuinen kriisi, joka antoi impulsseja ja monissa tapauksissa myös toi ulkoa soti-

laallisia voimia, jotka sekaantuivat konkreettisesti sisällissotaan. Lähes kaikkiin sisällissotiin liittyivätkin ensimmäinen maailmansota ja sen jälkiselvittelyt. Espanja on Paynen mukaan sikäli erikoistapaus, että sen sisällissota syntyi periaatteessa ilman tätä ulkoista vaikutusta – maa ei ollut ottanut osaa ensimmäiseen maailmansotaan, ja ulkoisesti Euroopassa vallitsi vielä rauhantila.

Kirjan ehdottomasti laajimmat osat koskevat Venäjän ja Espanjan sisällissotia. Toki ne olivatkin 1900-luvun Euroopan pitkäkestoisimmat ja uhrien määrässä lasketuna väkivaltaisimmat sisällissodat (joskin Payne toteaa, että Suomen sisällissota oli aikaan ja väkilukuun suhteutettuna suhteellisesti kaikkein verisin). Esimerkiksi Unkari 1919, Itävalta 1934, Saksan hoipuminen sisällissodan partaalla 1919–1923 ja 1929–1933 tai Italian siirtyminen fasismiin käsitellään huomattavasti suppeammin. Saksan osalta Payne tulkitsee, että kommunistisen vallankumouksen jääminen toteutumatta johtui ensi sijassa sen yhteiskunnallisten vastavoimien päättäväisyydestä. Saksassa sosiaalidemokraatit olivat valmiita torjumaan kumouksen repressiivisillä toimenpiteillä ja vapaajoukot olivat valmiita turvautumaan terroriin vallankumouksen lyömiseksi. Venäjällä ei koskaan ollut vastaavaa voimaa taistelemassa bolshevismia vastaan, vaan ainoastaan huonosti koordinoituja ja vailloa omaa yhteiskunnallista pohjaa,

organisaatiota tai näkemystä toimivia yksittäisiä armeijoita. Ne eivät koskaan kyenneet yhteistyöhön ja jäivät mobilisoijina ja valtaa turvaavan terrorin harjoittajina bolsheveikeista jälkeen.

Kuten jo todettiin, Payne tunnetaan laajalti yhtenä aiempien vuosikymmenien fasismitutkimusten suurena nimenä. *Civil War in Europe* paljastaakin sen, että tuoreimmat tutkimuslinjat, joissa termi ”fasismi” kattaa yhä useammin muitakin järjestelmiä kuin Mussolinin, eivät kaikessa häntä miellytä. Muutamista sanamuodoista päätellen hän pitää fasismitutkimuksen uudemman polven näkemyksiä joskus yksinkertaistavina ja häntä vasemmistolaisemman tutkimusperinteen tulkintoja herkkäuskoisina.

Paynen mukaan monet tutkijat ovat esimerkiksi omaksuneet liian ruusuisen kuvan Stalinin kansanrintamataktiikasta ja uskooneet sen puolustukseksi, vaikka senkin tavoitteena oli päästä kommunismiin – joskin hieman toista tietä kuin suoralla bolshevistisellä kaappauksella. Tarkoituksena oli sinänsä aidosti koota ”fasisminvastainen rintama”, mutta samalla kommunistien vaikutusvaltaa pyrittiin kasvattamaan siihen asti, kunnes valta olisi peruttamattomasti näiden käsissä. Samalla pidettiin koko ajan ovea auki sillekin mahdollisuudelle, että läntiset suurvallat uuvuttaisivat toisensa ensimmäisen maailmansodan kaltaisessa verilöylyssä, vallankumouksellinen tyytymättömyys Euroopassa leviäisi, ja sivussa pysynyt Neuvostoliitto puuttuisi muutaman vuoden päästä sotatapahtumiin tuoreena, vahvistuneena tekijänä. Kun tämä oli juuri se kaava, joka toteutettiin Itä-Euroopassa salamitaktiikkana 1940-luvulla, ja kun tunnetaan Stalinin persoona ja loputon tarve totaaliseen kontrolliin, tuntuu kielteittä kovin naiivilta olettaa, että kansanrintamalla olisi ollut hänen kannaltaan pelkästään defensiiviset tavoitteet.

Payne kritisoi aiempaa tutkimusta myös Espanjan sisällissodan tasavaltalaisen propagandan liian voimakkaasta omaksumisesta. Espanjan hallitus esitti itsensä länsimaisen demokratian puolustajana fasismia vastaan. Koska Espanjan sisällissotaa seurasi maailmansota, sisällissotaa on pidetty toisen maailmansodan esinäytöksenä. Paynen mukaan tämä on yksinkertaista, jossa ei noteeraa sitä, että oleellisesti kyse oli samantyyppisestä vallankumousreaktio-sisällissota-ketjusta kuin muuallakin: se liittyi yhteiskunnan poliittisen ja yhteiskunnallisen murroksen ja modernisaation kriisiin, jolla oli enemmän tekemistä ensimmäisen kuin toisen maailmansodan kanssa.

Lisäksi Payne osoittaa vakuuttavasti, että jälkimaailmalla on epärealistinen käsitys tasavaltalaisten demokraattisuudesta tai edes heidän valtansa legitimiyydestä. Molemmat lepäsivät todellisuudessa hyvin ohuen seinän varassa. Vuoden 1936 vaalien ensimmäisen kierroksen niukkojen voittajien (tai heistä ainakin merkittävän osan) lähimenneisyyteen kuuluivat vuoden 1934 vallankaappausyritys ja pyrkimys mitätöidä aiempien epäsuotuisien vaalien tulokset. Vuoden 1936 vaalivoittokin oli osittain kyseenalainen, koska vasemmisto turvautui terroriin heti ensimmäisen vaalikierroksen jälkeen, eikä toista kierrosta voitu enää pitää vapaana ja demokraattisena. Lisäksi laillisen hallitusvallan uskotavuutta näkersi se, että se hyväksyi jatkuvasti rinnalleen ”vallankumouksellisen demokratian” toiminnan sekä viimeksi mainitun toimeenpanemat kansallistamiset ja kollektivisoinnit, jotka olivat laajempia kuin Venäjällä ennen 1920-luvun loppua. Hallitusvalta ei myöskään estänyt katolisen kirkon dehumanisointia ja vainoa. Tästä näkökulmasta – minkä huomioon ottaminen ei merkitse sinänsä Francon oikeuttamista – Payne

kommentoikin varsin sarkastisesti Espanjan vasemmistohallituksen vuonna 2007 säätämää lakia, joka määritteli sisällissodan francolaisen puolen ja sotaa seuranneen Francon hallinnon (ja vain sen) rikolliseksi.

Paynen kirjassa Suomikin on keskeisesti esillä. Suomen osalta lähdepohja on tosin poikkeuksellisen niukka, ja pääasiassa Payne nojaa Uptonin jo 1980-luvun alussa julkaistuihin tutkimuksiin. Paynen perustelu lähdepohjan vähäisyydelle on se, että Suomen tapauksesta on julkaistu niin vähän länsimaisilla kielillä. Tätä kommenttia täytyy hiukan ihmetellä. Eikö saksakaan ole Paynen mielestä länsimainen kieli?

Paynen antama kuva Suomesta ei sinänsä tarjoa yllätyksiä eikä vaikuta vääristyneeltä mihinkään suuntaan. Muutama pieni epätarkkuus on: Payne väittää SDP:n saaneen vuonna 1916 äänistä enemmistön ja kytkee vuoden 1917 eduskunnan hajotuksen itsenäisyysliikkeeseen eikä valtalakiin, SKP:n perustaminen sijoitetaan elokuuhun 1919, vuoden 1926 Tannerin hallitus mainitaan koalitiohallitukseksi, eikä SDP:n paras vaalitulokset 1930-luvulla 83 vaan 85 paikkaa. Pienet epätarkkuudet eivät sinänsä kokonaisuksua muuta. Ja suomalaiset, jotka aina ovat huolissaan omakuvastaan, voivat ainakin paistatella Paynen arvioissa, jonka mukaan Suomesta tuli 1930-luvulla ”kuukoistava” (*thriving*) demokratia, joka torjui ”päätäväisesti” (*firmly*) fasismien houkutukset. Henrik Arnstadinkin olisi varmaan syytä lukea tämä kirja.

Kaiken kaikkiaan Stanley Paynen kirja ansaitsee huomiota. Se poikkeaa monessa kohtaa viimeimpien vuosikymmenten totutuisista kaavoista nähdä 1900-luvun Euroopan vallankumoukset ja niitä vastaan nousseet reaktiot. Kansainvälisessä tutkijayhteisössä tuskin nousee yksimielisyyttä siitä,

missä Civil War in Europe poikkeaa edukseen ja missä ei. Joka tapauksessa se on erittäin hyödyllinen näkemysten syventäjä.

VESA VARES

Helsinkiläiset hankaluuksissa

Samu Nyström: Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918. Unigrafia Helsinki 2013. 367 s. ISBN 978-952-10-9193-3.

Helsinki on ollut ehkäpä jo satojen historian alan monografioiden ja biografioiden näyttämö ja itsesääänkin jo monipuolisesti tarkasteltu tutkimuskohde. Myös sen kriisiaikojen historiaa on tarkasteltu laajasti useissa tieteellisissä ja populaarihistoriallisissa töissä.

Samu Nyström kuvaa väitöskirjassaan *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta: Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918* kaupunkilaisten elämää ikään kuin suurena freskona. Siinä pulan, puutteen ja poikkeusolojen synnyttämien ilmiöiden kautta tulkitaan ihmisten kokemuksia sekä ihmisten kokemaa kaupunkitilaa. Kaupungin hallintoasiakirjojen, erilaisesta kansalaistoiminnasta syntyneiden dokumenttien, sanomalehtien päivän tapahtumia kommentoivien pikku-uutisten, päiväkirjojen ja muistelmien kautta Nyström pyrkii välittämään kuvan tavallisten kaupunkilaisten pelousta, toiveista ja kokemuksista keskellä koettelemuksia. Tavoitteena on siis ollut luoda eräänlainen Helsingin ja sen asukkaiden kriisiajan 1914–1918 mentaalinen kokonaishistoria.

Nyströmin tavoite on ollut kunnianhimoinen, mutta toteutus on

onnistunut varsin hyvin. Hän on rajannut työn ajallisesti maailmansodan aikaan, joka piti meillä sisälleen niin elokuun 1914 sotahysterian, pitkät maailmansodan ja säännöstelyn vuodet, maaliskuun vallankumouksesta alkaneen levottoman vuoden 1917, sisällissodan ja sitä seuranneen epävakaa ajan. Tällä aikajanelalla Nyström tarkastelee taloudellisten ja yhteiskunnallisten häiriötilojen kehitystä ja poliittisten ristiriitojen eskaloitumista sisäiseksi konfliktiksi. Kriisivoisien kuvauksesta päädytään vuosien 1919–1920 tilanteeseen, jossa rikkirevitty kaupunki ja sen erilleen lokeroituneet ihmiset lähtevät rauhallisempien aikojen palattua rakentamaan uutta kokonaan uudessa tilanteessa.

Käsittelytavaksi Nyström on valinnut kronologian, jonka sisällä kuljetetaan samalla koko ajan kolmea tutkimuksellista peruselementtiä: turvallisuutta, taloutta ja elämän perustarpeiden tyydyttämistä. Tämä tekstin rakenteellinen ratkaisu on väistämättä raskas, mutta se tukee hyvin tutkimuksen perusideaa, pyrkimystä mentaalisen kokonaishistorian tuottamiseen. Kronologian sisällä käsitellään koko joukko sota-aikaan liittyviä ilmiöitä pääosin sanomalehdistön tarjoaman päiväkohtaisen pikku-uutisoiminnan avulla. Hivenen avoimeksi kysymykseksi jää, kuvaako sanomalehdistön polemiikki enemmän julkista poliittista keskustelukulttuuria kuin aikaistodellisuutta.

Lukijalle olisi ollut eduksi, jos Nyström olisi selkeämmin, konkreettisin esimerkein verrannut suuriruhtinaskunnan pääkaupungin tapahtumia kansainvälisiin kehityskulkuihin. Vaikka hän osoittaa tuntevansa ensimmäisen maailmansodan kriisiaikojen tutkimuksen, hän tekee havaintoja ja vertailuja siihen turhan säästeliäästi. Silloin, kun vertailuun mennään syvemmin, esimerkiksi jonotusilmiötä käsitellessä, tulokset avaavat lupaavasti

suuntaa uuteen tulkintaan myös kansallisen historian osalta. Sitä pohdintaa, miten Suomen suuriruhtinaskunta kärsi maailmansodan kriisistä voimakkaasti, ilman laajaa mobilisointia ja taistelukuunkäiksi joutumista, olisi voinut kehittää pidemmällekin.

Kriisikokemuksen kuvaus heterogeenisessa kaupunkiyhteisössä on toteutettu pitkälti onnistuneesti. Nyström tuo hyvin esille sen seikan, että vuoden 1918 kriisi tapahtui tilanteessa, jossa koko yhteiskunta oli ollut jatkuvassa häiriötilassa yli kolmen vuoden ajan, eikä sota ollut siihen tilanteeseen minkäänlainen ratkaisu. Valkoisten voitto sisällissodassa ei suinkaan tuonut isoon kriisiin ratkaisua; päinvastoin elintarviketriisi, epideeminen tilanne ja arkipäivästä selviytymisen mahdollisuudet huononivat entisestään. Samalla Suomi siirtyi Venäjän keisarikunnasta Saksan keisarikunnan satelliitiksi. Ihmisten jokapäiväisessä elämässä tämä seikka ei näkynyt juuri mitenkään. Edelleen oli nälkä ja edelleen oli vierasta kieltä puhuva armeija maassa.

MARKO TIKKA

Politbyroon oopperat

Meri Herrala: The Struggle for Control of Soviet Music From 1932 to 1948. Socialist Realism vs. Western Formalism. The Edwin Mellen Press 2012. 668 s. ISBN10 0-7734-2611-6; ISBN13 978-0-7734-2611-5.

Meri Herralan väitöstutkimuksen pohjalta julkaistu monografia *The Struggle for Control of Soviet Music From 1932 to 1948: Socialist Realism vs. Western Formalism* käsittelee Neuvostoliiton musiikkipo-

litiikkaa, etenkin sen kontrollijärjestelmän rakentumista ja toimintaa. Tutkimuksen kiistämättömin ansio on mittava, monipuolinen ja huolellisesti työstetty arkistoaineisto. Herrala on tehnyt vähintäänkin hatunnoston arvoisen työn perehtyessään tutkimuskohteeseensa paikallisen arkistoaineiston avulla. Arkistotyöskentely Venäjällä vaatii taitoa, aikaa ja asennetta. Tutkimus nostaa esiin useita asiakirjoja, joita aikaisempi tutkimus ei ole hyödyntänyt.

Kirja on ennemminkin suunnattu neuvostomusiikin asiantuntijoille kuin yleisesti historiantutkijoille. Neuvostomusiikin tutkimus onkin Suomessa erityisen suosittua. Simo Mikkosen väitöstutkimukseen *State Composers and the Red Courtiers: Music, Ideology, and Politics in the Soviet 1930s* (2007) viitataan useampaan kertaan. Musiikkitieteen alalla väitöskirjaa neuvostomusiikista viimeistelee tällä hetkellä myös Elina Viljanen.

Herrala käsittelee teoksessaan ennen kaikkea neuvostomusiikin kontrollijärjestelmän kehittymistä Stalinin aikakaudella. Tärkeitä virstanpylväitä ovat politbyroon vuoden 1932 päätöslauselma, joka ohjasi merkittävällä tavalla taiteen poliittista ja ideologista valvontaa, sekä vuosien 1936 ja 1946–1948 antiformalistiset kampanjat. Musiikissa, kuten kaikessa muussakin taiteessa, pyrkimyksenä oli tuolloin luoda sosialistista realismia. Se oli tärkeä poliittisen valvonnan keino, ja sen vastakohtana oli formalismi, joka leimattiin länsimaiseksi ja siten kaikin puolin ei-tavoiteltavaksi taidesuuntaukseksi. Herrala kuvaa yksityiskohtaisesti Stalinin, Zhdanovin, eri musiikkiorganisaatioiden sekä yksittäisten säveltäjien ja kriitikoiden osallisuutta näissä prosesseissa.

”Tapausesimerkit” ovat yksittäisiä oopperoita, jotka arvioitiin sen mukaan, kuinka hyvin ne onnistuivat täyttämään sosialistisen realismin määritelmät. Ansiokas on ha-

vainto siitä, kuinka oopperoiden suhteen kehittyi tietynlainen kontrollin malli. Niitä kiellettiin harvoin ennen esitystä. Oopperaa saatettiin ensiesityksen jälkeen kiittää, mutta ratkaisevaa oli jälkikäteen annettu kritiikki. Oopperan kohtalo ratkaistiin vasta sen jälkeen, kun kriittinen arvio julkaistiin esimerkiksi Pravdassa. Usein ne, jotka olivat ensin kiittäneet oopperaa, alkoivat tämän jälkeen harjoittaa niin sanottua itsekritiikkiä. Herralan kertomuksessa esiin nousee voimakkaasti juuri tämä kritiikin ja itsekritiikin järjestelmä, joka oli kontrollin käytännön muoto. Se oli laajemminkin keino kehittää ”uudenlaista neuvostoihmistä”. Oopperalla oli erityinen merkitys taidemaailmassa. Tavoitteena oli, että paikalliset säveltäjät saataisiin säveltämään sellaisia oopperoita, jotka puolue hyväksyisi.

Herrala haluaa paitsi tuoda keskusteluun uutta tietoa myös kyseenalaistaa pitkään vallinnutta totalitaristista näkökulmaa, joka on korostanut kontrollimekanismin ja esimerkiksi Stalinin otetta yhteiskunnan jokaiseen osa-alueeseen. Musiikkipolitiikka ja oopperat tarjoavat selvästi kiinnostavan esimerkin kokonaisvaltaisen kontrollin puutteista. Herrala kuvaa seikkaperäisesti musiikkipolitiikkaan ja -kontrolliin osallistuneita organisaatioita. Koska hän on perehtynyt asiaan valtavan tarkasti, hän olisi voinut vielä havainnollistaa järjestelmää laatimalla organisaatiosta jonkinlaisen kaavion. Siihen lukija olisi voinut palata kertomuksen edetessä. Myös yhteiskunnan eri tasojen ja toimijoiden vuorovaiutusta olisi voinut tarkastella vielä systemaattisemmin.

Herrala ei juurikaan linkitä tutkimusproblematiikkaa laajempiin konteksteihin eikä hän esimerkiksi pohdi, mikä musiikin merkitys oli ajan yhteiskunnassa ja miksi sen tutkiminen on merkittävää. Osittain ehkä siksi, että kirjoittaja on syvällisesti sisällä aiheessaan ja

keskustelee muiden aihepiirin asiantuntijoiden kanssa, asiaa vähemmän tunteva ei aina pääse sillelle käsitteisiin ja kuvattuun maailmaan. Itse olen tutkinut tiedepolitiikkaa sosialistisessa Tšekkoslovakiassa, ja siksi Neuvostoliiton mallin mukainen kontrollijärjestelmä ja yhteiskunnan eri osa-alueiden ideologisoiminen toimivat kiinnostavana taustana ja vertailupohjana sille, kuinka kontrollimekanismeja luotiin sosialismin mallimaissa.

Koska sosialistinen realismi oli erityisen merkittävää kirjallisuudessa, olisi kirjallisuutta voinut käyttää vielä selkeämmin vertailukohtana oopperoille ja musiikille yleensä. On tietysti selvää, että kyseisen tutkimuksen perusteellisuus on omaa luokkaansa, eikä kirjaa olisi voinut enää laajentaa. Lukija ei niinkään kaipaa lisää tutkimusta ja esimerkkejä kuin perusteluja tehdyille ratkaisuille. Herrala listaa tunnollisesti valintansa, mutta valottaa vain harvoin niiden perusteluja. Vertaukset muihin taiteenaloihin jäävät melko viitteellisiksi. Herrala esimerkiksi korostaa musiikin abstraktia luonnetta selittävänsä tekijänä sille, miksi oopperoiden kohdalla oli niin vaikea päättää, mitkä elementit tekivät niistä sosialistisen realismin edustajia. Jos sosialistisen realismin määrittäminen olisi ollut helpompaa, yksittäiset oopperat olisi voitu tutustua jo ennalta käsin hyväksytyyn kaavan mukaan. Herrala tekee vertauksen tiedemaailmaan antaen ymmärtää, että valvonta tieteessä olisi ollut yksinkertaisempaa. Kuitenkin juuri tieteessä – jonka merkitys neuvostoyhteiskunnalle oli valtava – vaihtelut ideologian liittämässä osaksi oppiaineita näkyvät varsin selkeästi. Mitä tarkemmista luonnontieteistä oli kyse, sitä vaikeampaa ideologian istuttaminen oli. Sen sijaan Herrala tuo hyvin esiin säveltäjien vaikeuden luovia absurdiita vaikuttavassa maailmassa. Mikäli taitelija ei kyennyt täyttämään sosialistisen realismin am-

bivalenttia tehtävää, häntä todennäköisesti syytettiin formalismista.

Laaja aikaraja on mahdollistanut syvällisen perehtymisen aiheeseen ja muutosten seuraamisen. Herralan mukaan on ollut tärkeää laajentaa aikarajasta aiempaa tutkimusta kattavammaksi ja käsitellä myös 1940-lukua. Hän on kuitenkin jättänyt sota-ajan käsittelyn ulkopuolelle, koska se eroaa sitä edeltäneestä ja sotaa seuranneesta ajasta. Sota-aikaa leimasi musiikin valvontamekanismin löyheneminen. Miksi poikkeuksellinen ajanjakso on tietoisesti jätetty käsittelyn ulkopuolelle? Eikö Herrala näin tehdessään nimenomaan korosta valvonnan totalitaarista luonnetta, vaikka hän kertoo haluavansa haastaa sitä? Mikäli sota-aika oli pelkkä poikkeama, sen julistaminen sellaiseksi olisi edellyttänyt hieman enemmän perusteluja. Stalinin aikaa, johon teos keskittyy, luonnehti paitsi pyrkimys lähes kaikenkattavaan valvontaan, myös pyrkimys eristytymiseen ulkomaisilta – etenkin länsimaisilta – vaikutteilta. Kuten moni tutkija on viime vuosina osoittanut, vaikutteiden tulo Neuvostoliittoon ei ollut Stalinin kaudellakaan aukoton eikä Neuvostoliitto ollut täydellisen eristytynyt muusta maailmasta. Siksi myös ohimenevät vapautumisen jaksot mahdollisesti helpottivat uusien vaikutteiden saapumista.

Kertomuksen sijoittaminen voimakkaammin aikakauden yleiseen kehitykseen olisi tehnyt kirjasta luettavamman ja yleisesti kiinnostavamman. Stalinin aikakautta on tutkittu niin paljon, että viitekehysten luominen olemassa olevan tuoreen tutkimuksen kautta olisi käynyt melko vaivattomasti. Koska antiformalistinen kampanja, jonka ympärillä valvonta paljolti pyöri, perustui lännen vaikutteiden vastustamiselle, olisi etenkin vuoteen 1948 siirryttäessä toisen maailmansodan ja vähitellen kasvaneen lännen ja idän vastakkainasettelun

tuominen mukaan kertomukseen ollut kenties oleellista. Vaikka ”läntisille tendensseille” altistuminen olikin paljolti kontrollin oikeuttavaa jargonia, olisi ollut kiinnostavaa lukea enemmän säveltäjien ja oopperoiden todellisesta suhteesta länsimaiseen musiikkiin. Neuvostoliiton tutkijat käsittelevät melko usein omaa kohdemaataan muusta maailmasta irrallisena esimerkkinä. Tällainen käsittely on omiaan luomaan liian yksinkertaistetun kuvan Neuvostoliitosta ja sen erityisyydestä.

Herralan kuvaus pyrkimyksistä saada sosialistinen realismi musiikin ohjenuoraksi on kiinnostava ja tarjoaa paljon tietoa vallanpitäjien ajattelusta ja koko neuvostoyhteiskunnasta. Vaikka tekijä kirjan alussa korostaa kyseenalaistavansa totalitaristista paradigmaa, hän on antanut sen kuitenkin ohjailla omaa suhtautumistaan. Tekstissä paistaa ajoittain läpi järjestömielien ja epäloogisten toimintamallien ihmettä, jossa on hitunen jälkiviisaus. Ehkä syvällisempi yksilötason analyysi olisi antanut vielä tarkemman kuvan tarkastelluista mekanismeista. Herrala tuo kuitenkin hyvin esiin säveltäjien aseman osana älymystöä. Esimerkit valottavat, kuinka säveltäjästä tuli osa peliä, jonka sääntöjä tuskin kukaan tunsii.

Herrala nostaa hyvin varovaisesti esille sellaiset motiivit kuten säveltäjien keskinäisen kilpailun. Jostain syystä kilpailu on Herralan mukaan ”ehkä liian vahva ilmaisu”. Kuitenkin musiikki oli yksi niistä aloista, joissa kilpailu oli julkista. Sävellyksiä palkittiin ja niiden menestyksestä kilpailtiin. Kilpailun vaikutus heijastui epäilemättä myös kulussien taakse ja henkilökohtaisiin suhteisiin. Sosialistisessa järjestelmässä korostuivat sellaiset palkitsemisen keinot kuten arvostus, maine ja kunnia. Eri aikoina erilaiset maineen muodot saattoivat saada erilaisen painoarvon. Arvostusta haettiin sekä omalta viite-ryhmältä, päättäjiltä että yleisöltä.

Tutkimus olisi päässyt paremmin arvoonsa huolellisemmalla toimitustyöllä. The Edwin Mellen Press ei ole ainakaan tämän kirjan kohdalla kunnostautunut tehtävänsään. Kirjassa on kiusallisen paljon kirjoitus- ja painovirheitä. Stalinin sitaatissa huomio kiinnittyy verbivirheeseen (s. 61), kappaleiden välissä on usein ylimääräisiä välilyönnejä, lähdeluettelossa on harhaanjohtavaa otsikointia (s. 427).

RIIKKA PALONKORPI

Suomalaisen psykiatrian historiaa

Antti Parpola: Toivo/Häpeä. Psykiatria modernissa Suomessa. Suomen Psykiatriyhdistyksen 2013. 333 s. ISBN 978-952-93-2110-0.

Antti Parpola on kirjoittanut Suomen Psykiatriyhdistyksen 100-vuotishistoriikin, joka on samalla hyödyllinen yleiskatsaus suomalaisen psykiatrian historiaan laajemminkin. Voin suositella kirjaa lämpimästi kaikille psykiatrian ja mielen-terveyshuollon historiasta kiinnostuneille, varsinkin niille, jotka haluavat helpolla vaivalla saada alotsikon mukaisen yleiskuvan ”psykiatriasta modernissa Suomessa”. Kirja toimii myös hyvin rinnakkais-teenä omalle *Hulluuden historialleni* (Gaudeamus 2013), jossa käsitelen Suomea verraten vähän.

Parpola on kirjoittanut muun muassa Kemira Oy:n historian vuodesta 1975 lähtien sekä yhdessä Veijo Åbergin kanssa Metsähallituksen historiikin, joka nousee samalla laajemmalle tasolle eli kansallisen metsäpolitiikan ja valtion metsien käytön historialliseksi ana-

lyysiksi. Jälkimmäinen kirja nostettiin Tieto-Finlandia-ehdokkaaksi vuonna 2009. Parpola osaa kirjoittaa selkeää ja jäntevää tekstiä, mikä tekee kirjasta myös lukukokemuksena miellyttävän. Hän esittää myös yllättävän vähän epätarkkoja tai yliyleistäviä väitteitä, mikä osoittanee kirjoittajan kyvyn omaksua nopeasti ja laajasti tietoa itselle vähemmän tutusta aihepiiristä. Kirjan ulkoasuakin on komea: siinä on paljon aiheeseen sopivaa kuvitusta, ja leipätekstin lisäksi tekstiä on jaoteltu tietolaatikoihin (esimerkiksi kylpyhoidoista ja psykopatia -diagnooseista) ja siteerauksiin potilaskertomuksista. Päälähteinä on luonnollisesti Psykiatriyhdistyksen arkisto, mutta sen lisäksi Parpola on käyttänyt lääkintöhallituksen arkistoa ja potilastapausten osalta Kansallisarkistoon talletettuja lääkintöhallituksen lähetyksiä mielentilalausuntoja. Parpola on myös haastatellut lähes 20:a psykiatria ja läpikäynyt varsin kattavan tutkimuskirjallisuuden. Liitteissä on hyödyllistä tilastotietoa muun muassa käytetyistä diagnooseista eri aikoina.

Kirja on jaettu viiteen väljästi temaattiseen päälukuun, joiden sisällä eteneminen on enemmän tai vähemmän kronologista. Kirjan noin 50 ensimmäistä sivua kuvaavat Suomen psykiatrian alkuvaihetta Seiliin saaresta Lapinlahden sairaalaan ja ”hermostuneisuuden aikakauteen” 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Kirjan ajallinen kaari päättyy 2000-lukuun ja moderniin suomalaiseen psykiatriaan, joka on vuosisadan aikana kokenut monia muutoksia. Niistä vähäisin ei ole psykiatrian tieteellisen aseman tuntuva paraneminen. Toisen maailmansodan jälkeen into kansainvälistymiseen ja lääketieteelliseen vuorovaikutukseen oli korkeammalla kuin suomalaisten oma tieteellinen taso, minkä myös psykiatrit ymmärsivät ja mitä he melkeinpä häpesivät. Parpola siteeraa tässä yh-

teydessä herkullisesti Oulun piiri-mielisairaalan ylilääkäriä Konrad ”Peterin isä” von Baghia, joka ”murtunein sydämin” joutui toteamaan, ettei hänen kansainväliseen konferenssiin suunnittelemansa esitelmä aivosurkastumasta nolistuttavine röntgenkuvineen ollut juuri muuta kuin amatööriin puuhastelua.

Koska kirja käsittelee varsin pienessä tilassa yli satavuotisen kehityslinjan, on selvää, että tekijä on selvittänyt monia asioita varsin lyhyesti, välillä jopa impressionistisesti. Tämä ei ole peitesana pinnallisuudella tai epäkiinnostavuudelle, päinvastoin. Parpolan kuvaus esimerkiksi sisällissodan vaikutuksista mielisairaaloihin on lyhyehkö, mutta erittäin kiinnostava, kuten on myös itsenäisyyden jälkeen koittanut perimän, rotuhygienian ja ennaltaehkäisevän mielenterveytyksen eli ”mentaalihygienian” aikakausi. Parpola kuvaa myös psykiatrian heikkoa arvostusta lääketieteen erikoisalojen joukossa. Hän vertaa osuvasti 1900-luvun alkupuolen psykiatria Lappiin: molemmat olivat kaukana keskuksesta, toinen maantieteellisesti (ja kulttuurisesti), toinen lääketieteellisesti.

Kansainväliset hoito- ja teoria-virtaukset näkyivät meilläkin, mistä rotuhygienian ohella esimerkkinä ovat 1930–1940-lukujen shokkihoidot ja psykokirurgia. Sotavuosien lohduton tilanne näkyi mielisairaaloissa hätkähdyttävänä kuolleisuuden nousuna. Pahimpana nälkävuonna 1942 Nikkilän sairaalan potilaista kuoli neljännes, ja kaikkiaan mielisairaaloissa menehtyi tuona vuonna noin 1 400 potilasta, lähes kolme kertaa niin paljon kuin sotaa edeltävinä vuosina. Vastaavaa tai paljon pahempaa oli mielisairaalapotilaiden kohtelu muissakin sotaa käyvässä maissa. Esimerkiksi Ranskassa toteutettiin ”pehmeää tuhoamista” eli annettiin vaikeasti mielisairaiden kuolla nälkään. Sotapsykiatria ja huu-

meiden käyttöä armeijassa Parpola kuvaa lyhyesti; näistä aiheista ovat kirjoittaneet tarkemmin omissa palkituissa kirjoissaan Ville Kivimäki (*Murtuneet mielet*, 2013) ja Mikko Ylikangas (*Unileipää, kuolonvettä, spiidiä*, 2009).

Kuten monella muullakin tieteenalalla, psykiatriassa suunnattiin katseet länteen ja Yhdysvaltoihin toisen maailmansodan jälkeen. Suomalainen psykiatria oli muun lääketieteen tavoin ollut sotavuosiin asti hyvin saksalaisvaikutteista, kuten muuten Ruotsissakin, jossa lääkäreiden joukossa oli vielä erityisen paljon kansallissocialismin kannattajia. Ensimmäiset vierailut nousevaan tiedemaahan tehtiin 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa. Yhdysvalloissa vieraili tuolloin vielä ainoa psykiatrian professorimme Martti Kaila, joka varmaankin hämmästellen joutui toteamaan psykoanalyysin vahvan aseman sodanjälkeisessä akateemisessa amerikkalaispsykiatriassa. Palattuaan Suomeen hän alkoi suhtautua myötemielisemmin psykoanalyysiin ja ylipäänsä psykologisiin teorioihin ja selityksiin. Akateeminen psykiatria muuttuikin Suomessa parissa vuosikymmenessä voimakkaan biologisesta ja neurologisesta psykodynaamiseen ja osin myös sosiaalisesti orientoituneeseen psykiatriaan. Suomessa psykoanalyysin lääketieteellinen asema myös säilyi vahvempuna kuin muissa länsimaissa Ranskaa lukuun ottamatta. Samaan aikaan laitospsykiatria pyöri vahvasti 1950-luvun puolivälissä markkinoille tulleiden psykelääkkeiden varassa. Yksilöpsykoterapiaan ei juuri ollut resursseja yli 20 000 mielisairaalapotilaan maassa vielä 1960-luvullakaan.

Jos lukijat odottavat psykiatrian sodanjälkeisen muutoksen heijastuneen inhimillistävästi myös lainsäädäntöön ja sosiaalipolitiikkaan, he tulevat pettymään. Kuten Parpola toteaa, pakkosterilointien määrä kasvoi 1950-luvun aikana

niin, että eniten sterilointeja tehtiin vuonna 1960 (514). Leikkausten kohteeksi joutuivat erityisesti kaksi varsin erilaista ihmisryhmää: väkivaltaiset miehet ja seksuaalisesti yliaktiivisina pidetyt alaluokan naiset. Suomi muistutti vielä 1950-luvulla antiliberaalia simputusyhteiskuntaa. Tosin psykiatrit välttelivät lain sallimia kastraatioita ja alkoivat vähitellen muun maallistuvan luke-neiston tavoin ajatella, ettei seksuaalisuus ole pelkkää väestö- ja sosiaalipoliittikkaa vaan ja ehkäpä ennen kaikkea jokaisen kansalaisen oma asia. Toisaalta psykoanalyysin lippua liehuttaneessa psykiatriassa ylläpidettiin homoseksuaalisuutta sairautena 1980-luvulle asti, ja vielä senkin jälkeen saatiin psykiatrian oppikirjoissa epäsuoremmin vihjata, että homoseksuaalisuus on tai voi olla yksi psykopatologian muodoista.

Psykodynaamisen psykiatrian ohella 1960-luvun alussa kehittyi myös sosiaalipsykiatria, joka sai ymmärrettävästi jalansijaa politisoituvassa ja ”sosiologisoituvassa” yhteiskuntailmastossa. Tuona vuosikymmenenä alettiin tosissaan miettiä vaihtoehtoja laitoshoidon nimeen siihen asti vannoneelle mielenterveydenhoidolle. Kuten Parpola toteaa, oli 1960-luvun loppuun mennessä maahamme perustettu noin 70 mielenterveystoimistoa ja samaan aikaan lisääntyivät avohoidon tarjonta mielisairaaloissa. Marraskuun liikkeen kaltaiset reformistiryhmät pyrkivät lisäämään mielenterveyspotilaiden olemattomia oikeuksia muun muassa vähentämällä pakkohoitoa (Marraskuun liikkeen johtohahmoja olivat nuoret radikaalit psykiatrit Ilkka Taipale ja Claes Andersson). 1970-luvun alussa kulminoitunut laitoshoido alkoi muuttua avohoitokeskeisempään suuntaan, mikä sai lisävauhtia 1980-luvulla ja todellisen puhurin 1990-luvun alkupuolen lamakauden myötä.

Parpola kiinnittää huomiota vuoden 1991 mielenterveyslakiin,

joka määritteli valtion ja kuntien välisen työnjaon siten, että hoidon järjestämisen todettiin olevan kuntien vastuulla. Näin huipentui 1900-luvun aikana koettu vähittäinen valtion roolin pienentyminen mielenterveyshuollossa. Vuoden 1991 laki merkitsi vanhan ajan hylkäämistä myös sanavalinnoissaan: ”mielisairaudesta” sijasta laissa puhuttiin ”mielenterveydestä”, ja laki kohdistui nimenomaan terveyden ylläpitoon eikä sairauden hoitoon. Laki sanoo kuitenkin yhtä ja todellisuus toista – eivät mielenterveysongelmat Suomesta ole miinhinkään kadonneet viimeisen neljännesvuosisadan aikana eikä psykiatrien työsarka ole vähentynyt. Mielenterveyshäiriöiden määrä ei juuri ole laskenut hoidon uudistuksesta ja psykiatrian tieteellistymisestä huolimatta. Syy tähän ei tietenkään ole pelkästään tai edes etupäässä psykiatreissa, noissa ”epätoivon hallinnoijissa” kuten eräs psykokirurgian historioitsija on heitä kutsunut. Se, miksi jonkun mielenterveys järkkyy, on edelleen hämärän peitossa; samoin se, mikä parantaa ihmisen psykoosistaan tai vakavasta masennuksesta.

Lohdullinen uutinen kuitenkin lopuksi: muutamissa tuoreissa kansainvälisissä kyselytutkimuksissa on huomattu, että yllättävän monet mielenterveyshäiriöistä kärsivät ihmiset saattavat tuntea itsensä onnellisiksi, ja monet mieleltään terveet puolestaan olla tyytymättömiä ja onnettomia. Terveys ja onnellisuus eivät siis ole synonyymejä, eivät myöskään mielisairaus ja epätoivisuus, onneksi.

PETTERI PIETIKÄINEN

Meksikon valloittajan kirjeitä

Hernán Cortés: Kirjeitä kuninkaalle. Suomentanut Yrjö Liimatainen. Into Kustannus 2013. 310 s. ISBN 978-952-264-235-6.

Yrjö Liimataisen käännöstyö tuo ensimmäistä kertaa suomalaisen lukijakunnan ulottuville 1500-luvun Meksikon asteekkivaltakunnan valloittaja Hernán Cortésin kuninkaalle kirjoittamat raportit. Cortésin kirjeet ovat monien muiden espanjalaisvalloittajien eli konkistadorien selontekojen kanssa ilmestyneet esimerkiksi englanniksi jo vuosisatoja sitten, mutta suomeksi niitä on päätynyt niukasti. Harvoin poikkeuksiin lukeutuvat Erkki ja Sulamit Reenpään eri raporttien katkelmia sisältävä *Kuninkaallisella tiellä – El Camino Real: Amerikan löydön silminäkijöitä* sekä Erkki Valkeilan Kolumbuksen päiväkirjan suomennokset. Liimataisen käännös paikkaa tätä aukkoa erinomaisesti. Kyseessä on yksi Meksikon valloituksen tärkeimmistä alkuperäislähteistä, joka kuvaa valloituksen vaiheiden ohella Meksikon alueella asuneita kansoja ja heidän kulttuurejaan.

Liimatainen on valinnut käännökseensä Cortésin viidestä kuuluisasta kirjeestä kolme ensimmäistä. Kirjeet kattavat Meksikon valloituksen keskeiset tapahtumat Cortésin näkökulmasta kerrottuna. Ensimmäinen kirje sisältää selonteon retkikunnan maihinnousta Meksikoon sekä Cortésin perusteluja päätökselle sanoutua irti laillisen komentajansa Kuuban kuvernööri Diego Velázquez de Cuéllarin määräysvallasta. Toisen kirjeen keskiössä ovat espanjalaisen eteneminen sisämaahan, oleskelu asteekkien pääkaupungissa Tenochtitlanissa, alkuperäisväs-

tön nousu aseisiin sekä espanjalaisten tuhoisa perääntyminen kaupungista. Kolmannen kirjeen Cortés laati Tenochtitlanin antauduttua konkistadoreille ja heidän liittolaisilleen. Valloitusten ohella kirjeet kertovat espanjalaisten välisestä juonittelusta Meksikon alueen hallitsemiseksi.

Liimatainen on sisällyttänyt kirjaan käännösten ohella taustatietoa. Ensimmäinen Cortésin kirje on kadonnut, ja hänen ensimmäisenä kirjeenään tunnettu on itse asiassa laadittu yhdessä Cortésin miesten kanssa. Toinen ja kolmas kirje julkaistiin Sevillassa vuosina 1522 ja 1523. Tämän jälkeen ne on julkaistu useissa eri lähdekoelmissa. Lukijalle jää epäselväksi, mihin Liimataisen käännökset oikein perustuvat. Alkuperäiset kirjeet ovat kadonneet, ja eri julkaistut versiot poikkeavat enemmän tai vähemmän toisistaan. Ongelman olisi voinut mainita esipuheessa tai käännöksen olisi voinut toteuttaa useiden versioiden vertailuna, kuten esimerkiksi Ángel Delgado Gómez on tehnyt kirjeiden espanjankielisessä kriittisessä painoksessa. Toisaalta kääntäjä olisi voinut perustella, miksi Cortésin neljäs ja viides kirje on jätetty pois. Ne käsittelevät espanjalaisten välistä valtataistelua Meksikon hallinnasta sekä katastrofaalista Hondurasin retkikuntaa. Tiedot epäonnistuneista valloitusretkikunnista sekä lukuisista oikeudenkäynneistä, joihin Cortés joutui muun muassa maanpetoksesta, kavalluksesta ja vaimon murhasta syytettynä, puuttuvat. Vaikka häntä ei koskaan tuomittu mistään näistä syyteistä, hän menetti poliittisen vaikutusvallan kruunulle valloittamassaan siirtokunnassa. Kyseisiä tietoja ei ole mainittu edes teokseen lisätyssä Cortésin elämäkerrassa, joten hänestä jää yksipuolinen kuva menestyksekkäänä sotilaallisena nerona.

Valitettavasti taustoittavan tiedon niukkuus muodostuu kään-

nöksen suurimmaksi ongelmaksi. Cortésista, kirjeiden laatimisen kontekstista sekä asteekkien valloituksesta on kirjoitettu niukasti. Kyseessä lienee joko kääntäjän tai kustantajan tietoinen valinta, sillä Cortésin kirjeet on ilmeisesti haluttu pitää keskipisteessä. Valitettavasti se on johtanut oleellisten tietojen puuttumiseen. Vaikka historianantajat ovat jo vuosikymmeniä sitten osoittaneet Cortésin motiivien ja aikalaisskulttuurin vaikutukset Cortésin kirjeiden sisältöön, tutkimustuloksia ei ole sovellettu kirjeiden taustoittamisessa. Kenties parhaana esimerkkinä Cortésin motiivien vaikutuksesta kirjeiden sisältöön on asteekkihallsija Montezuman väitetty vapaaehtoinen valtakuntansa luovuttaminen Cortésille (s. 100–102). Kyseistä tietoa on käytetty esimerkkinä Montezuman ja koko asteekkikansan heikkoudesta suhteessa rationaaliin espanjalaisiin.

J. H. Elliott on sijoittanut kirjeet aikakauden lakikontekstiin ja osoittanut, että Cortés tarvitsi vahvan oikeutuksen toimilleen. Hylätyään Velázquezin määräysvallan hän oli käytännössä lainsuojaton ja eli Kuuban kuvernöörin rangaisuksen pelossa. Vanha kastilialainen käytäntö salli kuitenkin alamaisten vedota suoraan kuninkaaseen ohi muiden kruunun virkamiesten. Cortésilla oli vastassaan Velázquezin oma versio tapahtumista sekä kuvernöörin vahva tukijajoukko hovissa, joten hänellä täytyi olla muitakin valttikortteja asemansa turvaamiseksi. Sellaisena hän käytti kirjeissä kuvaamaansa vaurasta asteekkivaltakuntaa, jonka hän väitti Montezuman lahjoittaneen hänelle ja jota hän tarjosi nyt kuninkaalleen. Espanjan laki sisälsi suoranaisesti huvittavia piirteitä, jotka Cortésin oli otettava huomioon kirjeitä laatiessaan. Ajan teologien ja lainoppineiden ajatuksiin perustuen Espanjan kuningas saattoi liittää valtakuntaansa ainoastaan sellaisia valtakuntia,

jotka niiden hallsijat olivat luovuttaneet hänelle vapaaehtoisesti. Tämän vuoksi aikalaisasiakirjat esittävät asiat tähän tapaan.

Lisäksi kirjaan olisi toivonut tutkimustietoa espanjalaisten voiton syistä. Pelkkä Cortésin kertomus on ollut mukana luomassa käsitystä, jonka mukaan vain muutama sata espanjalaista onnistui tuhoamaan miljoonien asukkaiden imperiumin. Todellisuudessa espanjalaisten mukana taisteli kymmeniä, jollei satoja tuhansia alkuperäisasukkaita. Tästä espanjalaiset tosin säännönmukaisesti selonteissaan vaikenevat.

Suomenkielinen käännös on toteutettu hyvin. Tekstissä on pyritty säilyttämään alkuperäinen asu pitkin virkkeineen lukuelämyksen kärsimättä. Vaikeille ajan termeille ja sanonnoille on löydetty selitykset niin, etteivät vuosisatojen etäisyys tai kulttuurierot haittaa ymmärtämistä. Kirjan loppuun on liitetty sanasto tekstissä vilisevistä aikakauden termeistä. Asteekki-valtakunnan kartta on liitetty mukaan selventämään lukijalle Cortésin joukon etenemistä.

Kaikkiaan Liimataisen käännös on tervetullut lisä harvaan suomeksi ilmestyneiden espanjalaisvalloituksen alkuperäislähteiden joukkoon. Kansainvälisten yhteyksien lisääntyessä Latinalaisen Amerikan ja muun maailman kanssa on heidän historiansa tuntemus tärkeää. Suomenkielisen tutkimuksen puutteessa lisätietoa asteekkien valloituksesta etsivät joutuvat tutustumaan englannin- ja espanjankielellä kirjoitettuihin tutkimuksiin Cortésin toimista Meksikossa.

VESA-MATTI KARI

Työväenliikkeen monitoimija

Taina Uusitalo: Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2014. 435 s. ISBN 978-952-5976-14-4.

Taina Uusitalo kuvaa väitöskirjassaan helsinkiläisen Fiina Pietikäisen elämää ja toimintaa työväenliikkeessä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Pietikäinen osallistui ammattiyhdistysliikkeen eri organisaatioiden, työläisliikkeen ja poliittisen työväenliikkeen toimintaan ensin sosiaalidemokraateissa ja vuoden 1918 jälkeen työväenliikkeen vasemmalla laidalla. Hän toimi 1920-luvulla myös Helsingin kaupunginhallinnossa ja Elannon hallintoneuvostossa.

Naisten asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa ja myös työväenliikkeessä on jo kohtuullisen paljon aikaisempaa tutkimusta. Uusitalon väitöskirja avaa kuitenkin odotuksia, jotka ulottuvat Pietikäisen elämänvaiheita ja toimintaa laajemmalle. Palvelualan naisten – ja varsinkin kylvettäjien ja silittäjien – työ ja heidän edunvalvontansa vaiheet eivät ole olleet työväenliikkeen itsemääräyksessä eivätkä aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa keskeisessä asemassa. Tutkimusaiheen tekee mielenkiintoiseksi myös se, ettei Pietikäinen kuulunut yhteiskunnan eliittiin, mutta hän ei ollut myöskään aivan tavallinen työläinen vaan työväenliikkeen niin sanottu keski- tai välitason toimija. Yhtä henkilöä ja paikallista toimintaa analysoimalla voidaan siten haastaa valtiotason näkökulmaan perustuneita tulkintoja.

Pietikäinen tasapainoili työntekijöiden tavoitteiden sekä puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen yleisempien pyrkimysten välimaastossa. Hän yritti nostattaa naisten luokkatietoisuutta, vaikka miesvaltaisessa ammattiyhdistysliikkeessä ei nähty tarpeelliseksi naisiin kohdistunutta erillistoimintaa ja agitatoria. Suurinta osaa Pietikäisen edustamien alojen naisista oli kuitenkin vaikea vakuuttaa ammattiyhdistystoiminnan hyödyllisyydestä tai ainakaan houkuttella heitä liikkeen aktiiveiksi. Ammattiyhdistysliikkeen toimintamallit eivät useinkaan soveltuneet ilman työyhteisön tukea toimineiden kylvettäjien tai työntekijöiden ja yrittäjien välimaastossa olleiden silittäjien töihin jo yksinomaan niihin sisältyneiden taloudellisten riskien vuoksi.

Näiden alojen palkkaukseen ja työoloihin vaikuttaneiden tekijöiden perusteellisesta analysoinnista on eittämättä hyötyä tulevalle tutkimukselle. Kylvettäjän (tai saunoittajan) työn erityispiirteet saattavat herättää jo eksoottisuudellaan mielenkiintoa myös Suomen rajojen ulkopuolella. Pietikäisen toiminnan avulla kirjassa käsitellään myös tuoreella tavalla kysymystä miesten ja naisten samapalkkaisuudesta. Vertailut teollisuustyöhön, rakennustoimintaan ja muihin palvelualan ammatteihin syventävät tarkastelua.

Pietikäisen sosiaalipoliittinen kiinnostus kohdistui ennen muuta ravintokysymyksiin – kuten elintarvikkeiden hintoihin ja kouluruokailuun – työläisten asumiseen, köyhien perheiden ja lasten toimeentuloon sekä köyhäinhoitoon yleisemminkin. Ne mietittiin ennen muuta kunnan, mutta myös naisten toimintapiiriin kuuluviksi, eikä tähän tullut muutosta edes kriisiaikoina. Pietikäinen vastasi vuonna 1918 niin sanotun punaisen hallinnon aikana lyhyen aikaa Helsingin köyhäinhuolosta.

Pietikäinen ei ollut ideologi vaan enemmänkin pragmaatikko, jolle

tärkeintä oli köyhien naisten ja työläisperheiden aseman parantaminen. Uusitalon mukaan Pietikäinen omaksui sisällissodan aikana luokkataistelua ja vallankumousta korostaneen ajattelumallin, ja sodan jälkeen hän irtisanoutui sosiaalidemokraattisesta reformismista. Pietikäisen puheet ja kirjoitukset muodostavat kuitenkin jännitteisen suhteen hänen kunnallisen sosiaalipoliittiseen toimintaansa 1920-luvun Helsingissä. Eikö jälkimmäisiä voida tulkita juuri arkipäivän reformismiksi?

Paikallinen näkökulma sekä väitöskirjaan valittu ja Fiina Pietikäiseen hyvin soveltuva ”yhteiskunnallinen toimijuus” -näkökulma olisivat mahdollistaneet kauttaaltaan rohkeamman keskustelun aikaisemman tutkimuksen kanssa. Vähäisen työväenliikettä koskevan ulkomaisen tutkimuksen huomioon ottamisen lisäksi myös kotimaisen tutkimuksen kohdalla olisi voinut laajentaa näkökulmaa. Parempi kontekstointi olisi auttanut havaitsemaan kiinnostavia tuloksia ja terävöittänyt tulkintaa. Pietikäisen toiminnasta olisi esimerkiksi avautunut mielenkiintoista ajallista ja paikallista ulottuvuutta sosiaalipoliittian ja hyvinvointivaltion historiallista taustaa koskevaan keskusteluun.

MATTI HANNIKAINEN

Tukkijoella tapahtuu

Pekka Kaarninen: ”Tukkijätkät ja moderni”. Tukkilaisuus, metsätyö ja metsäteollisuus suomalaisissa näytelmäelokuviissa. Omakustanne 2013. 355 s.

Niin sanottuja tukkilaiselokuviita on tehty muuallakin maailmalla, mutta siitä huolimatta ne ovat leimall-

sesti suomalainen näytelmäelokuvaan lajityyppi. Sellaisena niitä on pidetty jo viimeistään 1930-luvulta lähtien. Vaikka tukkilaiselokuvia on käsitelty kritiikissä, kirjallisuudessa, elämänerroissa ja tutkimuksissa, aihetta ei ole aikaisemmin tutkittu systemaattisesti. Pekka Kaarnisen Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineeseen tehdyn väitöskirjan aihe on siis perusteltu.

Suomen teollistumisesta ja pelkästään metsäteollisuuden historiasta on olemassa runsaasti ansio-kasta talous- ja sosiaalishistoriallista tutkimusta. Esimerkkinä voidaan mainita professori Markku Kuisman johtamassa projektissa ”Suuryhtiöiden synty: suomalaisen metsäteollisuuden poliittinen taloushistoria 1920–2000” syntyneet julkaisut. Lisäksi niin sanotusta jätkäperinteestä on tehty suhteellisen laajoja tutkimuksia etnologiassa, joista voi mainita Jyrki Pöysän ja Hanna Snellmanin tutkimukset. Näiden ohella suomalaisen elokuvahistoriallisen tutkimuksen tuoma taustoitus on tärkeää, jos ei jopa välttämätöntä kulttuurihistoriallisen elokuvatutkimuksen lähestymistavassa. Kontekstualisoinnissa tarkasteltava väitöskirja onkin onnistunut hyvin: se tuo tiivistetysti asioiden oleelliset taustat esitiin sortumatta liian yksityiskoh-taisiin selostuksiin.

Tutkimuksen kysymyksenasettelu on tiivistetty siihen, ”miten suomalaisissa näytelmäelokuviissa on kuvattu tukkilaisia, metsätyötä ja metsäteollisuutta ja millä tavoin kuvaus on muuttunut ajan kuluessa sekä miten se on liittynyt metsäteollisuuden aseman muutokseen suomalaisessa yhteiskunnassa, kun Suomi on muuttunut maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskunnaksi” (s. 2). Kaarninen haluaa selvittää, miten näytelmäelokuvat kertovat ”suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta, metsäteollisuudesta, metsätyöntekijöistä ja heidän paikastaan yhteis-

kunnassa ja suhteestaan muihin” (s. 3). Erikseen tarkastelussa ovat elokuvien tarinat ja se, miten niissä suhtaudutaan ”tukkilaisiin, kaupunkilaisiin, herroihin, varakkaisiin, uskontoon, perheeseen ja avioliittoon” (s. 3).

Aikarajaus on pitkä: suomalaisen elokuvan mykkäkaudesta 2000-luvulle, tarkemmin vuodet 1923–2004. Aikakausi pitää sisäl-lään paitsi suomalaisen elokuva-teollisuuden tuotteliammat perio-dit, myös monivaiheisen ajanjakson melkein koko Suomen itsenäisyyden ajan historiaa. Tutkimuskohteen ja kysymyksenasettelun kannalta aikahaarukan leveys on perusteltu, tosin tutkimus olisi voinut keskittyä selkeämmin niin kut-sutulla studiokaudella (1920–1950-luvut) tehtyihin tukkilaiselokuviin, joita vasten olisi toki voinut analysoida myös myöhemmän ajan elokuvia ja muita metsätyötä esittäviä elokuvia.

Kaarninen ilmoittaa rajaavansa lähestymistavastaan pois yhteis-kuntatieteellisen modernisaatio-tutkimuksen. Silti hän ilmoittaa tutkivansa ”nykyaikaistumisen ilmenemistä elokuviissa” (s. 3). Koska moderniteetin kaikki synkroniset ulottuvuudet – modernisaatio (prosessi), modernius (historiallinen asema) ja jopa modernismi (kulttuurinen liike) – tulevat ilmi analyysissä, tuntuu, että tutkimuksessa on menetetty mahdollisuuksia uuden tiedon tuottamiselle. Aineisto ja sen tulkinnat olisivat tarjonneet monia mahdollisuuksia myös kyseenalaistaa moderniin (ja postmoderniin) liittyviä käsityksiä.

Tutkimus irtisanoutuu myös genretutkimuksesta. Tätä Kaarninen perustelee tukkilaiselokuvien vähäisyydellä ja moninaisuudella. Kuitenkin tukkilaiselokuvia on kai-ken kaikkiaan tehty Suomessa paljon, ja ne ovat selkeästi erottuva elokuvateema, joka pitää sisällään monia lajityypin ominaisuuksia. Genreanalyysi olisi voinut tarjota mahdollisuuksia analysoida mikro-

historiasta tutulla idealla ”tyypillisestä poikkeuksesta” tai ”poikkeuksellisesta tyyppillisyydestä”. Tätä kautta olisi voinut selkeäm-mällä sapluunalla löytää metsätyötä käsittelevissä elokuviissa tapah-tuneiden muutosten eri puolet.

Kotimainen aihetta käsittelevä akateeminen tutkimus samoin kuin myös muu tukkilaiselokuvia sivuva tutkimus on tuotu kattava-sti esiin. Sitä on tosin hiukan hankalaa hahmottaa, koska aikai-sempaa tutkimusta ja muuta kir-joittelua ei ole koottu yhteen tutki-muksen johdannossa. Suhde aikai-sempaan tutkimukseen ei ole läh-tökohtaisesti erityisen kriittinen. Pikemminkin Kaarninen enimmäk-seen myötäilee aikaisempia näkö-kulmia silloinkin, kun tutkimus esittää uusia tulokulmia. Kansain-välistä, edes ruotsalaista, tutki-musta ei ole tarkasteltu juuri ollen-kaan, minkä voi nähdä puutteena.

Ansioikkainta teoksessa on elokuviin systemaattinen ja huolellinen analysointi. Kaarninen on tehnyt mittavan työn analysoidessaan ja katsoessaan suuren määrän elokuviin ja etsiessään kaiken mahdollisen niihin liittyvän lähdemateriaalin. Esimerkillistä on myös alaviit-teiden käyttö. Ne tuovat sopivassa määrin lisäinformaatiota asioista, mutta eivät eksy kertomaan toista, rönsyilevää tai vain akateemiseen triviaan painottuvaa tarinaa. Sinne ei ole myöskään siivottu kaikkea mahdollista muuta tietoa, jota tutkijalla on aiheesta, mikä on usein väitöskirjojen helmasynti. Etenkin romaanien, elokuvakäsikirjoitusten, elokuvien ja niiden kritiikkien lähi- ja ristiinluenta on onnistunut-ta. Elokuvien lähiluku on kiitettäv-än johdonmukaista ja analyttis-tä, mutta metodina sitä ei juuri avata.

Tutkimuksen tuloksista eniten uutta tietoa tuottavaksi voi nostaa tukkilaiselokuvien ja uskonnon suhteen analyysin. Näkökulma on tuoreehko ja tuo uudenlaista perspektiiviä suomalaisen elokuvahis-

torian tutkimukseen. Myös huomio tukkilaiselokuvien vaikutuksesta metsätyöhön ja tukkilaisiin suhtautumisessa on mielenkiintoinen, joskin se on tullut ilmi jo kansanperinteen keruussa. Suhteellisen onnistunut on myös tavoite tarkastella elokuvien suhdetta aikaan, mistä ilmeisin tutkimustulos on työn periodisointi neljään analyysilukuun.

Elokuvien lähiluku, systemaattinen tutkimusote ja lähteiden monipuolinen käyttö tarjoavat rikkaan katsauksen suomalaisten tukkilaiselokuvien historiaan. Tutkimus palvelee etenkin suomalaisen elokuvahistorian tutkimusta, mutta sitä voi hyödyntää laajemmin kulttuurihistoriassa, kuten myös talous- ja sosiaalhistoriassa.

JUKKA KORTTI

Media muuttuu ja muuttaa

Ville Pitkänen: Puolueiden keskustelutalouksista mediatapahtumiksi. Television vaaliohjelmat ja niihin liittynyt sanomalehtijulkisuus 1960-luvulta 1980-luvulle. Turun yliopisto 2014. 249 s. ISBN 978-951-29-5615-9.

Takavuosisikymmeninä ”puolueiden päälehtien suhtautuminen” siihen, tähän tai tuohon oli yleinen opinäytteen aihe. Puolueiden päälehdet kuuluvat lehtivalikoimaan myös Ville Pitkänen väitöskirjassa, joka käsittelee politiikan mediajulkisuutta aikana, jolloin vaalikeskusteluja järjesti ainoastaan Yleisradio. Tutkittava maailma ja tutkimuksen tekoajankohdan sanasto ovat kuitenkin muuttuneet. Pitkänen ei ainoastaan kysy (s. 20), miten ”suhtautuminen” vaaliohjel-

miin muuttui, vaan hänen tavoitteenaan on myös tutkia ohjelmien toteutuksen muutoksia sekä niiden sanomalehdistössä saamia ”merkityksiä”.

Televisio levisi Suomen koteihin 1960-luvulla, jolloin myös vaalikeskusteluja alettiin televisoida tuomalla kamerat radion ohjelmaan. Mediamaisemaan tuleva uusi väline aiheuttaa aina vanhoille välineille sopeutumisvaikeuksia ennen kuin median ekosysteemi asettuu taas johonkin asentoon joksikin aikaa. Yksi Pitkänen tutkimuksen teemoista onkin muutoksen kohtaaminen: miten sanomalehdistö ensin tarkkaili televisiota vanhan maailman näkökulmasta – kunnes alkoi iltapäivälehtien johdolla sopeutua television tuomaan muutokseen ja käyttää television luomaa julkisuutta hyväkseen. Pitkänen tulkinnan mukaan sanomalehdistöllä oli myös tärkeä rooli television vaalikeskustelujen merkityksen kasvattajana. Televisiojulkisuus muutti politiikkaakin. Yhtäkkiä eduskuntaan ei välttämättä tarvinnut kiivetä pitkää järjestötietä, vaan riitti, että oli teeveestä tuttu.

Mitä tarvitaan, että mediaan liittyvä tutkimus on ”poliittista historiaa”? Pitkänen tutkimuksen otsikossa on sana ”puolue” ja tutkimuskohteina on televisiossa lähetettyjä vaalikeskusteluja, siis politiikkaan liittyviä tapahtumia. Lisäksi aineisto koostuu sanomalehdistä, jotka ovat puolueiden äänenkannattajia, ja siinäkin tapauksessa että eivät ole, kirjoittavat politiikkaan liittyvistä asioista.

Jukka Korpela kirjoitti kolumnissaan, että ”historia ei ole oma tieteenala, vaan se on kaiken menneisyydentutkimuksen yhdistelmä”.¹ Kun Pitkänen väitöskirjan kirjallisuusluetteloa ja alkulukujen

1. Jukka Korpela, *Historian ja esihistorian rajoilla*. Onko historia tiede, metodi vai yleiskäsite. *Historiallinen Aikakauskirja* 111:4 (2013), 486–487.

kirjallisuusviitteitä tarkastelee tästä näkökulmasta, havaitsee, että historiantutkijoiden töihin on viitattu vähemmän kuin median ja journalismin tutkijoiden töihin. Historiantutkijalle tyypillisesti Pitkänen kuitenkin käyttää kirjallisuutta lähinnä reaalihistorian lähteenä eikä käy sen kanssa ”teoreettista” keskustelua. Kysymys on tietoisesta valinnasta, joka toki nojaa historiantutkimuksen ikaikaaiseen taipumukseen vierastaa teoreettista ajattelua. Pitkänen kirjoittaa näin (s. 18): ”Vaikka työni on saanut vaikutteita viestinnäntutkimuksen puolella laadituista mediahistorioista, on tutkimukseni ennen kaikkea poliittisen historian tutkimusta, jonka tavoitteena on *lisätä tietoa* [kurs. RS] television roolista lähistoriamme vaaleissa.”

Korpela kirjoitti myös, että ”lähteet eivät sanele tieteenalaa, vaan metodin”. Pitkänen tutkimuksessa on paikka kahdelle lähestymistavalle. Television vaaliohjelmien ympäristönä on Yleisradio, jonka organisaatio on tuottanut paljon paperia ja jonka ohjelmista on tallenteita. Sellaiseen puree tavanomainen historiantutkijan lähestymistapa: analysoidaan kysymyksenasettelun puitteissa dokumentteja niiden kontekstissa ja rakennetaan kertomus.

Lehtimateriaali kaipaa toista otetta – eli rajaamista ja järjestämistä kaipaava aineisto sanelee metodin. Pohjana on määrällinen sisällönerittely, jonka tulokset on esitelty kuviona tekstissä ja liitteissä. Laadullinen analyysi ei ole yhtä läpinäkyvä, jos kohta siitä on suppea yleisluontoinen kuvaus (s. 36–37). Menettely on jälleen historiantutkimukselle ominainen: ”lähiluetaan” lähteitä, kuvaillaan ja rakennetaan kokonaisuus.

Ville Pitkänen väitöskirja on mediahistoriallinen tutkimus, jossa on tehty hyvinkin perinteistä historiantutkijan työtä. Hän on kontekstoinut television vaaliohjelmiä ja eritellyt lehtijuttujen sisältöä

määrällisesti ja ennen muuta laadullisesti, tehden kuvailevaa analyysia. Tärkeää on, että taustojen ja tekstien analyysit kohtaavat toisensa. Vaikka laadullisen tekstanalyysin läpinäkyvyydessä voi olla sanomisen sijaa, lopputulos ei vaikuta millään muotoa epäuskottavalta. Tutkimus ei tuota käänteentekeviä tuloksia, mutta se nyansoi ja tukevoittaa aiempia hatarammin perusteltuja tulkintoja ja tietenkin tuo uutta tietoa myös yksityiskohtien tasolla. Päätulos on nostettu kirjan otsikoksi.

RAIMO SALOKANGAS

Tieteen palkitsemisjärjestelmä

Timo Vilén: Ragnar Granitin Nobel-ura. Tutkimus tieteen palkinnoista ja palkintojen tieteestä. Historiallisia tutkimuksia 262, SKS 2014. 390 s. ISBN 978-952-222-422-4.

Timo Vilénin väitöstutkimukseen pohjaava tutkimus tarkastelee Karoliinisen instituutin professori Ragnar Granitin Nobel-palkintoon johtanut uraa, joka monimuotoisuudessaan tarjoaa ainekset suorastaan jännittäväälle tapaustutkimukselle tieteen palkitsemisjärjestelmistä, tiedemiehen sosiaalisesta pääomasta ja sen kartuttamisesta lahjojen ja vastalahjojen. Granitin Nobel-uran avulla Vilén analysoi myös Nobel-instituutiota sekä erityisesti Nobel-komitean ja Karoliinisen instituutin opettajakollegion työskentelyä ja palkinnon myöntämiseen liittyviä taustatekijöitä. Tutkimuksen polttopisteessä ovat tieteen palkitsemisjärjestelmien ja

tiedemiesten verkostojen limittyminen ja niiden vuorovaikutteinen suhde. Kokonaisuudessaan tutkimus on raikas avaus kotimaisessa tiede- ja oppihistoriassa.

Yksittäisen tiedemiehen elämäkerta on perinteisesti ollut kaikkein tavallisin tieteenhistorian näkökulma. Voimakkaasti yksinkertaistaen tällaisten elämäkertojen lopputulemana on ollut kuva sankaritiedemiehestä, joka monenlaisista vastuksista ja karikoista huolimatta voittaa vaikeudet, tekee merkittävän tieteellisen havainnon, selvittää sen mekanismin ja saa ansaittua saavutuksenaan professuurin sekä arvonimiä ja arvostettuja tieteellisiä palkintoja. Tällainen tieteen ääri-internalistinen näkökulma on tietenkin auttamattoman vanhentunut. On vielä korostettava, ettei Vilénin tutkimus ole varsinaisen tiedemieselämäkerta vaan Ragnar Granitin henkilön kautta tehty tutkimus tieteellisestä palkitsemisjärjestelmästä, jolla on yleisempääkin merkitystä analysoitaessa tiedemiesten ja -naisten sosiaalista pääomaa heidän verkostoihinsa sitoutuneina resursseina.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys perustuu Pierre Bourdieun kenttäteoriaan, jota tässä tapauksessa on sovellettu tiedeyhteisöön. Sen mukaan ”tieteellisellä kentällä” yksilöt eli toimijat tai ryhmät eli koulukunnat ”kamppailevat” rajallista resurssista tiettyjen yhteisesti sovittujen sääntöjen puitteissa. Tämän pelin avaimia ovat tieteellisen ja sosiaalisen pääoman käsitteet, joista jälkimmäistä voisi kutsua myös tiedemiehen tai -naisen omaksi tieteelliseksi verkostoksi. Näitä suhteita Vilén on jäsentänyt sosiologi Mark Granowetterin käsitteillä vahvoista, heikoista ja poissaolevista siteistä, jotka kuvaavat verkostojen yksittäisten jäsenten keskinäisiä suhteita. Kolmanneksi käsitteeksi Vilén on nostanut antropologi Marcel Maussin lahjan antamisen ja vastaanottamisen käsitteet, joiden avulla hän tarkaste-

lee tieteen palkitsemisjärjestelmän vuorovaikutteista luonnetta.

Tutkimuksen lähdeperäisyys voidaan jakaa kahteen osaan. Ensiksi Vilén on käyttänyt Nobel-komitean ja -kollegion arkistoa (asiakirjoja ja niiden liitteitä). Tarkastellessaan fysiologian tai lääketieteen Nobel-komitean työtä Vilén on käyttänyt niin sanottua ”ehdokkuus-tietokantaa” (*nomination database*), jossa on vuosittain esitellyt Nobel-ehdokkuuksia saaneet tutkijat sekä lausunnot erityistutkintaan valittujen ehdokkaiden tuotannon tieteellisestä merkityksestä. Toisena päälähteenä Vilénillä on ollut Ruotsin Kuninkaallisen Tiedeakatemian arkistossa säilytettyä Ragnar Granitin arkisto, erityisesti sen laaja kirjekokoelma, joka sisältää saapuneiden kirjeiden ohella lähetettyjen kirjeiden konseptteja. Tekijä on luokitellut ja analysoinut kirjemateriaalia ja onnistunut sen avulla konstruoimaan ”granovetteriläisittäin” Granitin tieteellisen verkoston ytimen eli Nobel-uran etenemiseen vaikuttaneet vahvat siteet sekä niin sanotut heikot ja poissaolevat siteet.

Varsinaisen tutkimuksen aluksi Vilén esittelee Granitin tutkijantietä ennen Nobel-uran alkua. Korpolaistaustainen Granit opiskeli lääketiedettä Helsingin yliopistossa, jossa hän erikoistui silmän ja verkkokalvon tutkimukseen. Cambridgeissa ja Philadelphiasa ja Oxfordissa Sir Charles Sherringtonin instituutissa vietetyt vuodet olivat sekä Granitin tutkijapersoonan että uran kehittymisen kannalta erittäin tärkeitä. Niiden tuloksena Granitista tuli eräs 1900-luvun huomattavimpia näköaistin ja hermoston tuntijoita. Vilén osoittaa, kuinka Granitin sosiaalisen pääoman karttuminen alkoi toden teolla tutustumisella Sherringtoniin ja tämän oppilaisiin. Vilén tekeekin tarkkaa työtä ryhmitellessään Granitin verkostoa erilaisiksi piireiksi ja sijoittamalla piirien jäsenet joko vahvoiksi, heikoiksi tai

poissaoleviksi siteiksi. Oxfordin, Cambridgen ja Philadelphian piirit yhdessä Granitin ”ruotsalaisen piirin” kanssa muodostivat tämän lähimmät verkostot.

Granitin Nobel-uran hidastumisen kannalta tärkeimmäksi henkilöksi tuli hänen oppilaansa ja myöhempi kollegansa, professori C. G. Bernhard. Hänen aloitteestaan Granit päättyi talvisodan jälkeen Tukholmaan eikä Harvardiin Yhdysvaltoihin, mutta jatkossa heidän välinsä tulehtuivat ja katkesivat kokonaan. Syyt suhteen katkeamiseen jäävät osittain hämärän peittoon, joskin Vilén viittaa siihen, ettei Granit olisi antanut kahdelle assistentilleen, Bernhardille ja Rudolf Skoglundille osuutta heidän yhteisistä tieteellisistä saavutuksistaan. Koska Vilén on keskittynyt Granitin Nobel-uran analysoimiseen, hän ei tarkemmin pohdi Granitin roolia ja asemaa johtajana ja vallankäyttäjänä omassa instituutissaan. Granitin johtaj ominaisuuksien tarkastelu olisi kuitenkin voinut avata uusia näkökulmia ja selittänyt jotain myös hänen ja hänen oppilaidensa välisistä suhteista.

Varsinaisissa Granitin Nobel-uraa käsittelevissä pääluvuissa Vilén osoittaa tutkijan taitonsa. Erytisenä ansiona pidän hänen tapansa analysoida johdonmukaisesti Granitin kirjemateriaalia, Nobel-komitean ja Karoliinisen instituutin kollegion aineistoja sekä sopivissa yhteyksissä viitata Bourdieun, Granowetterin ja Maussin teorioihin. Lähdeaineisto puhuu yksiselitteisesti sosiaalisen pääoman tietoisesta kartuttamisesta, verkostositeiden vahvuuden sekä lahjan ja vastalahjan merkitysten puolesta Granitin Nobel-uran etenemisen, pysähtymisen ja uuden nousun taustalla. Vilén ei kuitenkaan missään vaiheessa väheksy Granitin tieteellistä pääomaa, siis tieteellisiä ansioita, vaan korostaa useissa eri yhteyksissä, kuinka hänen tutkimustuloksensa todettiin vertaisarviointissa palkinnonarvoisiksi.

Nobel-palkinnon säännöissä korostetaan sitä, etteivät kansalliset tekijät saa vaikuttaa lopulliseen valintaan. Ruotsalaiset tiedemiehet pääsivät kuitenkin muita useammin ensimmäisen kynnyksen ylitse eli tulivat valituiksi erityistutkintaan ja varsin usein heidät myös todettiin palkinnonarvoisiksi. Kuten Vilén Ragnar Björkiin nojautuen toteaa, Nobelin palkintojen taustalla vaikuttaneet kotoperäiset vallankäytön elementit oli tunnustuksia jaettaessa otettava huomioon. Mahdolliset epäilyt Karoliinisen instituutin Nobel-komitean nepotismista tekivät ruotsalaisten tiedemiesten valinnan kuitenkin erittäin vaikeaksi, ja nimenomaan tähän seinään Granitin haaveet toistuvasti törmäsivät tieteellisistä ansioista, vakuuttavista verkostoista ja sosiaalisesta pääomasta huolimatta.

Granitin palkitseminen oli kuitenkin kytketty jo varhaisessa vaiheessa myös amerikkalaiseen Haldan Keffer Hartlineen, joka Granitista riippumatta oli havainnut samoja näköaihoja ja hermoston ilmiöitä. Granitin keskeiset tutkimustulokset kaipasivatkin Nobel-komitean mielestä lisätodisteita, joita saatiin yhdysvaltalaisen Harvardin yliopiston biologian professori George Waldin myöhemmin eri metodeilla tekemistä näköaioista koskevista havainnoista. Lopulta ruotsalaisvalinnoille ”sensitiivinen” Nobel-komitea vakuuttuikin Granitin ”sopivuudesta”, ja valitsi hänet yhdessä Hartlinen ja Waldin kanssa Nobelin vuoden 1967 fysiologian tai lääketieteen palkinnon saajaksi.

Keskittyessään Granitin Nobel-uraan ja hänen verkostoihinsa Vilén jättää syrjään valinnalle välttämättömien Hartlinen ja Waldin vastaavat verkostot. Ne kuitenkin toimivat arvatenkin yhtä ponnekaasti kuin Granitin omat verkostot palkinnon saamiseksi. Missä ja miksi näiden verkostojen kehät kohtasivat ja mitä merkitystä sillä

oli vuoden 1967 ratkaisulle? Vilén viittaa siihen, että professori Bernhard työskenteli Yhdysvalloissa juuri Hartlinen laboratoriossa. Juuri Bernhard edellytti ehkä tarmokkaimmin Granitin palkitsemista vain ja ainoastaan yhdessä Hartlinen kanssa. Entä sitten George Wald, joka ilmestyy Vilénin rakentamalle näyttämölle yhtäkkiä ratkaisevana hahmona? Mikä oli hänen paikkansa tämän kolmikoston ristävissä verkostoissa ja kuuluiko hän kenties ”Bernhardin piiriin”? Ainakin tutkimuksesta saa sen vaikutelman, että Granitin–Hartlinen–Waldin valinnan keskiössä olivat juuri Bernhard ja hänen verkostonsa.

Granitin Nobel-uran analyysin syventämisessä Vilén on käyttänyt verrokkitapauksina ruotsalaisen Hugo Theorellin, australialaisen John Ecclesin ja yhdysvaltalaiskanadalaisen Charles Bestin Nobel-uria. Kaksi ensimmäistä saivat Nobelin fysiologian tai lääketieteen palkinnon. Best jäi pudokkaaksi, joka useista palkinnonarvoisiksi toteamisistaan huolimatta ei koskaan saanut Nobelin-palkintoa. On helppo yhtyä kirjoittajan toteamukseen, jonka mukaan yksiselitteisen valintasyyn tai -motiivin löytyminen ei ole mitenkään itsessään selvää sen enempiä Granitin kuin muidenkaan Nobelin fysiologian tai lääketieteen palkinnon saavuttaneiden tutkijoiden kohdalla. Kuten Vilén toteaa, Granitin tapaus tarjoaa havainnollisen esimerkin siitä, ettei edes voimakas kansainvälinen tuki yhdistettynä Nobel-komitean sisälle ulottuneisiin verkostoihin ollut mikään lopullinen tae palkitsemisesta silloin, kun pienikin osa komiteasta asetui päättäväisesti vastustamaan palkitsemista. Nobelin-palkinto kuten muukin tieteellinen palkitsemisjärjestelmä onkin osa tiede-eliitin harjoittamaa kunnianosoitusten ja muiden palvelusten vaihdantaa.

JYRKI PAASKOSKI

Kaivattu teos medialähteiden käytöstä

Erkka Railo & Paavo Oinonen (toim.): Media historiassa. Historia Mirabilis 9, Turun historiallinen yhdistys 2012. 219 s. ISBN 978-952-99637-9-9.

Media-aineistot kuuluvat historian tutkimuksen tavanomaisimpiin lähteisiin, mutta usein aineistotyypin erityispiirteet jäävät pohtimatta. *Media historiassa* on ensimmäinen suomenkielinen teos, joka tarjoaa tähän välineitä. Teos koostuu johdannosta ja kahdeksasta artikkelista, joissa mediahistorian kysymyksiä valotetaan pääsääntöisesti tapausesimerkkien avulla.

Takakansitekstin mukaan teos on suunnattu ”kaikille median ja historian tutkimuksesta kiinnostuneille”. Ennen kaikkea artikkelikoelma on tervetullut tuki lukuisille sanoma- ja aikakauslehtiaineistoihin pohjaaville opinnäytetyöntekijöille. Tähän liittyy kuitenkin myös Erkka Railon ja Paavo Oinosen toimittaman teoksen puute.

Artikkelikoelma olisi ehdottomasti kaivannut johdannon, jossa olisi esitelty tarkemmin mediahistoriantutkimuksen keskeisiä käsitteellisiä ja menetelmällisiä lähestymistapoja. Etenkin intermediaalisuuden kaltaisten mediatutkimuksellisten näkökulmien perusteellisempi avaaminen olisi ollut hyödyllistä.

Johdanto olisi vahvistunut myös kansainvälisillä foorumeilla viime vuosina käydyssä mediahistoriallisen keskustelun esittelystä. Nyt mediahistorian erityispiirteitä tarkastellaan ainoastaan kotimaisessa kontekstissa ja pääsääntöisesti historian tutkimuksen lähtökohdista, vaikka kirjoittajina on myös mediatutkijoita.

Yksittäisissä artikkeleissa mediahistoriaa tarkastellaan ennen

kaikkea mediatekstien näkökulmasta. Teoksen punaiseksi langaksi määritelläänkin se, ”millaista tietoa menneisyydestä on mahdollista saada käyttämällä tiedotusvälineitä tutkimuksen materiaalina” (s. 7). Rajaus on perusteltu teoksen kohdeyleisön näkökulmasta, mutta teos olisi hyötynyt mediatekstien tekijöiden eli tässä tapauksessa toimittajien näkyväksi tekemisestä. Nyt heihin viitataan artikkeleissa vain ohimennen.

Journalistisen työn tutkimus ei kosketa yhtä laajaa osaa lukijakunnasta kuin mediatekstien analysoiminen ja niihin liittyvät erityispiirteet. Journalismin historia muodostaa kuitenkin yhden mediahistorian alalajeista, ja media-aineistojen käyttävien historian tutkijoiden olisikin hyvä muistaa, että käytävissä olevia aineistoja määrittävät myös journalistisessa työssä tapahtuneet muutokset. Esimerkiksi syväluotaavia talousanalyysyjä on turha etsiä 1900-luvun alun sanomalehdistä, sillä taloustoimitajiksi alettiin erikoistua laajamittaisemmin vasta 1960-luvulta lähtien.

Historiatieteen piirissä käytetyt medialähteet edustavat yleisimmin sanomalehtitekstejä. Media historiassa -kirjassa tuodaan kuitenkin kiitettävästi esiin mediahistoriallisten aineistojen monimuotoisuus. Laura Saarenmaan aineistona on yksi *Me naiset* -lehdessä julkaistu artikkeli, Paavo Oinonen käsittelee yhtä radio-ohjelmaa ja sen toimitajaa, Mari Pajalan tutkimuskohteenä ovat television itsenäisyyspäivän juhlallisuuksia koskeneiden televisio-ohjelmien ohjelmatiedot sekä esitetyt historiadokumentit, ja Maiju Kannisto tarkastelee Kymmenen uutisten aloittamiseen liittyneitä merkityskamppailua aikalaistekstien ja muisteluaineistojen valossa.

Sanomalehtiaineistojen käyttävissä artikkeleissakaan ei pitäydytä perinteisessä lehdistöhistoriassa. Aatehistoriallista lähestymistapaa

hyödyntävä Ville Pitkänen kysyy sanomalehtiaineistojen avulla, miten television valiohjelmat on eri aikoina käsitetty. Erkka Railo puolestaan esittää, että poliitikkojen henkilökuvien avulla on mahdollista tarkastella sitä, minkälaisia valtaa ne tuottavat ja kenelle.

Artikkelikokoelman muusta linjasta erottuu kaksi tekstiä: Raimo Salokankaan artikkeli suomalaisen mediahistoriallisen tutkimuksen kehityksestä sekä Louis Clercin artikkeli lehdistön käytöstä ulkopoliittikan historian lähteenä. Salokankaan artikkeli on retrospektiivinen katsaus, jonka olisi lyhennettynä voinut hyvin liittää osaksi artikkelikokoelman johdantoa. Clercin artikkeli puolestaan poikkeaa ranskalaisella aineistolla johdannossa painotetusta keskittymisestä suomalaiseseen mediamaiseen.

Vaikka kirjan toimittajat tuovat Salokankaan ja Clercin artikkeleiden poikkeavuuden johdannossa esiin, kokoelman yhtenäisyyttä rikkovien tekstien perustelu tuntuu liian helpolta. Yksi ratkaisu olisi voinut olla suomalaista kehitystä kuvaavan katsausartikkelin korvaaminen katsauksella median ja historian välisestä rajanvedosta käytyyn kansainväliseen keskusteluun. Tällaisen tekstin Salokangas olisi pitkän linjan mediahistorioitsijana varmasti voinut kirjoittaa. Media-aineistojen käyttävälle lukijalle tutkimusalan nivominen kansainväliseen keskusteluun olisi tuonut ainakin hyödyllisiä kirjallisuuskvinkkejä.

Louis Clercin artikkelin erottaminen olisi puolestaan voitu estää vähentämällä johdannossa painotusta suomalaisen mediaan; peräänkuulutettiinhan jo vuonna 2011 julkaistussa *Medien & Zeit* -lehden kaksiosaisessa teemanumerossa siirtymistä kansallisista transnationaaleihin viestinnän historioihin. Vaikka transnationaalit vaikutteet eivät näy artikkelikoelman esimerkitapauksissa, kehityssuunta olisi ollut hyvä esitellä.

Edellä esitetyistä kriittisistä kommenteista huolimatta Media historiassa on hyvä ja odotettu teos, johon mediahistoriallista tutkimus-

ta Suomessa tekevien on syytä viitata. Toivottavaa on, että kirja saa entistä useamman historiantutkijan huomaamaan medialähteiden

erityispiirteet ja tuottaa siten entistä parempia tutkimuksia.

HEIDI KURVINEN

Päivi Setälä in memoriam

Professori, filosofian tohtori Päivi Setälä (os. Priha) syntyi 20.1.1943 Kuopiossa ja kuoli pitkän sairauden murtamana 7.3.2014 Helsingissä. Hän kuului sukupolveen, joka muutti käsitystä yleisen historian ja akateemisen tutkimuksen merkityksestä yhteiskunnassa. Päivi Setälän tärkein työnsä liittyi nais- ja antiikintutkimuksen kenttään, hän raivasi naistutkimukselta esteitä yliopistomaailmassa ja sai aikaan sen, että Helsingin yliopistoon perustettiin kuningatar Kristiinan mukaan nimetty naistutkimukseen erikoistunut Kristiina-instituutti v. 1991 (nyk. Sukupuolentutkimus). Sen professorina hän toimi 1991–1994, jolloin hän siirtyi kolmivuotiskaudeksi Suomen Rooman instituutin johtajaksi.

Setälän tutkijanura alkoi professori Jaakko Suolahden Rooman taloushistoriaa, maanomistusta ja tiiliteollisuutta tutkivassa työryhmässä 1964 Suomen Rooman instituutissa, jonka piirissä hän perehtyi naisten taloudelliseen toimintaan tiiliteollisuudessa. Tästä aihepiiristä syntyi 1977 hänen väitöskirjansa *Private Domini in Roman Brick Stamps of the Empire: A Historical and Prosopographical Study of Landowners in the District of Rome*. Setälän talous- ja sukupuolihistoriallinen tutkimusintressi

näkyi hänen myöhemmässakin akateemisessa työssään, hänen johtamiensa tutkimusryhmien teemoissa ja Suomen Rooman instituutin projektissa, joka julkaisi tutkimustuloksensa teoksessa *Women, Wealth and Power in the Roman Empire* (2002). Hän johti myös kahta antiikin naista ja kulttuuria tutkintua Suomen Akatemian tutkimusprojektia vuosina 1993–1995 ja 1999–2001.

Kiinnostus moderniin amerikalaiseen naistutkimukseen sytytti Setälän Yhdysvaltain opintomatalla 1980-luvun alussa, josta hän palasi matkalaukut täynnä uusinta tutkimusta. Tästä alkoi Helsingin yliopiston antiikin historian tutkijoiden piirissä suuri nais- ja sukupuolentutkimusinnostus, ja Setälän koulu, johon itsekin tunnen lukeutuvani. Helsingin Tutkijanaiset, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta ja monet muut merkittävät feministisen ajattelun ja toiminnan keskuksat olivat Setälän tukikohtia. Varsinkin toimiessaan Tutkijanaisissa Päivi Setälä oli aktiivisesti mukana käynnissä olleissa polemiikkeissa (*Naiskuvista todellisuuteen*, 1984; *Akanvirtaan*, 1988). Päivi Setälän viljelemistä sloganeista ”yksityinen on poliittista” tuli jo tässä vaiheessa tutuksi. Setälän vaikutus ylsi Helsingin yliopistosta Suomen Kulttuurirahastoon ja Suomen Akatemiaan, jossa perustettiin muun muassa tasa-arvoon ja sukupuolentutkimukseen keskittyvä Minna Canth -professuu-

ri. Päivi Setälä piti huolen myös yhteiskunnallisesta näkyvyydestä. Hänen vaikutuksestaan Minna Canthin päivästä tuli liputuspäivä, mikä on edelleen ainoa merkkinaiselle omistettu liputuspäivä Suomessa.

Setälälle tieteen saavutusten popularisointi oli tärkeää. Vuonna 1993 julkaistu *Antiikin naisen* palkittiin ja käännettiin myös muille kielille ja *Keskiajan nainen* -teoksesta (1996) otettiin useita painoksia. Sarjaa jatkoivat vuonna 2000 *Renessanssin nainen* ja 2002 *Pohjoisen renessanssin nainen*. Päivi Setälä oli myös mukana julkaisemassa kuningatar Kristiinaa (1990) ja Pyhää Birgittaa (2003) käsitteleviä tietoteoksia. Kokemuksiaan Rooman instituutin johtajana hän kuvasi teoksessaan *Näköaloja Villa Lantesta* (1998). Oman julkaisutoimintansa lisäksi hän toimi muun muassa *Tiede 2000* -lehden toimituskunnan puheenjohtajana 1989–1994, Tieteen tiedotus ry:n hallituksessa 1997, Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnassa 1993–1995 ja tiedekeskus Heureka hallituksessa 1984–1994. Hän oli aktiivi myös Suomen Historiallisessa Seurasessa ja toimi sen esimiehenä 1992. Helsingin yliopiston merkitys *alma materina* oli Setälälle keskeinen: toimiessaan yliopiston 350-vuotisjuhlien pääsuunnittelijana ja yliairuena 1988–1990, antiikista kumpuavat eurooppalaiset ideat ja naisten merkitys aina kuningatar

Kristiinasta lähtien nousivat juhlien tärkeimmiksi sanomiksi.

Päivi Setälän yhteiskunnallinen vaikutus näkyi myös hänen saamisissaan palkinnoissa. Vuonna 1991 hän sai Valtion tiedonjulkistamispalkinnon ansioistaan nais-tutkimuksen ja -historian tunnetuksi tekemisessä, 2001 tasavallan presidentti Tarja Halonen myönsi hänelle professorin arvonimen, 2003 hänelle luovutettiin Kirkon kulttuuripalkinto työstään toisen suuren naisen, koko Euroopan suojeluspyhimykseksi julistetun Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlien yhteydessä.

Toimintansa tueksi Päivi Setälä muodosti samanhenkisten kanssa ”puolueita”, jotka hänen johdollaan kamppailivat tasa-arvon lisäksi vuoroin Villa Lanten, Helsingin yliopiston tai humanismin hyväksi. Rooma pysyi Päivi Setälälle aina rakkaana ja vielä viime vuosinaanakin hän kaipasi ikuisen kaupunkiin, jossa hän myös usein vieraili puolisonsa Erkki Sipilän kanssa.

Vuonna 2002 Päivi Setälä palasi muistelemaan Jaakko Suolahden merkitystä artikkelissaan *Brickstamps Revisited* (teoksessa *Tiilleimoja ja Lootuksia*). Hän kirjoitti: ”Suolahtelaista sanaa käyttäen tiiliryhmän jälkivaikutus on ollut suuri. Tiilenpäiden lukijoiden motoksi sopii ORA ET LABORA:sta lyhennetty Jaakko-professorin elämänohje LABORA”. Tätä ohjetta Päivi Setälä noudatti koko elämänsä ajan, eikä halunnut antaa periksi edes vakavan sairauden edessä.

KATARIINA MUSTAKALLIO

Tilaushistoria-keskus ja Suomalaisen kirjallisuuden seura yhteistyössä

Tilaushistoriakeskus ja Suomalaisen kirjallisuuden seura ovat 3.2.2014 solmineet yhteistyösopimuksen. Kumpikin osapuoli informoi jatkossa asiakkaitaan toisen osapuolen palveluista ja suosittelee niitä. Tilaushistoriakeskus tarjoaa neuvoja ja apua kunnille, yrityksille ja organisaatioille, jotka haluavat teettää tutkimuksen historiastaan. SKS puolestaan julkaisee tilaus- ja organisaatiohistorioiden Kirjokansi-sarjassaan.

Alkaneen yhteistyön merkeissä kumppanit järjestivät 18.3.2014 seminaarin aiheesta ”Miten laadukas tilaushistoria syntyy”. Tilaisuudessa kuultiin esityksiä siitä, miten kirjaideasta edetään toteutukseen. Lisäksi saatiin esimerkkejä siitä, miten Tilaushistoriakeskuksen kirjoittama hankeopas, sopimusohjat, mentorit ja sovitteluneuvonta tukevat kirjahankkeita.

Tilaisuudessa kuultiin muun muassa professori Martti Häikiön esitelmä, joka käsitteli tilaushistorian syntyä sekä tutkijan että tilaajan näkökulmasta. Häikiö muistutti yhteistyön ja selkeän työnjaon merkityksestä: on tärkeää tietää, kuka organisaatiossa vastaa historiahankkeesta. Tutkijan puolestaan on hyvä olla selvillä siitä, millaisia odotuksia organisaatio asettaa tilaushistorialle.

ANU LAHTINEN

Kirjoittajat

Dosentti Kimmo Elo työskentelee yliopistonlehtorina Turun yliopiston politiikan tutkimuksen laitoksella ja Åbo Akademin saksan kielen oppiaineessa.

Jari Eloranta on vertailevan talous- ja yrityshistorian professori Appalachian State Universityssä Yhdysvalloissa sekä dosentti Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Lisäksi Eloranta on Suomen Akatemian rahoittaman Suomen yhteiskunnan rakenteita tutkivan huippututkimusyksikön jäsen.

Dosentti Matti Hannikainen työskentelee yliopistotutkijana Tampereen yliopiston Yhteiskunnan historian huippututkimuksessa.

Juha Janhunen on Helsingin yliopiston Itä-Aasian kielten ja kulttuurien professori.

Jorma Kalela on Turun yliopiston poliittisen historian emeritusprofessori.

Vesa-Matti Kari on tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Pia Koivunen on Venäjän poliittiseen ja kulttuurihistoriaan erikoistunut post doc -tutkija Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä.

Jukka Kortti on Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalishistorian dosentti.

Heidi Kurvinen on post doc -tutkija Oulun yliopiston historia-tieteissä.

Ville Laamanen työskentelee post doc -tutkijana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

Dosentti Anu Lahtinen (Turun yliopisto) kirjoittaa parhaillaan Hyvinkään kaupungin historiaa.

Tuomas Laine-Frigen on tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Marko Lamberg on Tukholman yliopiston historian professori.

Räita Merivirta on post doc -tutkija Turun yliopiston yleisen historian oppiaineessa.

Katariina Mustakallio on antiikintutkija ja Tampereen yliopiston Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikön johtaja.

Mari K. Niemi on Starthclyden yliopistossa Glasgow'ssa työskentelevä tutkija.

Pavel Osinsky on sosiologian apulaisprofessori Appalachian State Universityssä Yhdysvalloissa. Hän on julkaissut laajasti vallanku-

mouksista ja sotien vaikutuksista yhteiskuntien rakenteisiin.

Jyrki Paaskoski on Suomen ja Venäjän historian dosentti Helsingin ja Itä-Suomen yliopistoissa.

FT Riikka Palonkorpi on erikoistunut idän ja lännen välisiin tie- de- ja kulttuurisuhteisiin, ja toimii Helsingin yliopistossa tohtoriohjelmakoordinaattorina.

Petteri Pietikänen on aate- ja oppihistorian professori Oulun yliopistossa.

Raimo Salokangas on journalistiikan professori Jyväskylän yliopistossa.

Sami Suodenjoki on Suomen Akatemian tutkijatohtori. Hän työskentelee Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä historian oppiaineessa.

Marko Tikka on Suomen historian dosentti ja toimii tutkijana Tampereen yliopiston Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä.

Vesa Vares on Turun yliopiston poliittisen historian yliopistonlehtori ja Turun, Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen dosentti.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2014

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2014 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa osoitteessa:
www.historiallinenaikakauskirja.fi

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset: Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi.

Tilaaminen: Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilaaajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2014: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma–pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011 ja 2012 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteyshenkilöt ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

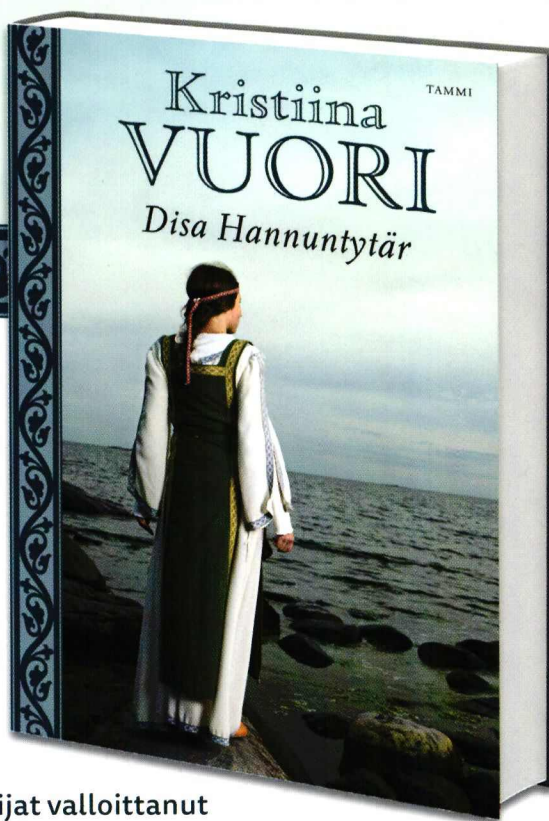
Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kinnunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

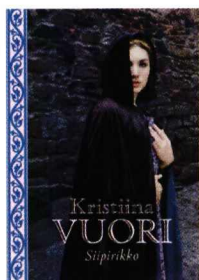
Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Disa Hannuntytär

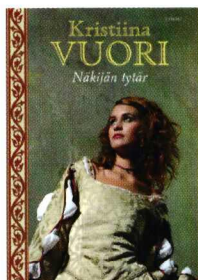
- uusi huikea seikkailu keskiajan pyörteissä!

Lukijat valloittanut
Kristiina Vuori lumoa jälleen

MYÖS ÄÄNIKIRJANA)))

LUE MYÖS
AIEMMAT
MENESTYS-
TEOKSET!

TAMMI